

KİTABXANAŞÜNASLIQ

ABUZƏR XƏLƏFOV

Tarix elmləri doktoru, professor

KİTABXANAŞÜNASLIQ FƏLSƏFƏSİ

Elm fəlsəfəsinin, o cümlədən kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin hələ çox-çox əvvəllərdən tədqiq olunmasına, bu sahədə ciddi elmi əsərlər yazılmasına, kitabxana işi nəzəriyyəsinin və praktikasının müxtəlif sahələrində tətbiq edilməsinə baxmayaraq bu mühüm problem Azərbaycan elmində son zamanlar öyrənilməyə başlamışdır.

Bu problemin öyrənilməsi tarixinə nəzər salsaq məlum olur ki, keçmiş Sovetlər Birliyində, o cümlədən bu birliyə daxil olan Azərbaycanda hakim marksizm-leninizm ideologiyası kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin öyrənilməsinə ciddi mane olmuşdur.

Monoideologiyanın hökm sürdüüyü Sovetlər İttifaqında bütün ictimai və humanitar elmlərin elmi-nəzəri və metodoloji əsası kimi marksizm-leninizm fəlsəfəsi qəbul edilmişdi. Humanitar elm kimi formalaşan kitabxanaşünaslıqda marksizm-leninizm ideologiyasına, kommunist partiyalılığı prinsipinə əsaslanmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində Sovetlər Birliyində sinfilik və kommunist partiyalılığı prinsiplərinə əsaslanan qondarma «Sosialist kitabxanaşünaslığı» termini yaradılmışdı. Sosialist kitabxanaşünaslığı dünya kitabxanaşünaslığından təcrid olunmuş halda inkişaf edir, bilavasitə kommunist ideologiyasına, marksizm-leninizm fəlsəfəsinə əsaslanırdı.

Sosialist kitabxanaşünaslığı nəzəriyyəçiləri onun elmi-nəzəri və metodoloji əsasını marksizm-leninizm fəlsəfəsinin təşkil etdiyini əsaslandırmağa çalışır, mövzundan asılı olmayaraq bütün kitabxanaşünaslıq tədqiqatları bu metodologiyaya müvafiq aparılırdı. Sovet dövründə kitabxanalar öz statusuna görə ideoloji müəssisə kimi təbliğat-təşviqat və ideoloji işdə kommunist partiyasının dayaq bazası hesab edilirdi.

Marksist - leninçi ideologiyanın əsas prinsipləri olan sinfilik və partiyalılıq həm də kitabxana işinin əsas prinsipləri kimi, kitabxanaların bütün iş proseslərində, kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrində tətbiq edilirdi. Məhz buna görə də Sovetlər

Birliyinə daxil olan ölkələrdə kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin öyrənilməsinə, kitabxanaların fəlsəfi problemlərinin araşdırılmasına şərait yaradılmırdı. Marksizm-leninizmin nəzəri müddəaları bu problemin öyrənilməsinə ciddi maneçilik törədir, buxov rolunu oynayırdı.

SSRİ dağıldıqdan sonra bu birliyə daxil olan ölkələrdə marksizm-leninizm ideologiyasından imtina edilməsi, bazar iqtisadiyyatının yaradılması, ölkədə demokratikləşmə prosesinin genişlənməsi, yeni dünyəvi ideologiyanın, milli ideologiyanın bərqərar olmasına, yeni demokratik və bəşəri prinsiplərə əsaslanan yeni dünyagörüşünün, təfəkkür tərzinin, yeni metodologiyanın meydana gəlməsinə səbəb oldu.

Elmlərin fəlsəfəsinə öyrənmək, onu inkişaf etdirmək yeni mərhələyə daxil oldu. Hələ XX əsrdə inkişafa başlayan «Elmin fəlsəfəsi» fənni geniş inkişaf tapdı.

Fransız filosofu, neorealizmin banisi Başlyar (1884-1962) elmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni epistemologiya yaratmağa çalışmışdır. Başlyarın rəssional və empirik biliklərin daim qarşılıqlı əlaqəsi konsepsiyasında nəzəriyyə ilə praktikanın qarşılıqlı təsiri elmin dialektik inkişafının mühüm aspektini təşkil edir. Onun rəyinə görə biliyin birinci mərhələsində üstünlük empirizmə, ikinci mərhələsində isə mücürred təfəkkürə məxsusdur.

Beləliklə, elmin fəlsəfəsi sanki idrakin iki qütbünə çəkilir. Filosoflar üçün bu proses kifayət qədər ümumi prinsipləri öyrənməkdir, alim üçün isə bu, daha çox xüsusi nəticələri öyrənməkdir. Elm fəlsəfəsi, nəticə etibarilə, bu iki əks idrakı maneələri aradan qaldırır. Elm fəlsəfəsi, gah apriori, gah da aposteriori səviyyələrdə dəyərləndirilir. Müasir elmi fikir özünü eksperiment və rəssional xarakterli dəyərlər arasında ifadə edir.¹

Elm tarixindən məlumdur ki, elmlərin inkişafında, tərəqqisində, elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsində və formalaşmasında fəlsəfə böyük istiqamətverici rol oynamışdır. Məhz buna görədir ki, ayrı-ayrı konkret elmlərin fəlsəfə ilə qarşılıqlı əlaqəsi, onların fəlsəfi problemlərinin öyrənilməsi, fəlsəfənin müddəalarından metodoloji baza kimi istifadə edilməsi həm filosofların, həm də ayrı-ayrı konkret elm sahələrində çalışan alimlərinin diqqət mərkəzində

¹ «Мир философия» часть I.-М. 1991. с.117.

olmuş, «Elmin fəlsəfəsi» adlı xüsusi kompleks fənn meydana gəlmişdir.

«Elmin fəlsəfəsi» fənninin əsas vəzifəsi: elm fəlsəfənin üzərində sistemə inikası, dövrün sosial-mədəni kontekstində mövcud elmin nəliyyətlərinin nəzərə alınması (qeyd edilməsi) fəlsəfi və xüsusi biliklərin sintezinin həyata keçirilməsidir. Həmçinin «Elm fəlsəfəsi» biliklərin xüsusi sahəsi kimi bəşəri mədəniyyətin birliyini təmin edən mühüm inteqrasiya funksiyasını yerinə yetirir. Elmin fəlsəfəsi fəlsəfə ilə elm arasında zəruri əlaqə formalarından biri kimi onların qarşılıqlı inteqrasiyasına və zənginləşməsinə xidmət edir. Bu fənnin inkişafında həm fəlsəfə, həm də xüsusi elmlər maraqlıdır.

«Fəlsəfəni insan mədəniyyəti sferasında baş verən müxtəlif ziddiyyətlər və qarşılıqlı təsirlə əlaqədar olan, eyni zamanda bir sahədən digərinə keçmək və onda təcəssüm olmaq məharətinə malik olan mənəvi-ruhi proses kimi anlamaq lazımdır».¹

«Elm fəlsəfəsi»nin problemlərinə elm üzərində fəlsəfənin inikası, elmin strukturunun inkişafı və məzmununun ayrıca elmi fənn kimi, bütövlükdə elm kimi öyrənilməsi daxildir.

«Elm fəlsəfəsi» fənninin üç mühüm səviyyəsini ayırmaq mümkündür:

1. Bütövlükdə fəlsəfə;
2. Ayrı-ayrı elm sahələrinin fəlsəfəsi (təbiətşünaslıq, humanitar elmlər).-Bu da iki yerə bölünür.
3. Ayrı-ayrı elmlər, fənlər (mexanika, astronomiya, tarix, sosiologiya, kitabxanaşünaslıq, filologiya, dilçilik və s.).²

Elm fəlsəfəsini, onun strukturunu, predmetini öyrənərkən ayrı-ayrı elmlərin klassik fəlsəfə tərəfindən öyrənilməsini, onların irəli sürdüyü ideyaları, gəlidiyi nəticələri öyrənmək, onlara isnad etmək hər bir tədqiqatçı üçün zəruridir.

Belə fəlsəfi əsərlər içərisində görkəmli alman filosofu Hege lin «Hüquq fəlsəfəsi»¹ «Tarix fəlsəfəsi», «Dinin fəlsəfəsi» böyük maraq doğurur. Hegelin bu məşhur fəlsəfi əsəri ayrı-ayrı elmlərin fəlsəfəsini öyrənmək üçün məhək daşı, elmi-nəzəri metodoloji bazadır. Hegel bu əsərdə hüquq haqqında fəlsəfi elmin

¹ İmanov H. Fəlsəfənin əsasları.-B., 2007, s.23.

² Основы философии науки. -М., 2005, с. 37-38.

¹ Hegel Hüquq fəlsəfəsi.- B., 2007, 375 s.

predmetindən bəhs edərkən yazır: «Hüquq haqqında fəlsəfi elmin predmeti hüquq ideyasıdır, hüquq anlayışı və onun gerçəkləşməsidir... Hüquq haqqında elm fəlsəfəsinin bir hissəsidir. Odur ki, o predmetin təfəkkürü, zəkası kimi ideyanı anlayışdan inkişaf etdirməli və ya predmetin özünün immanent inkişafını müşahidə etməlidir. Fəlsəfənin hissəsi kimi hüquq haqqında elmin müəyyən çıxış nöqtəsi və həqiqətindən və bunun sübutundan ibarət olmalıdır».²

Hegel hüquqşünaslığı, onun anlayışlarını, qanunlarını və hüquq nəzəriyyələrini hüquq fəlsəfəsinin predmeti kimi müəyyən etməklə yanaşı onun vəzifələrini izah edərək yazır: «Hüquq haqqında fikir hər kəsin bilavasitə malik olduğu şey deyildir; yalnız düzgün təfəkkür predmetin dərk və onun haqqında bilik ola bilər, ona görə də idrakımız elmi olmalıdır».³

Hegelin «Hüquq fəlsəfəsi»nin əsas xüsusiyyətlərindən biri də tarixilik prinsipidir. Hegel hüququn inkişafında iki aspekti irəli çəkir: birincisi, hüququn tarixi əsaslar üzərində inkişafı, ikincisi, onun öz anlayışlarından irəli gələn inkişafı Hegel fəlsəfəyə gətirdiyi tarixilik prinsipindən özünün bütün fəlsəfi araşdırmalarında olduğu kimi hüquq fəlsəfəsi tədqiqatlarında da ardıcıl olaraq istifadə edir».⁴

Beləliklə, «Elmin fəlsəfəsi»nin öyrənilməsində görkəmli filosof Hegelin «Hüquq fəlsəfəsi» əsəri böyük elmi-nəzəri və metodoloji əhəmiyyətə malik olmaqla, ayrı-ayrı elmlərin öyrənilməsi yolunu işıqlandırır, onu düzgün elmi istiqamətə yönəldir. Ayrı-ayrı elmlərin fəlsəfi problemlərində hüquq fəlsəfəsinə oxşar cəhətlər olduqca çoxdur. Hüquq fəlsəfəsinin öyrənmə üsulları və metodlarını bütün elmi araşdırmalara tətbiq etmək və ondan istifadə etmək, fəlsəfi tədqiqatların səmərəliliyini artırır və elmlərin fəlsəfə elminin əsas müddəalarına əsaslanaraq inkişaf etməsinə gətirib çıxarar.

Müasir dünyada «Elmin fəlsəfəsi»nin inkişafı onun predmetinin və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsini, bu sahədə qiymətli əsərlərin meydana çıxması, ayrı-ayrı elmlərin fəlsəfəsinin öyrənilməsi üçün şərait yaratdı və mühüm elmi mənbə rolunu oynadı. «Elm fəlsəfəsi» fəninin elmi fənn kimi formalaşması başqa elmlərlə yanaşı olaraq kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin yaranıb

² Yenə orada s.65

³ Yenə orada s.7

⁴ Yenə orada s.9

inkişaf etməsinə böyük kömək etdi. Bütün bunların nəticəsində kitabxanaşünaslıq elminin yeni elmi metodoloji əsaslar üzərində inkişaf edən, dünya kitabxanaşünaslığının naliyyətlərinə, elmi müddəalarına əsaslanan yeni kitabxanaşünaslıq formalaşdı. Yeni kitabxanaşünaslıq kommunist ideologiyasının, marksist-leninçi fəlsəfənin buxovlarından azad olmaqla, yeni təfəkkür tərzinə, yeni demokratik, bəşəri prinsiplərə söykənərək, müasir informasiya cəmiyyətinin kitabxanaşünaslıq elminin qarşısında qoyduğu vəzifələri həll etməyə başladı. Məhz bu şəraitdə kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin öyrənilməsi ciddi bir zərurət kimi qarşıya çıxdı.

Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinə öyrənmək və onu formalaşdırmaq üçün hər şeydən əvvəl terminoloji məsələləri həll etmək qaçılmazdır. Son zamanlar kitabxanaşünas alimlər, mütəxəssislər bu termini müxtəlif formada işlədirlər. Bu formalar içərisində üçü: «Kitabxana fəlsəfəsi», «Kitabxana işi fəlsəfəsi», «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» diqqəti daha çox cəlb edir. Çətin də olsa (təvazökarlıqdan uzaq olsa da) biz bu terminlər içərisində «kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin işlədilməsinə üstünlük veririk. Çünki «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» həm kitabxana, həm də kitabxana işi problemlərini özündə birləşdirir, onu öyrənir, təhlil edir, elmi nəticələr çıxarır.

Doğrudur, Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycanda kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri əsasları və metodologiyası sahəsində elə bir ciddi monoqrafik tədqiqatlar aparılmamış, elmi diskussiyalar, müzakirələr keçirilməmişdi. Respublikamızın alimləri bu sahədə rus kitabxanaşünaslığının təsiri altında tədqiqatlar aparırdılar.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra «Sovet kitabxanaşünaslığı»nın əsas prinsiplərindən imtina edildi. Yeni təfəkkür tərzinə, yeni ideologiyaya, bəşəri prinsiplərə əsaslanan kitabxanaşünaslıq inkişaf edib təkmilləşməyə, kitabxanaşünaslığın məzmun və prinsiplərində islahatlar aparılmağa başladı. Məhz bu dövrdə «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi», Kitabxanaşünaslığın fəlsəfi problemləri haqqında yeni fikirlər, elmi məqalələr, tədqiqatlar meydana çıxdı.

Dünya kitabxanaşünaslıq elmində xüsusi yeri və ciddi elmi nailiyyətləri olan rus kitabxanaşünaslığının görkəmli alimləri «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» və kitabxanaların fəlsəfi problemləri

haqqında ciddi elmi fikirlər irəli sürməyə və məqalələr çap etdirməyə başladılar. Belə alimlərə misal olaraq K.İ.Abramovu, A.N.Vanayevi, N.S.Kartaşovu, O.P.Korşunovu, Y.N.Stolyarovu, V.V.Skvortsovu, A.N.Sokolovu, M.Y.Dvorkinani, E.İ.Kuzmini, T.F.Karatiginanı, S.A.Poroşınanı, N.V. Babilovanı, L.N.Qusevi, E.B.Smolinani, N.F.Fyodorovu, V.D.Stelmaxı, L.V.Luçkaşovu, A.V.Liçutini və M.Y. Opuonkovu və s. başqalarını göstərmək olar.

Adları çəkilən görkəmli rus alimlərinin yazmış olduğu bu dəyərli əsərlər və məqalələr yeni rus kitabxanaşünaslığının qiymətli ideyalarla zənginləşdirməklə yanaşı dünya kitabxanaşünaslığına qiymətli töhfə vermişlər.

Bu əsərlərdən MDB ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında da müvəffəqiyyətlə istifadə edilməkdədir.

Məlum olduğu kimi, Sovetlər İttifaqı dağılana qədər Azərbaycanda da kitabxanaşünaslıq sahəsində aparılan tədqiqatlar rus kitabxanaşünaslığının təsiri altında idi. Kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji əsasları Moskvada işlənilib hazırlanırdı. Kitabxanaşünaslığın nəzəri problemlərinə həsr edilmiş bütün elmi konfranslar, müzakirə və diskussiyalar Moskvada keçirilirdi. Müttəfiq respublikaların kitabxanaçılıq ali məktəbləri Moskvada hazırlanmış tədris planları və proqramları əsasında işləyirdilər.

Digər müttəfiq respublikalarda olduğu kimi milli Azərbaycan kitabxanaşünaslığında böhran keçirirdi. Kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri məsələlərinə dair ciddi elmi-tədqiqatlar aparılmırdı. Azərbaycan kitabxanaşünaslığı bilavasitə rus kitabxanaşünaslığının təsiri altında formalaşırdı.

1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdi. Müstəqil və süveren Azərbaycan Respublikasının yaranması xalqımızın taleyində böyük tarixi hadisə oldu. Müstəqillik şəraitində ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi, xalqın mədəni-mənəvi potensialının güclənməsi, milli mədəniyyətimizin, elmimizin hərtərəfli inkişafı üçün geniş imkanlar açıldı. Mədəniyyətimizin mühüm sahələrindən biri kimi kitabxana işinin inkişaf və tərəqqisi üçün əlverişli şərait yarandı. Kitabxana işinin, kitabxanaşünaslıq elminin elmi-nəzəri və metodoloji əsasları yenidən işlənməyə başlandı. Kitabxana işi problemləri köklü surətdə təzədən formalaşmağa başladı. Bu da

hər şeydən əvvəl keçmiş totalitar rejimdən miras qalmış kitabxanaların ideologiyalaşdırılması, siniflilik, partiyalılıq kimi anti-elmi və qeyri-humanist prinsiplərdən azad olmasını, onun dünyəvi humanist prinsiplərlə əvəz edilməsini tələb edirdi.

Marksizm-leninizm nəzəriyyəsiindən imtina etmək onun anti-elmi prinsipləri olan siniflilik və partiyalılıq prinsiplərini rədd etmək, Azərbaycan milli kitabxanaşünaslığına dünya kitabxanaşünaslığının ümumbəşəri prinsiplərinə qovuşmaq imkanı verdi.

Müstəqillik illərində respublikamızda milli dəyərlərə söykənən kitabxanaşünaslığın bir elm kimi inkişafı sahəsində ciddi addımlar atılmış, bir çox qiymətli elmi-tədqiqat əsərləri, məqalələr, monoqrafiyalar, dərsliklər meydana çıxmış, yeni ümumbəşəri, dünya kitabxanaşünaslığına söykənən müasir kitabxanaşünaslıq formalaşmağa başlamışdır.

Bu sahədə Azərbaycan kitabxanaşünaslarından milli kitabxanaşünaslığımızın banisi, Əməkdar elm xadimi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor A. A.Xələfovun xüsusi xidmətləri olmuşdur.¹ Professor A.A.Xələfov müstəqillik əldə edildikdən sonra ölkədə baş verən siyasi, iqtisadi, ideoloji dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq, dövrün tələbinə, yeni milli ideologiyaya, müvafiq olaraq kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri, metodoloji, fəlsəfi məsələlərini yenidən, yeni təfəkkür tərzinə, dünya kitabxanaşünaslığınınin təcrübəsinə əsaslanaraq, yeni baxımdan işlədi. Prof. A.Xələfovun 1997-ci ildə çap etdirdiyi «Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğu nəzəriyyə və təcrübəsinin, elmi əsasları»² adlı məqaləsində müasir kitabxanaşünaslığın «Sosialist kitabxanaşünaslığından» fərqli cəhətləri, yeni kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri əsasları, metodologiyası, demokratik inkişaf istiqaməti, dünya

¹ Bax. 1. Knyaz Aslan Elm və təzsil fədaisi. B., 2006, 240 s.; Müdriklik və Alimlik zirvəsində. B., 2006; Mənalı ömür yolu. Abuzər Xələfov 70. B., 2001, 230 s. 4. Abuzər Xələfov Biblioqrafik məlumat kitabı (I hissə) B., 2001, 224 s. II hissə B., 2006, 142 s.

² Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya (elmi-nəzəri, təcrübi jurnal).- B., 1997, №1, 18-26.

kitabxanaşünaslığına inteqrasiyası göstərilmiş, müasir kitabxanaşünaslığın inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

2001-2003-cü illərdə prof. A.Xələfovun öz tədqiqatlarını davam etdirməsi nəticəsində respublikanın tarixində ilk dəfə kitabxanaşünaslığın ümumi fəlsəfi məsələlərindən bəhs edən, kitabxanaşünaslıq fikrinin inkişaf tarixini, kitabxanaşünaslığın bir elmi fənn kimi meydana gəlməsini, elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarının formalaşmasını elmi dəlillərlə ümumiləşdirən «Kitabxanaşünaslığa giriş»³ adlı ikicildlik dərsliyi meydana çıxdı. Bu dərsləkdə müəllif «sosialist kitabxanaşünaslığının» bir çox müddəalardan cəsaretlə imtina etdi, öz yeni fikirlərini irəli sürdü. İlk növbədə uzun illər SSRİ-nin ali kitabxanaçılıq məktəblərində əsas fənn kimi tədris edilən «Ümumi kitabxanaşünaslıq» fənninin adı dəyişdirilərək «Kitabxanaşünaslığa giriş» adlandırıldı. «Kitabxana haqqında təlim» və «Kitabxana işi haqqında təlim» yenidən işlənərək kitabxanaların yaranması, tarixi, inkişafı, təkamülü, kitabxana işinin məzmunu və vəzifələri yeni dünyagörüşü, dünya kitabxanaşünaslığının müddəaları əsasında ümumiləşdirildi. Müəllif kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarını yenidən işləyərək, kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi haqqında, kitabxanaşünaslığın metodoloji əsasını dünya fəlsəfəsinin təşkil etdiyini, fəlsəfənin elmi-nəzəri müddəalarının və kateqoriyalarının kitabxanaşünaslığa tətbiqi məsələlərinə aydınlıq gətirdi.¹

Bu dərsləkdə diqqəti cəlb edən nəzəri yeniliklərdən biri də kitabxanaşünaslığın humanitar elmlər bölməsinə daxil edilməsidir. Məlumdur ki, sosialist kitabxanaşünaslığında və sovet elm təsnifatlarında «Kitabxanaşünaslıq» ictimai elmlər bölməsində öyrənilirdi. Müəllifin dünya kitabxanaşünaslığına əsaslanaraq Kitabxanaşünaslığın humanitar elm olması fikrini irəli sürməsi və əsaslandırması kitabxanaşünaslıq aləmində yenilikdir. Prof. A.Xələfov kitabxanaların tipologiyasını kitabxanaşünaslıq elminin əsas nəzəri problemi kimi qiymətləndirərək ümumiyyətlə kitabxana işi və təsnifat probleminə böyük diqqət yetirmiş, elmlər təsnifatı ilə kitabxana təsnifatının əlaqələrini, onların oxşar və fərqli cəhətlərini elmi araşdırmağa səy göstərmiş, kitabxanaların tiplərə

³ Kitabxanaşünaslığa giriş. I hissə, B., 2001, 400 s.

¹ Kitabxanaşünaslığa giriş. II-III hissə, B., 2003, 214 s.

və növlərə bölünməsinin yeni variantını hazırlanmışdır. Prof. A.Xələfovun kitabxanaların tipləri və növləri haqqında təklif etdiyi yeni variant respublika kitabxana işçilərinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Professor A.Xələfov müasir informasiya cəmiyyəti, onun xüsusiyyətləri, informasiya cəmiyyəti və kitabxana işi, informasiya və kitabxana texnologiyası, kitabxanaların kompüterləşdirilməsi, elektron kataloq və elektron kitabxana haqqında çox qiymətli məqalələr və dərsliklər yazılmışdır.²

Prof. A.Xələfovla yanaşı olaraq Azərbaycan kitabxanaşünas alimlərindən prof. X.İ.İsmayılov, dosentlərdən R.Ə.Kazımov, E.Y.Əhmədov, M.Ə.Məmmədov, S.Rzayev və s. öz əsər və məqalələrində kitabxanaşünaslığın müasir problemlərinə toxunmuş, Azərbaycan milli kitabxanaşünaslığının müəyyən sahələrini tədqiq etmişlər.

Bütün bunlarla yanaşı 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Rusiya Federasiyasının Mədəniyyət və Kütləvi Kommunikasiyaları Nazirliyi, Rusiya Federasiyasının Mədəniyyət və Kinomatoqrafiya üzrə Federal Agentliyi və İnformasiya üçün YUNESKO Proqramının Rusiya Komitəsi tərəfindən «Kitabxanalar biliklər aləmində (iki dilli: Azərbaycan-Rusiya Layihəsi)»¹ məqalələr məcmuəsinin çap edilməsi kitabxanaşünaslığın, müasir problemlərinin öyrənilməsinə qiymətli hədiyyə olmuşdur. Məqalələr məcmuəsində Azərbaycan və Rusiyanın görkəmli alimlərindən və mütəxəssislərindən Ə.M.Qarayevin, İ.Y.Məmmədaliyevanın, L.M.Məmmədovanın, A.A.Xələfovun, M.Q.Əhmədovun, R.Ə.Kazımovun, A.İ.Əliyeva-Kəngərlinin, S.Kondratyevin, T.Məmmədovun, Y.İ.Kuzminin, V.M.Krasilşikovanın, M.Usoçevunun, T.Y.Kuznetsovanın, E.V.Smolinovanın, Y. A.Qrixanovun, İ.B.Mixnovanın, N.İ.Xaxalevanın, M.Y. Opuonkovun, A.V.Liçutinin, İ.P. Tikunovanın müasir kitabxanaşünaslığın, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin» öyrənilməsi

² Bax: 1. Abuzər Xələfov Kitabxanaşünaslığa giriş. I hissə, B., 2001, 400 s. Abuzər Xələfov Kitabxanaşünaslığa giriş. II hissə, B., 2003., 315 s. Abuzər Xələfov XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri; Abuzər Xələfov, Azad Qurbanov Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları. B., 2007, 200 s.

¹ Kitabxanalar biliklər aləmində (iki dilli Azərbaycan-Rus layihəsi). Bakı, 2007, 516 s.

üçün olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən, onun elmi, nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqinə və istiqamətləndirilməsinə mühüm köməyi olan məqalələri dərc edilmişdir. Məcmuədə çap edilən məqalələr içərisində informasiya cəmiyyətində kitabxanaçıların yeri və vəzifələri əhatəli şəkildə şərh edilmiş, çox ciddi tövsiyələr hazırlanmışdır.

Məcmuədə kitabxanaşünaslığın fəlsəfi problemlərinə, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nə dair də çox qiymətli məqalələr vardır. Bu məqalənin görkəmli filosoflar M.S. Opuonkov və A.V.Liçutin tərəfindən yazılması böyük maraq doğurur.

Bütün burada göstərilənlərdən məlum olur ki, müasir şəraitdə həm Rusiyada həm də Azərbaycanda cəmiyyətin strukturunda baş verən dəyişikliklər, keçmiş Sovet imperiyasının yerində yaranmış müstəqil dövlətlərdə, o cümlədən müstəqil Azərbaycan Respublikasında kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji problemlərinin öyrənilməsinə, milli kitabxanaşünaslığımızın dünya kitabxanaşünaslığına inteqrasiyasına böyük şərait yaranmışdır. Müasir şəraitdə meydana çıxan yeni problemlər içərisində «İnformasiyanın ümumaçılıq olması fəlsəfəsi»nin və «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin öyrənilməsinə böyük maraq əmələ gəlmişdir.

İnformasiya cəmiyyəti şəraitində hər cür informasiyanı cəmiyyət üzvləri arasında yaymağı qarşısına məqsəd qoyan, informasiya resurslarını toplayan, qoruyub saxlayan, onu insanların informasiya təminatının ödənilməsinə yönəldən kitabxanalar informasiya daşıyıcısı kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kitabxanalar bilavasitə informasiyanın hamı üçün açıq olması missiyasını yerinə yetirən ideal bir müəssisədir. Belə bir bəşəri missiyanı öhdəsinə götürən kitabxanaların XXI əsrdə strateji vəzifəsi tamamilə dəyişmişdir. Müasir kitabxanalar informasiyanı təkcə təqdim etməklə kifayətlənməməli onunla necə davranmağı, onu necə nizamlamağı, ondan necə istifadə etməyi aşılmalı, onun yaradılması və ötürülməsi prosesinə müdaxilə etməlidirlər. Beləliklə, müasir kitabxanalar təkcə informasiyanın oxuculara çatdırılması yox, biliklərin əldə edilməsi və idarə edilməsi missiyasını həyata keçirir. Biliklərin idarə edilməsi isə bilavasitə idrak nəzəriyyəsində aparılan tədqiqatlarla əlaqədardır, onların böyük oxşarlıqları vardır.

Müasir dünyada baş verən bu proseslər kitabxanaların elmi nəzəri və metodoloji əsaslarını tədqiq edib öyrənən kitabxanaşünaslığın dünya elmləri ilə əlaqələndirilməsi, kitabxana, kitabxana işi və kitabxanaşünaslığın fəlsəfi problemlərinin öyrənilməsini, başqa sözlə, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin yaradılmasını tələb edir.

Müasir dövrdə humanitar elm kimi formalaşan kitabxanaşünaslıq bir elm kimi əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf edib təkmilləşmiş, strukturunda ciddi dəyişikliklər baş vermiş, yeni-yeni elm sahələri yaranmış, elmi-nəzəri cəhətdən daha da zənginləşməklə, bilik və onun əldə edilməsi və mütaliə prosesinə, insanlara kitabxana-informasiya xidməti prosesinin təşkirlinə dərinlənən nüfuz etmiş, beləliklə də kitabxana praktikasının səmərəliliyinin artmasına geniş şərait yaratmışdır.

İnformasiya cəmiyyətinin kitabxanalar qarşısında qoyduğu böyük vəzifələr: informasiyanın hamı üçün olması, yeni informasiya texnologiyasının kitabxana və informasiya işinə tətbiqi, kitabxanalarda tətbiq edilən ənənəvi üsullardan öz məzmunu və formasına görə tamamilə fərqlənən yeni xidmət formalarının, elektron kataloqun, elektron kitabxananın yaranmasını, kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsi, oxuculara xidmət prosesində kompüterlərdən istifadə edilməsi, oxucuların kompüter savadının təkmilləşməsi, kitabxanaların internetə qoşulması, kitabxanaşünaslığın yeni tərkib hissəsi olan elektron kitabxanaşünaslığın meydana gəlməsi, kitabxanaşünaslığın nəzəriyyəsində və metodologiyasında əsaslı dəyişikliklər edilməsini, yeni elmi fənlər yaradılmasını, elmi ümumiləşdirmələr aparılmasını, əldə edilmiş elmi nəticələrin sürətlə praktikaya tətbiq edilməsini tələb edir. Bütün bunlar isə öz növbəsində kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarını bilavasitə cəmiyyətin tələbatına müvafiq istiqamətlərə yönəlmək, informasiya hamı üçün sosial mühitin hazırlanması zərurətini doğurur. Bu həyati proseslərin həlli isə bütövlükdə kitabxanaşünaslıq fənlərinin elmi-nəzəri və metodoloji əsası olan «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin öyrənilməsini ön plana çəkir. Beləliklə, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» kitabxanaçılıq elmlərinin elmi-nəzəri əsası, metodoloji bazası məhək daşdır.

Hər bir elmi fənnin mahiyyətini açan, vəzifələrini müəyyənləşdirən predmeti olduğu kimi «Kitabxanaşünaslıq

fəlsəfəsinində» özünə məxsus predmeti mövcuddur. Bu predmeti düzgün müəyyənləşdirmək, onun mahiyyətini və məzmununu açmaq olduqca böyük elmi ümumiləşdirmələr aparmağı, kitabxanaçılıq elmlərini dərinlən bilməyi, onun dərinliklərinə nüfuz etməyi bacarmaq zərurəti doğurur.

«Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» hələ lazımi səviyyədə öyrənilmədiyindən onun predmeti haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Hazırda əsas vəzifə bu müxtəlif fikirlər aləmindən ən optimalını, səmərəlisini seçib ümumiləşdirməkdən ibarətdir.

Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi hər şeydən əvvəl kitabxana fəaliyyətinin təşkilinin məqsəd və prinsipləri haqqında ideyalar və anlayışlar sistemini, kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarını öyrənməyə səy göstərir. «Elm fəlsəfəsi»nin öyrənilməsində tarixilik prinsipi əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edildiyindən «kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» öz tədqiqatlarında kitabxanaların yaranması və inkişafı tarixinə, təkamül prosesində kitabxanaların təkmilləşməsinə, cəmiyyətin mədəni inkişafında insanların biliklərə yiyələnməsində, informasiya təminatında, maarif və mədəniyyətin inkişafında keçdiyi yola, oynadığı rola da geniş nəzər salmaqla kitabxanaların tarixi missiyasını ümumiləşdirir.

Kitabxanaların bəşəriyyətin, ayrı-ayrı xalqların, dövlətlərin inkişafında oynadığı böyük tarixi missiyanı yüksək qiymətləndirən ulu öndər Heydər Əliyev deyir: «Kitabxana, xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir. Ona görə də kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir».¹

Mübaligəsiz demək olar ki, H. Əliyevin böyük fəlsəfi mahiyyət kəsb edən bu fikirləri, dünya mədəniyyəti tarixində kitabxanaya verilən ən qiymətli kəlam, dərin metodoloji əhəmiyyət kəsb edən fikirlərdir. Heydər Əliyevin kitabxanaları müqəddəs bir yer (ilahi qüvvəyə malik, toxunulmaz, sarsılmaz, pak, təmiz bir yer) adlandırması, kitabxanaların cəmiyyətin mənəvi tərbiyəsində, maariflənməsində böyük məsuliyyət daşmasını ön plana çəkir. Həmçinin kitabxanaları mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyi kimi xarakterizə etməsi, onun cəmiyyət qarşısındakı, elmi, informasiya, mədəniyyət, təhsil, tərbiyə kimi çox mühüm sosial funksiyaları

¹ Heydər Əliyev. Müstəqillik yollarında.- B., 1977, III cild, s. 397.

yerinə yetirmək vəzifələrini elmi cəhətdən əsaslandırır, fəlsəfi mahiyyətini aşkara çıxardır.

Kitabxana haqqında dünyanın bir çox görkəmli şəxsiyyətləri, filosofları yazıçıları, şairləri, alimləri, incəsənət xadimləri olduqca yüksək fikir söyləmiş, kitabxanaların bəşəriyyətin bilik xəzinəsi ideya və baxışlar mənbəyi kimi qiymətləndirmişlər. Belə görkəmli şəxsiyyətlərdən rus kitabxanaşünaslığının görkəmli simaları olan N.F.Feodorov və N. Rubakinin «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» haqqında fikirləri daha çox diqqəti çəkir.

25 il Rumyantsev muzeyi kitabxanasında xidmət edən Nikalay Feodoroviç Feodorov (1829-1903) özündən sonra kitabxanaşünaslığa dair çox qiymətli əsərlər qoyub getmişdir.¹ Onun əsərləri içərisində kitabxanaşünaslığın fəlsəfəsinə (elmi-nəzəri və metodoloji problemlərinə) dair əsərləri mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. N.F.Feodorovun əsərlərində kitabxanaların mahiyyəti və vəzifələri haqqında fikirləri kitabxana işinin fəlsəfi anlamı üçün olduqca əhəmiyyətlidir. N.F.Feodorovun nəzəri irsində kitabxananın iki istiqaməti: ideal və ruhi istiqaməti göstərilir, çap əsərlərinin real toplayıcısı hesab edilir. Kitabxanaya bir tərəfdən «ideal», digər tərəfdən «maddi» obyekt kimi baxılması onun baxışlarının mahiyyətini təşkil edir. O, bütün kitabxana fonduna bəşəriyyətin bütövlükdə fikri, həmçinin hissi və ruhu kimi baxırdı. Ona görə də o, kitabxanaları hiss və fikirlərin müqəddəs məbədgahı hesab edir, onu aqillik məbədi kimi qiymətləndirirdi. N.F.Feodorov fəlsəfəsinin əsas ideyası ölümün üzərində qələbə çalmaq, dünyasını dəyişənləri həyata qaytarmaq, onları diriltmək ideyasıdır. O əsərlərində özünün bu utopiyasının həyata keçirilməsinə böyük yer verirdi. Onun anlamına görə kitabxana ancaq kitab toplusu deyil, əcdadlarımız tərəfindən yaradılmış abidədir, yazarların ruhudur. Ona görə də kitabxana müqəddəs məbəd kimi təbiətin əksinə olaraq, ölən atalarımızın, babalarımızın ideya, fikir və düşüncələrini yenidən dirildir kitabxana dünyasını dəyişənlərin xatirəsini qoruyub saxlamaqla onların yazdıqları əsərlər vasitəsi ilə həyata qaytarılmasına xidmət edir. N.F.Feodorov yazır: insan öləndən sonra onun cəsədi qəbirstanda dəfn edilir, ancaq onun ruhu kitablar formasında kitabxanaya müzeyə qaydır.

¹ Библиотековедение.- 2001, №3, с. 80-88.

N.F.Feodorov öz əsərlərində kitabxananın böyük maarifçilik fəaliyyətini ön plana çəkir, ona ali məktəb kimi baxırdı. O, kitabxanaya elmi-tədqiqat işi aparan alimlərlə ali məktəb arasında yer verir. Onun fikrincə, kitabxana ali tədris müəssisələrindən üstün olmalıdır. Ona görə ki, müəllimlər özü də kitabxanadan öyrənir.¹

Beləliklə, böyük mütəfəkkir, kitabxanaşünas N.F.Feodorovun əsərlərində kitabxanaşünaslığın bir çox fəlsəfi problemlərini öyrənməklə, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin» öyrənilməsinin zəruriliyini ortaya çıxarıldı.

Klassik rus kitabxanaşünaslığında «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nə, kitabxanaçılığın fəlsəfi problemlərinə aid böyük və dərin nəzəri irs qoymuş, şəxsiyyətlərdən biri də görkəmli rus kitabxanaşünası N.A.Rubakin olmuşdur.² Bütün mənalı həyatını kitab, kitabxana və mütaliə problemlərinə həsr etmiş N.A. Rubakin dünyada ilk dəfə «Bibliopsixologiya»nın əsasını qoymuş, kitabxanaşünaslığın elmi, nəzəri və metodoloji problemlərinin yeni elmi əsaslar üzrində öyrənilməsinə əsaslandırmışdır. Onun elmi-nəzəri irsində kitab, kitabxana və mütaliənin fəlsəfi problemlərinin öyrənilməsinə geniş yer verilir. Bu problem N.A.Rubakin yaradıcılığından qızıl xətt kimi keçir.

Kitabxana işini fəlsəfə kimi qiymətləndirən N.A.Rubakin yazır: «Kitabxana işi kitab rəflərinin fəlsəfəsi deyil, biliyin, anlayışların fəlsəfəsidir». Deməli, A.N. Rubakinə görə kitabxana işi biliyin və anlayışların fəlsəfəsidir. A.N.Rubakinin kitabxana, onun cəmiyyətdəki yeri, tarixi missiyası, elmin, mədəniyyətin inkişafında, insanın yetişdirilməsində rolu əhəmiyyət və vəzifələri haqqında çox qiymətli fikirləri vardır.

N.A.Rubakin deyir: «Bəşəriyyətin ruhi enerjisinin anbarı olan kitabxana elə bir mərkəzdir ki, burada toplanan enerji canlı qüvvəyə çevrilir». «Kitabxana canlı orqanizm, kollektiv, yüksək təhsilli şəxsiyyət, bəşəriyyətin ən yaxşı nümayəndələrindən fərdi təşkil edilmiş müəssisədir».

Daha sonra N.A.Rubakin kitabxananın bəşəri biliyin toplanıb saxlanılmasında, onun nəsildən-nəsilə ən qiymətli yadigarlar kimi ötürülməsində böyük fəvqəl əhəmiyyətini dilə gətirərək söyləyir:

¹ Библиотековедение.- 2001, №3, с. 80-88.

² Yənə orada.

«Kitabxana bəşəriyyətin ən yaxşı aqillərinin əməyinin məcmusudur, onların biliyinin fikrinin, hissinin, ciddi-cəhətinin və ümidinin xəzinəsidir. Kitabxana kainatın kitabla əks etdirilməsidir».¹

Klassik rus kitabxanaşünasları ilə yanaşı müasir rus kitabxanaşünaslarından K. İ.Abramovun, A.H.Vaneyevin, A.B.Sokolovun, V.V.Skvortsovun, Y.N.Stolyarovun, M.Y.Dvorkinanın, A.E.Matelinanın son məqalələrində də «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin bu və ya digər aspektləri haqqında qiymətli fikir söylənmiş və kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin öyrənilməsi müasir kitabxanaşünaslığın əsas vəzifələrindən biri kimi qiymətləndirilmişdir.

Müasir kitabxanaşünas alimlər belə bir ümumi nəticəyə gəlmişlər ki, kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarının aparılmasında, kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarının hazırlanmasında, elmi-tədqiqat işləri nəticələrinin kitabxana praktikasına tətbiq edilməsində, kitabxanaşünaslığın digər elmlərlə inteqrasiyasında «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin» böyük əhəmiyyəti vardır.

Bu məsələdən danışarkən fəlsəfə elmləri doktoru A.Q.Spirkin fəlsəfə dərslərində fəlsəfə ilə konkret elmlərin nisbətini şərh edərək yazır: «Hər bir elmin istər-təbiətşünaslıq, istərsə də humanitar elmlər olsun öz predmeti vardır. Bütün bunlar inkişaf prosesində dəyişər, yanlış nəzəriyyələrin əvəzində daha mükəmməl nəzəriyyələr yarana bilər».²

Bütün burada dediklərimizi nəzərə alaraq, həmçinin görkəmli alimlərin, filosofların, kitabxanaşünasların «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» haqqında söylədiyi ideya və fikirlərə söykənərək bizcə «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin predmetini aşağıdakı şəkildə formalaşdırmaq olar. «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsinin predmeti bilik, onun əldə edilməsi, informasiya və onların idarə edilməsidir». «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji məsələləri haqqında təlim, kitabxana işi fəaliyyətinin təşkilinin məqsəd və prinsipləri haqqında ideyalar və baxışlar sistemidir. O, həmçinin kitabxana ideyaları və kitabxana siyasətini hazırlamaq üçün metodoloji əsasdır.

¹ Библиотечная энциклопедия. -М., 2006, с. 187.

² H.İmanov fəlsəfənin əsasları. B., 2007, s.4.

Bəşəriyyət həmişə biliyə can atır, bilik əldə edilməsində insanların ən yaxın köməkçisi, bilik əldə etməyin vasitəsi, bilik mənbəyi olan mətnləri toplayıb saxlayan, onları nəşildən-nəşillərə ötürən kitabxanalar olmuşdur. Kitabxanalar özünün bu tarixi missiyası ilə insanlığın maariflənməsinə, elmə, mədəniyyətə yiyələnməsinə sərf etmiş, sivilizasiyanın inkişafına böyük töhfələr vermişdir.

Bilik ictimai nemətdir. Bilik hər bir insan üçün əlyeterli olmalıdır. Cəmiyyət bilik dalınca gedən, bilik qazanmaq istəyən insana şərait yaratmalı, onun informasiya tələbatını ödənilməsinə təmin etməlidir ki, kitabxana şəbəkələri insana informasiyanın biliyə çevrilməsi prosesində yardımçı olsun.

Məhz buna görədir ki, görkəmli rus alimi, fəlsəfə elmləri doktoru, professor M.Y.Opuonkov və fəlsəfə elmləri namizədi A.B.Lituçin «Kitabxana şəbəkələrində biliklərin idarə edilməsi» adlı məqaləsində biliklərin əldə edilməsində kitabxanaların roluna böyük qiymət verərək (kitabxana fəlsəfəsi və onun əhəmiyyətindən danışarkən) yazırlar: «Kitabxana fəlsəfəsi insanın biliklərlə necə davranması, onu necə sistemləşdirməsi və yeni bilikləri necə yaratması məsələlərini tədqiq edir. Biliyin strukturlaşdırılması, təşkili və onunla iş metodlarının yaradılması məsələsi idrak nəzəriyyəsində aparılan tədqiqatlara oxşayır. Biliklərin hər hansı şəkildə sistemləşdirilməsi üçün dərin nəzəri hazırlıq, bəşər biliklərinin bütün məcmusunun monitorinqi və mümkün qədər dəqiq formalaşdırma tələb olunur. Biliklərin hər bir rubrikası konkret bilik strategiyasına əsaslanır».¹

Beləliklə, insanın bilik qazanmaq, onları sistemləşdirmək, yeni biliklər yaratmaq sahəsində həyata keçirdiyi bütün təfəkkür prosesi daim hərəkətdə, yeniləşməkdə olan kitabxana işi ilə bağlıdır. İnsanla kitabxana arasında baş verən bu dinamik fəlsəfi proses «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin yaranması və inkişafı üçün təkan verir. Kitabxana ilə insan (oxucu) arasında baş verən bu yaradıcı proses öz inkişafını bilavasitə kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarında tapır. Kitabxanaşünaslıq insan və bilik, insanın biliklə davranması və biliklərin idarə edilməsi haqqında elmə çevrilir. Göstərilən müddələrin hamısı təfəkkür, dərk etmə prosesi

¹ Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində (iki dilli Azərbaycan-Rusiya layihəsi).- B., 2006. s.304.

ilə əlaqədar olduğundan «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin yaranması və inkişafı labüddür.

Elm tarixindən məlumdur ki, biliklərin sistemləşdirilməsi olduqca mürəkkəb, ciddi araşdırmaları və ümumiləşdirmələri tələb edən, həmişə inkişafda olan, dinamik bir prosesdir. Ona görə də elmlərin sistemləşdirilməsi kitabxanaçıdan geniş elmi erudisiya, nəzəri bilik, təcrübi vərdiş, bəşəri biliklərin bütün məcmusundan baş çıxarmaq, onarı elmi, məntiqi ardıcılıqla əks etdirmək bacarığı tələb edir. Bütün elmlər əsirlər boyu sistemləşdirilmiş biliklərin məcmusudur. Fasiləsiz olaraq davam edən sistemləşmə prosesi elmlərin təsnifinə də şərait yaradır. Beləliklə də elmlərin sistemləşdirilməsi ilə təsnifləşdirilməsi arasında böyük oxşarlıq və üzvü əlaqə vardır. Hər bir yeni bilik və elm konkret bilik strategiyasına əsaslanır. Məhz buna görə universal və dəyişməz elm və kitabxana təsnifatı yaradılması müasir zaman gerçəkliyindən olduqca uzaqda olan sonsuzluqdur.

Elmlər durmadan inkişaf etdiyindən gələcək elmi biliklər, kəşflər haqqında məlumat vermək, gələcəyi indiki dövrə sıxdırmaq mümkün deyildir.

Beləliklə, yeni biliklərin və elmlərin meydana gəlməsi sonsuz olduğundan bitkin və müfəssəl təsnifatlar yaratmaqda sonsuzdur.

Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində biliklər okeanından əldə edilən bilik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnformasiya insanın şəxsi fəaliyyətinə, təcrübi iş prosesinə daxil olduqda, ona məlum olmayan yeniliyi mənimsədikdə, onu dərk edib özünü küləşdirdikdə, təcrübəyə tətbiq edərildikdə biliyə çevrilir.

Aydındır ki, insanın duyğu orqanları vasitəsi ilə əldə etdiyi hər bir informasiya bilik deyildir. Deməli, insan informasiyanı biliyə çevirmək üçün onu olduqca ciddi bir təfəkkür süzgəcindən keçirməlidir. Başqa sözlə, informasiyaya belə tərif vermək olar: bilik, minus şəxsi təcrübə. İnformasiyanın biliyə çevrilməsi prosesində bir çox müəssisələr iştirak edir. Bunların içərisində ən səmərəli və perspektivli müəssisə kitabxanalardır. Kitabxana ən mükəmməl informasiya bazası olan, onu oxuculara çatdırmaq üçün olduqca dinamik texnologiyaya malik, ən məhsuldar, ən kütləvi, həmçinin ən çevik, bilikləri idarə etmək sistemlərindən biridir. Kitabxana tək bəşəriyyətin yaddaşını qoruyub saxlayan müəssisə deyil, həm də yeni biliklər istehsal edən, elm və mədəniyyətin inkişafını əvvəlcədən gören, proqramlaşdıran idrak

vasitəsilədir. Ona görə də elmlərin strukturunda baş verən dəyişikliklər kitabxananın ənənəvi və elektron informasiya vasitələrində öz əksini tapmalı, elmlərin sitemləşdirilməsində ondan istifadə edilməlidir. Bu işin təşkili isə elm xadimləri ilə tədqiqatçı kitabxanaçıların birgə fəaliyyətini elmi əməkdaşlığını tələb edir. İndiyə qədər kitabxanaçı peşəsi insanların axtardığı informasiyanı əldə etməsində onları müşayiət etməkdən ibarət idi. Hazırda müasir texnologiyanın inkişafı sahəsində kitabxananın öhdəsinə düşən vəzifəni oxucu özü müstəqil həyata keçirmək imkanına malikdir. «Ona görə də XXI əsrdə kütləvi kitabxanaların strateji vəzifəsi informasiyanı təqdim etməkdən yox, onunla necə davranmağı, onu necə nizamlamağı, ondan qəçə istifadə etməyi, onun yaradılması və ötürülməsi üsullarını öyrənməkdən ibarət olacaqdır. Buna görə də kitabxana işinin gələcək missiyası biliklərin istehsal olunması və əldə edilməsi mühitini yaratmaqdan ibarətdir».¹

Beləliklə, informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxanaların qarşısında duran olduqca mühüm, siyasi, iqtisadi, ideoloji və sosial vəzifələri yerinə yetirməkdə kitabxanaşünaslıq elminin inkişaf edib təkmilləşməsi, onun digər fundamental elmlərlə inteqrasiyası olduqca zəruridir.

Kitabxanaşünaslıq kitabxanaçılıq prosesinin inkişaf qanunauyğunluqlarını, xassələrini, xarakterini, strukturunu, kitabxanaçılıq ideyasını, anlayışlarını və çap əsərlərindən ictimai istifadənin təşkili problemlərini tədqiq edib öyrənən humanitar elmdir. Kitabxanaşünaslığın humanitar elm olması kitabxanaların sosial müəssisə kimi cəmiyyətin mənəvi həyatına əsaslı təsir göstərməsi ilə əlaqədardır. Kitabxanalar humanist, demokratik, bəşəri ideyaların daşıyıcısı kimi insanların tərbiyə və təhsilində mədəni inkişafında yaxından iştirak edir. Kitabxanaşünaslıq kitabxanaçılıq elmlərinin kompleks tədqiqinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsini həyata keçirərkən, kitabxanaçılıq elmlərinin fəlsəfi problemlərini də öyrənir.

Beləliklə, «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» dedikdə kitabxanaçılıq elmləri kompleksinə daxil olan bütün elmi fənləri, həmçinin kitabxanaların sosial funksiyalarını, kitabxana və

¹ Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində (iki dilli Azərbaycan-Rusiya layihəsi).- B., 2006. s.304.

kitabxana işi haqqında təlimləri bütövlükdə əhatə edilir. Müasir informasiya cəmiyyətində kitabxanalar elmi-informasiya müəssisəsi kimi cəmiyyətin əsas atributlarından biri hesab edilir. Kitabsız, kitabxanasız, təhsilsiz, elmsiz, mədəniyyətsiz, informasiya cəmiyyətini düşünmək qeyri-mümkündür. Biliklər cəmiyyətinin inkişaf konsepsiyası-ən səmərəli elm, kitabxana-təhsil layihəsinə əsaslanır. Bu layihəni həyata keçirə bilən ölkənin heç şübhəsiz böyük, iqtisadi, elmi, mədəni üstünlüklər əldə etməsi labüddür.

Müasir dünyanın informasiya təminatında kitabxanalar ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb etdiyindən dünya birliyinin diqqət mərkəzindədir.

Bu baxımdan kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarının səmərəliliyinə və təsirliliyinə böyük kömək göstərən «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nin elmi fənn kimi öyrənilməsinə və tədrisinə olduqca böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

«Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» «Elm fəlsəfəsi»nin tərkib hissəsi olduğundan, elm fəlsəfəsinin tədqiqat üsulları, metodologiyası və metodları «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi»nə şamil edilməli, fəlsəfi ideyalar və anlayışlar kitabxanaçılıq tədqiqatlarının elmi-nəzəri və metodoloji əsasını təşkil etməlidir.

Məlum olduğu kimi, kitabxanaşünaslığın strukturuna elmi fənn kimi aşağıdakı fənlər daxildir:

1. Kitabxanaşünaslığın ümumi nəzəri və metodoloji məsələləri;
2. Kitabxana-informasiya kütləsinin formalaşması nəzəriyyəsi;
3. Kitabxanaçılıq-informasiya axtarış sistemləri nəzəriyyəsi;
4. Oxuculara (tələbatçılara) kitabxana xidməti nəzəriyyəsi;
5. Kitabxana işinin strateji idarəedilməsi nəzəriyyəsi;
6. Kitabxana işi və kitabxanaçılıq fikirlərinin tarixi;
7. Kitabxana-informasiya texniki vasitələri;
8. Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi;
9. Kitabxanaçılıq informatikası;
10. Elektron kitabxana;
11. Elektron kataloq və s.

Göründüyü kimi, kitabxanaşünaslığın quruluşu ona daxil olan fənlərin çoxsahəliliyi və müxtəlifliliyi ilə xarakterizə olunur. Bu fənlərin hər birinin özünün predmeti, vəzifələri, məzmunu, tədqiqat

sahəsi vardır. Bu fənlər içərisində «Kitabxanaşünaslığa giriş» fənni kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji problemlərini tədqiq etdiyindən əksər hallarda digər kitabxanaşünaslıq fənlərinin elmi-nəzəri və fəlsəfi əsası kimi də öyrənilir və ondan istifadə edilir. Bu baxımdan gələcəkdə «Kitabxanaşünaslığa giriş» fənninin strukturunu və proqramını yenidən işləyib təkmilləşdirərək «Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi» kimi qəbul etmək və tədris etmək fikrinin reallaşmasına səy göstərmək zəruridir.

Ədəbiyyat

I. Azərbaycan dilində

1. *Heydər Əliyev. Müstəqillik yollarında.*-B.,1997.-III cild.
2. *Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. I hissə.*-B., 2001.-398 s.
3. *Xələfov A.A. İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana işi.*- B., *Bakı Universitetinin Xəbərləri humanitar seriya.*-2004.-№3.-s. 316-327
4. *Xələfov A.A. Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğu. Nəzəriyyə və təcrübəsinin elmi əsasları.*-*Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya seriyası.*-*nəzəri və təcrübi jurnal.*-B., 1997.-s.18-26.
5. *Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində iki dilli Azərbaycan-Rusiya layihəsi.*-B., 2006.-516 s.
6. *Fəlsəfə enskoloopedik lüğət.*-B., 1997.-518 s.
7. *Hegel Hüquq fəlsəfəsi.*-B., 2007.-374 s.
8. *İmanov H.R. Fəlsəfənin əsasları.*-B., 2007, 442 s.

II. Rus dilində

1. *Ванеев А.Н. Библиотечное дела теория, методика, практика.* Санк-Петербург 2006.
2. *Ванеев А.Н. Философия библиотеки в теоритическом наследии Николая Феодоровича Феодорова// Библиотекоеведение.*-2001.-№ 3.-с.80.
3. *Дворкина М.Я. Библиотечная философия: что это? «Библиотекоеведение».*-1996.-№1.
4. *Основы философии науки под. ред. С.А.Леведева.*-М., 2005.-540 с.
5. *Скворцов В.В. Теорические основы библиотековедения.*-М., 1996.-с.37.

6. Библиотечная энциклопедия.-М., 2007. 1299 с.

Абузар Халафов
Философия библиотековедения

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются общие теоретико-мировоззренческие проблемы библиотековедения и библиотечной деятельности на философском уровне. Особое внимание уделено средствам и методам познания социальных функций библиотек в современном обществе.

Abuzar Khalafov
Philosophy of library science

SUMMARY

In the article the general theoretico-world outlook problems of library science and library activity at a philosophical level are published. The special attention is given to means and methods of knowledge of social functions of libraries in a modern society.

XƏLİL İSMAYILOV
Tarix elmləri doktoru,
professor

KİTABXANALARIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN STRATEJİ ƏSASLARI

Cəmiyyətin həyatında, dövlət quruluşunda və sosial-iqtisadi həyatında son illərdə çox ciddi və nəzərə çarpan bəzi dəyişikliklərin baş verməsi sosial institut kimi kitabxanaların qarşısında yeni vəzifələr müəyyənləşdirir, sosial missiyaların yerinə yetirilməsində cəmiyyət və kitabxanalar arasında qarşılıqlı münasibətlərin özündə də bir sıra dəyişikliklər baş verir. Bütün bunlar müasir tələblərdən irəli gələn vəzifələr kimi kitabxanaların idarə edilməsində də dəyişikliklərin aparılmasını qarşıya qoydu.

Kitabxanaların strateji cəhətdən idarə edilməsi, ümumiyyətlə idarəçilik və idarəetmə haqqında elmi ədəbiyyatda çox ətraflı məlumatlar və fikirlər çap olunmuşdur, həmçinin kitabxana menecmenti konsepsiyasında, dünya təcrübəsində idarəetmə fəaliyyətinin hərtərəfli təhlil edilməsinə geniş yer verilmişdir.

Strateji idarəetmə-Kitabxanaların idarə edilməsinin yüksək səviyyələrdə aparılması kimi dərk olunması kimi başa düşülür, Mərkəzi icra hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Onun başlıca vəzifələri kitabxana işinin inkişafının başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, kitabxana fəaliyyətinin idarə edilməsi məqsədilə vəsaitləri və kitabxana resurslarının bölüşdürülməsi, bina, avadanlıq və kadrların seçilib yerləşdirilməsi və s. bu kimi strateji məsələlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Bu istiqamət yeni idarəetmə nəzəriyyəsi və təcrübəsi müstəqil Azərbaycan respublikası kitabxana təcrübəsi üçün bir sıra yenilikləri tələb edir. Odur ki, strateji idarəetmə, müasir kitabxana nəzəriyyəsi və təcrübəsi müasir tələblər baxımından geniş şəkildə mütəxəssislərə öyrədilməlidir. Xüsusilə kitabxana işçilərinin ixtisasartırma sistemində kitabxana müdirlərinə, bölmə şöbə müdirlərinə strateji idarəetmənin mahiyyəti açıqlanmalıdır.

İlk növbədə strateji idarəetmənin metodologiyasını hər bir kitabxana rəhbəri mükəmməl bilməlidir.

Kitabxanalara strateji rəhbərlik metodologiyası əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: Ümumi fəlsəfi; ümumi elmi; idarəetmə elmi; metodologiya, metodika texnologiyaları. Həmçinin qeyd etməliyik ki, strateji idarəetmənin inkişaf etdirilməsi bir sıra mərhələdə həyata keçirilir. Bu mərhələlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İdarəetmə işində icraçıya nəzarət edilməsi;
2. İdarəetmədə ekstrapolyasiyaya əsaslanmaq
3. İdarəetmədə hadisələrin gedişini qabaqcadan görmək
4. İdarəetmədə təcili (eksterni) qərarlar çıxarmaq və s.

Bütün bunlarla yanaşı idarəetmə nəzəriyyəsində idarəçiliklə bağlı bir sıra yanaşmalar da mövcuddur. Bunlardan ən vacibi məqsədli; prosesli, sistemli, situasiyalı idarəçilik nəzəriyyələridir.

Bütün bu deyilənlər idarəetmə nəzəriyyəsinin metodologiyası, onların inkişafında ayrı-ayrı mərhələlər və müxtəlif yanaşma yolları haqqında geniş təsəvvür yaratmaq üçün hər birinin haqqında ətraflı məlumat vermək yerinə düşər və məsələnin geniş izahı tam təsəvvür yarada bilər.

İlk növbədə qeyd etmək istərdik ki, kitabxanaların strateji idarə edilməsində praktiki olaraq həm proseslərin metodologiyası nəzəri cəhətdən öyrənilməli və tam mənimsənilməlidir. Yuxarıda göstərdik ki, kitabxanaların strateji idarə edilməsində nəzəriyyə və praktikada əsasən dörd mühüm mərhələ mütəxəssislər tərəfindən bəyənilmiş və qəbul olunmuşdur. Əsas mərhələlərdən biri ümumfəlsəfi metoddur ki, idarəetmə prosesində bütün hadisələrin və baxışların birlikdə düzgün dərk edilməsi kimi başa düşülür. Bu səviyyə özlüyündə bir sıra elm sahələrini yaradır və formalaşdırır. Yəni fəlsəfə futurologiya, riyaziyyat, informasiya nəzəriyyəsi və s.

İkinci səviyyə-ümumelmi səviyyə hesab olunur və ümumyanaşma təsəvvürü yaradır, sistem haqqında, onun formal cəhətləri haqqında təsəvvür yaradır. Bu metod özlüyündə elmi fikir yaradır, sistem nəzəriyyəsini, kibernetikanı və təşkilatçılıq nəzəriyyəsini yaradır.

Üçüncü mərhələ elmin metodologiyası kimi idarəetmədə istifadə olunur və bütövlükdə sosial- iqtisadi sistemdə idarəetmə haqqında təsəvvür yaradır.

Strateji idarə etmədə dördüncü mərhələ metodologiya, metodika və texnologiya əsas səviyyələrdən biri kimi hesab olunur. Bu səviyyə kitabxanaların idarə olunmasında praktiki fəaliyyətə

yaxınlaşır və digər elm sahələrinə yaxınlaşma prosesi baş verir, həyata keçirilir. Ona görə də strateji idarəetmənin inkişaf səviyyəsi təkcə kitabxanaşünaslığın deyil, həm də digər elm sahələrinin yeni nailiyyətlərindən və bu günkü kitabxana-informasiya təcrübəsindən asılıdır. Kitabxanaşünaslıq təcrübəsində belə bir əks əlaqə də özünü göstərir ki, strateji idarəetmə digər elmlərin inkişafında da xüsusi rol oynaya bilər, digər elmlərin inkişafında yeni stimullar yarada bilər. Əlbəttə, istər xarici ölkələrdə, istərsə də Azərbaycan Respublikasının iri elmi və xüsusi kitabxanalarında və kitabxanalara rəhbərlik edən dövlət strukturlarında strateji idarə edilməsində qabaqcıl təcrübəsindən istifadə edilir. Ona görə də strateji idarəetmədə qabaqcıl metodologiyalar əsas götürülməklə, yuxarıda göstərdiyimiz dörd əsas mərhələdən istifadə edilməsi məqsəduyğundur. Əlbəttə, idarəetmə nəzəriyyəsində hər bir kitabxananın idarə edilməsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşılır. Yalnız bu kitabxanaların idarə edilməsində məqsəd, proseslərin həyata keçirilməsi, sistem yanaşma və situasiyalı şəraitin yaradılması nəzərə alınmalıdır. Müasir kitabxana fəaliyyətində strateji idarəetmə olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Hazırda bütün kitabxanaların inkişafı onların strateji planlarının olub-olmamasından asılıdır və bu planların ardıcıl olaraq həyata keçirilməsinə nəzarət edilməlidir.

Strategiya-qəbul olunmuş qərarlar toplusundan ibarət olmaqla kitabxana fəaliyyətinə nəzarət edir. Strategiya anlayışı idarəetmə terminləri sistemine 1960-cı illərdə daxil olmuşdur, o dövrdə ki gözlənilmədən bir sıra konkret dəyişikliklər həyatda baş verməyə başladı. Elə bununla bağlı strateji idarəetmənin strukturu və yeni modeli işlənib hazırlanmağa və tətbiq olunmağa başladı. Strateji idarəetmə yeniləşmə prosesi ilə bağlıdır. daha dəqiq desək təcrübədə yeni qərarların keyfiyyətli yeninə yetirilməsi kimi başa düşülməlidir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, «strateji idarəetmə» əvvəlki idarəetmə rədd etmir, əksinə əvvəlki idarəetmə fəaliyyətini bazis kimi əsas götürməklə, bütün problem və çatışmazlıqlar təhlil edilir, strategiyanın həyata keçirilməsi prosesi nəzərdən keçirilir, qiymətləndirilir və nəzarət edilir. Strateji problemlərin həllində əvvəlki illərin göstəriciləri ilə kifayətlənmək olmaz, həmişə inkişafa təşəbbüs göstərməklə yeni göstəricilər əldə olunmalıdır.

Müasir kitabxanaların strateji cəhətdən idarə edilməsi bir sıra faktorlara görə çox vacibdir. Kitabxanaların işinin strateji idarə edilməsi, onların gələcək fəaliyyətinin planlaşdırılması, kitabxanaların müəyyən dövr üçün inkişaf proqramıdır, maliyyə vəsaitinin, kitab sərvətinin və kitabxanaçıların əməyinin səfərbərliyə alınması və ondan düzgün istifadə edilməsi vasitəsidir. Strateji plan əsasında işləmək-bu zaman hansı məqsədlə nə etmək lazım olduğunu aydın bilmək, yeni kitabxana işinin vəzifələrini, məzmununu, işin həcmi və metodlarını əvvəlcədən müəyyənləşdirmək deməkdir.

Məlum olduğu kimi, sovet hakimiyyəti illərində kitabxana işinin planlaşdırılması, xüsusilə strateji planlaşdırılmasında başlıca prinsip kimi partiyalılıq prinsipi əsas götürülmüş kitabxanaların bütün fəaliyyəti süni şəkildə partiyanın irəli sürdüyü vəzifələrə tabe edilirdi. Strateji planlar be illik hazırlanırdı və qurultay materiallarına və partiya qərarlarına uyğun həyata keçirilirdi.

Hazırda müstəqil Azərbaycan Respublikasının bütün kitabxanalarında ictimai şəraitə uyğun olaraq bir sıra demokratik tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan kitabxanaları sosial institutlar kimi öz fəaliyyətlərini əsaslı şəkildə yenidən qurmağa başladılar. Son illərdə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, nazirliklər, baş idarələr və iri mərkəzi elmi kitabxanalarda kitabxanaların işinin dünya səviyyəsinə qaldırılması, yeni kitabxana proqramlarının tətbiq edilməsi, bütövlükdə kitabxana proseslərinin elektron versiyasının hazırlanması, elektron kitabxana şəbəkəsinin yaradılması və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində konkret işlər görülür. Bu tədbirlər M.F. Axundov adına Milli Kitabxanada, Bakı Dövlət Universitetinin və Prezident Aparatı Kitabxanalarında mütəşəkkil həyata keçirilir. Kitabxanaların işinin dünya səviyyəsinə çıxarılması məqsədilə Respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi bu məsələni həmişə diqqət mərkəzində saxlayır. Nazirliyin son aylarda bu məqsədlə həyata keçirdiyi tədbirlər daha çox diqqəti cəlb edir. Xüsusilə bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin «2007-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafı və modernləşməsi» Dövlət Proqramı hazırlanmış və Respublika Prezidentinə təqdim edilmişdir. Belə bir sənət Respublikamızda birinci dəfədir ki, hazırlanmışdır. Bildirmək istərdim ki, belə konsepsiya xarakterli, əslində strateji

əhəmiyyətə malik sənədin hazırlanması kitabxana işinin inkişafına çox ciddi təsir edəcək, xüsusilə kitabxanaların maddi-texniki bazalarının möhkəmləndirilməsində, yeni internet xəttlərinin çəkilməsində, kitabxana proqramlarının tətbiq edilməsində təsirli tədbirlərin keçirilməsi gözlənilir. Yeni hazırlanan bu sənəddə kitabxana işinin inkişafına dair çox mühüm müddəalar nəzərdə tutulur. Bu sənəddə ilk dəfə olaraq kitabxanaların inkişafına dair «Dövlət proqramı»nın pasportu hazırlanmış, burada Dövlət proqramının müddəti (2007-2011-ci illər) proqramın sifarişçisi və icraçısı, proqramın iştirakçıları, dövlət proqramının qanunvericilik bazası, proqramın maliyyə təminatı və proqramın qısa məzmunu verilir. Ümid edirik ki, 2007-2011-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş dövlət proqramı strateji plan və dövlət proqramı olmaqla Respublikamızda kitabxana işi sahəsində əsaslı dəyişikliklər aparmaq imkanı verəcəkdir.

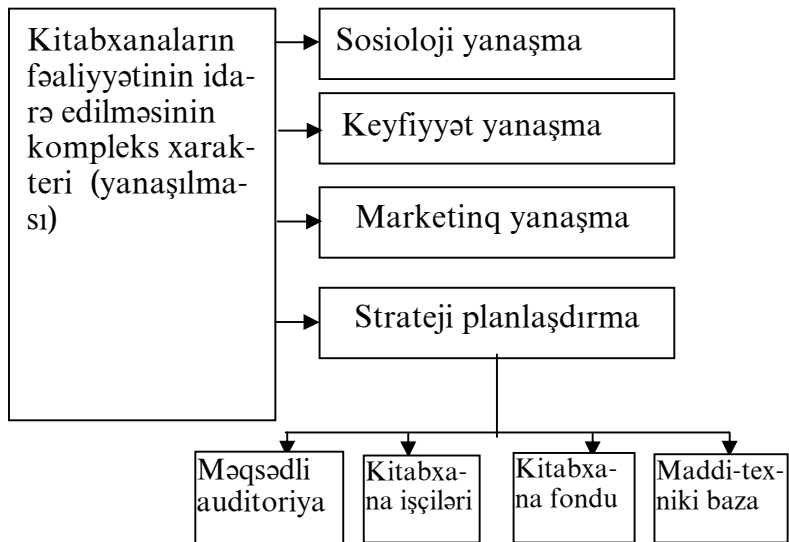
Kitabxana işinin strateji planlaşdırılması zamanı bütövlükdə cəmiyyətin, bəşəri dəyərlərin inkişaf etdirilməsi mənafeyi əsas götürülməlidir. Beləliklə, müasir şəraitdə kitabxanaların işinin planlaşdırılması zamanı Respublikamızın tam milli müstəqilliyi əsas götürülməli və bütün plan göstəriciləri bu məqsədə xidmət etməlidir. Müasir dövrdə strateji planlaşdırmaya verilən ən başlıca tələb, planın elmi cəhətdən əsaslandırılmış olmasıdır. Xüsusilə uzun müddətə nəzərdə tutulan strateji planların tərtib edilməsində elmi əsaslara söykənən proqnozlar dəqiq hesablanmalı, ölkənin inkişafı ilə əlaqəli tərtib edilməlidir. Planlaşdırma işində real şərait və kitabxanaların imkanları, kitabxana fondunun tərkibi nəzərə alınmalı, bütün göstəricilər dəqiq hesablanmalı və bir-biri ilə əlaqələndirilməlidir. Strateji planlaşdırma ilə göstəricilər nəzərə alınmalıdır ki, onlar bu günün və gələcək 5-10 ilin tələblərinə cavab versin, keyfiyyətlə yerinə yetirilə bilsin və kitabxananın imkanları, kitabxana işçilərinin qüvvəsi lazımı səviyyədə istifadə olunsun.

Yeri şəraitin nəzərə alınması plan göstəricilərinin hesablanmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Strateji planlaşdırma kitabxana fəaliyyətinin iki istiqamətdə inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur, yəni uzun müddətli eyni zamanda operativ, strateji planlaşdırma uzunmüddətlik nəzərdə tutulur, real rejimdə plandankənar həyata keçirilir.

Strateji planlaşdırma idarəetmə sistemlərinin bütün cəhətləri nəzərə alınır. Xüsusilə büdcənin hazırlanması, stabil faktorların

ekstrapolyasiya edilərək qiymətləndirilməsi, əlavə olaraq strateji qərarların mənimsənilməsində real vaxt rejimini müəyyənləşdirmək. Strateji planlar həyatın bütün sahələrində tətbiq edilir. Lakin müasir kitabxana işinin inkişafında və idarə edilməsində daha önəmli hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ sovet dönəmində strateji planların tətbiqinə cəhd göstərilse də bu iş çox çətin və ağır həyata keçirilmişdir. Hazırda isə kitabxana təcrübəsində, xüsusilə idarəetmədə daha geniş tətbiq edilir, bu planların həyata keçirilməsi yolu ilə kitabxanaların cəlbətmə imici artır, vaxt ötdükcə kitabxanaların statusu artır, strateji planlaşdırmanın əsas cəhətlərindən biri budur ki, belə idarəetmə prosesində yuxarı mərkəzi icra hakimiyyət orqanlarının yaxından iştirakı və nəzarəti ilə bütün iri mərkəzi elmi kitabxanalar iştirak edir, planlaşdırma işi kompleks şəkildə həyata keçirilir. Bu zaman kitabxanaların idarə edilməsində bütün iş sahələri-kompleks əhatə edilir və idarə etmədə bir sıra variantlarda metodoloji seçim aparmaq mümkün olur. Kitabxana fəaliyyətinin optimallaşdırılması universal model hazırlamaq mümkün deyil, ona görə ki, hər bir kitabxana çox unikal bir sistemdə fəaliyyət göstərir. Odur ki, ən etibarlı iş metodu hər bir kitabxana üçün xüsusi strateji model hazırlanmalı, strateji alqoritmlərin hazırlanmasında sosial mədəni situasiyalar nəzərə alınmalıdır. Kitabxanaların idarə edilməsinin optimallaşdırılması strategiyası aşağıdakı kimidir.

Kitabxanaların idarə edilməsinin optimallaşdırılmasının strategiyası

Kitabxanaların məqsədli auditoriyasından danışarkən kitabxana kontingenti və əməkdaşları ilə məlumat-informasiya xarakterli monitorinqlərin keçirilməsi tələb olunur. Bu monitorinqlər oxucu tələbnamə və sorğularına uyğun aparılmalı, xidmət işi keyfiyyətlə yerinə yetirilməli, sosial-mədəni situasiyada baş verən dəyişikliklər düzgün proqnozlaşdırılmalı, bütün bunların yeni kitabxana-informasiya texnologiyaları ilə əlaqəli tətbiq olunması, beləliklə kitabxana fəaliyyətinin gələcək işinin proqnozlaşdırılması strategiyası müəyyənləşdirilməlidir.

Strateji idarəetmə sistemində kitabxana əməkdaşlarının işini optimallaşdırmaq üçün bir sıra təşkilati və mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İlk növbədə kitabxanaların səmərəli idarə edilməsi üçün effektiv qərarlar qəbul etmək, onları nəzarətdə saxlamaq və nəticələrini yoxlamaq; təşkilati strukturların demokratikləşdirilməsi; əməkdaşların fasiləsiz ixtisasartırma sistemində cəlb olunması; kitabxananın ayrı-ayrı bölmələrinin vahid texnologiya da birləşdirilməsi sisteminin yaradılması; marketing sisteminin formalaşdırılması və s.

Kitabxana fondunun ümumi tələblərə cavab verməsi üçün sosial marketing üsulundan istifadə etməklə kompleksləşmə siyasətində fəndrayzing işindən geniş istifadə etmək olar. Nəhayət kitabxana fəaliyyətinin ən mürəkkəb aspektlərindən biri- maddi-texniki bazanın modernləşdirilməsi yolu ilə- stabil maliyyəyə nail olmaq, ardıcıl olaraq avropa standartlarına uyğun olaraq təmir işlərinin aparılması, elektrik və elektron aparatların, avadanlıqların alınması və kitabxana proqramlarının əldə edilməsində, kitabxanaların təqdimatında fəndrayzing tətbiq etməklə kitabxana imicini artırmaq tədbirlərinin keçirilməsi çox vacibdir. Bu kimi təşkilati, metodiki tədbirlərin həyata keçirilməsi müstəqil Azərbaycan respublikasının tipindən, növündən və təbəçiliyindən asılı olmayaraq bütün kitabxanaları üçün çox vacibdir.

Mərkəzi icra hakimiyyət orqanları uzun müddətli idarəçilik işində strateji planlaşdırmada bu kimi məsələləri nəzərə almalıdırlar. Kitabxana işinin idarə edilməsində metodologiya seçimi baxımından **menecment** prinsipi əsas götürülür. Sosial idarəetmə- olduqca mürəkkəb və çoxplanlı bir fəaliyyət sahəsidir.

İdarəetmə mexanizmi insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməklə xüsusi sistem əsasında formalaşır. Ona görə də idarəetmənin menecerlər tərəfində həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Azərbaycan kitabxanalarında və onlara rəhbərlik edən mərkəzi icra aparatı sistemində hələlik belə ştat vahidlərinin olmaması ciddi çətinlik törədir. Doğrudur bu termin Azərbaycan kitabxana ictimaiyyəti üçün çox yeni bir anlayış kimi qəbul edilir. Buna baxmayaraq qeyd etməliyik ki, Ümumi menecment anlayışı Azərbaycan cəmiyyətində idarəetmə müəssisələrdə, şirkətlərdə, beynəlxalq qurumlarda və təşkilatlarda geniş istifadə olunur və bu sahədə kitab, kitabça və xeyli məqalələr çap olunmuşdur. Kitabxana menecmenti ilə bağlı Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində tədris prosesində bu sahəyə geniş yer verilir, kitab, kitabça və məqalələr yazılır.

Tələbələrə tədris prosesi zamanı menecmentin əsasları izah olunur, onlar məsələnin mahiyyətini əsasən öyrənirlər. Lakin istehsalatda çalışan kitabxana işçiləri menecment fəaliyyəti ilə lazımi səviyyədə məşğul ola bilməmişlər. Bütün buna baxmayaraq qeyd etməliyik ki, menecer ştatları olmasa belə bu fəaliyyət kitabxanalarda həyata keçirilir. Menecer işini əsasən kitabxanalarda metodistlər həyata keçirir.

Kitabxanaların idarə edilməsində strateji məqsədlərlə yanaşı kompleks qarşılıqlı təşkilati işlər, elmi, sosial və texniki vəzifələrində yerinə yetirilməsi çox vacibdir. Bir sıra hallarda kollektivin fəaliyyətindəki nailiyyətlər gözlənilməz problemlərin ortaya çıxmasından asılıdır.

Odur ki, strateji idarəetmədə və planlaşdırmada bu cür problemlər üçün də iş vaxtı nəzərdə tutulmalıdır. Əks təqdirdə gözlənilmədən meydana çıxan işlər digər işlərin yerinə yetirilməsinə mənfi təsir edəcəkdir.

Kitabxanaların strateji idarə edilməsində müasir kitabxana rəhbərlərindən qüvvədə olan qanunları və hüquqi aktlar baxımından idarəetmə qərarlarını mükəmməl bilmək tələb olunur.

Kitabxanaların idarə edilməsində sosial modelləşdirmə əsas prinsiplərdən biri kimi qarşıda durur və cəmiyyətdə gedən prinsiplə dəyişiklikləri əks etdirir. Maraqlıdır ki, sosial layihələşdirmə zamanı ancaq kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli məsələlərə üstünlük verilir. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, kitabxanaların yenidən qurulması zamanı, həmçinin kitabxana

binaları layihələşdirilərkən insan faktoru demək olar ki, nəzərə alınmır. Halbuki layihələrin sosial konstruksiyalarının yeniləşməsi ilk növbədə insan faktorunu nəzərdə tutmalıdır.

Son zamanlar idarəetmənin analitik-nəzarət funksiyası xeyli yenilənmişdir. Burada söhbət ondan gedir ki, kitabxanalarda idarəetmə qərarlarının ekspertiza edilməsi, mənimsənilməsi, rəhbərlik və idarəetmə geniş istifadə olunmalıdır. Əməkdaşlar sosioloji axtarışlar zamanı qərarların necə tətbiq olunması və işlənməsini görməli və hiss etməlidirlər.

İdarəetmənin **təşkilati-texnoloji** funksiya xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Konkret iş şəraiti ilə bağlı sosial layihələrlə yanaşı, həmçinin texnoloji layihələrin həyata keçirilməsində nəzərdə tutulmalıdır. Faktiki olaraq bu sosial-mühəndis fəaliyyəti olmaqla təşkilati strukturların məqsədyönlü dəyişdirilməsinə yönəldilməli həm də insan fəaliyyətini istiqamətləndirməlidir.

Kitabxanaların idarə edilməsində sosial yanaşmada **məsələhləşmə** funksiyası kitabxanadaxili fəaliyyətin optimallaşdırılmasına xidmət edir. Bu funksiyanın tətbiqi zamanı təşkilati strukturun təkmilləşdirilməsi, qərarların qəbul olunması prosesi, rəhbərlik stili, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi və s. məsələlər əhatə edilir. Bu məsələlərin həyata keçirilməsində təşkilati və idarəetmə yeniliklərindən geniş istifadə edilməlidir.

Kitabxanaların idarə edilməsinin sosioloji yanaşma metodunda xüsusi bir funksiya imic funksiyası vardır, hansı ki, kitabxananın simasını müəyyənləşdirir, ictimaiyyət tərəfindən etibar və xoş münasibət əhval-ruhiyyəsinin yaradılması, kimi başa düşülür.

Kitabxanaların strateji idarə edilməsində tətbiq edilən sosioloji yanaşmalar və yuxarıda göstərilən metodlar kitabxana fəaliyyətinin bütöv görkəmini dəyişməyə xidmət edir. Əlbəttə, bunlar kitabxana xidmətinə ehtiyacı olan bütün oxucuların və tələbatçıların maraqlarının təmin olunması üçündür.

Çox təəssüflə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə demək olar ki, bütün kitabxanaların və kitabxanalara rəhbərlik edən Nazirlik və baş idarələrin sosioloji tədqiqatlar sahəsindəki fəaliyyətlərində bu sahədə lazımi işlər yox dərəcəsidir və ya çox epizodik xarakter daşıyır. Elə buna görə də kitabxana fəaliyyətində nəzərə çarpan deformasiyalar yaranır, oxucu tələbləri və maraqları təmin olunmur. Əlbəttə müasir mərhələdə belə bir situasiyanı dəyişmək

üçün yeganə yol ondan ibarətdir ki, kitabxanaların fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi haqqında qanunda göstəriləndiyi kimi kitabxanalar sosial institutlar kimi öz fəaliyyətlərini genişləndirməli və idarəetmənin alternativ idarəetmə strukturunu yaratmalıdır. Kitabxanaların rəqabət şəraitində fəaliyyəti məcbur edəcək ki, hər bir kitabxana öz fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün mübarizə aparacaq, yeni bazar münasibətlərini analitik təhlil etməklə, sosioloji yanaşma yolu ilə, fəndrayzing fəaliyyəti tətbiq etməklə vəsaitlər tapaca, kitabxana müəssisələrinə müasir standartlara cavab verən sosial müəssisəyə çevriləcəkdir.

Bu gün kitabxanalarda çalışan mütəxəssislər də sosial mədəniyyətin yeni prinsipləri lazımi səviyyədə inkişaf etdirilmədiyindən kitabxanaların sosial problemləri mövcuddur. Bəzi kitabxana işçiləri sosial proseslər mədəniyyət və mədəni inkişaf haqqında çox dumanlı təsəvvürə malikdirlər. Ona görə də sosial tədqiqatlar, sosial inkişaf, sosial idarəetmə haqqında lazımi biliklərə malik olmadıqları üçün müxtəlif oxucu qrupları və kitabxanalar arasındakı münasibətlər, xüsusilə oxucu kitabxana münasibətləri lazımi səviyyədə deyil. Odur ki, sosioloji tədqiqatlar, sosial idarəetmə, digər sosioloji problemlərin öyrənilməsi, yeni strategiya və texnologiyaların tətbiq edilməsi yolu ilə istənilən məqsədə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Xələfov A.A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxanalar işinin əsas inkişaf istiqamətləri (mühazirələr, təkliflər və proqnozlar).- B., 2006, 106 s.

2. A.A.Xələfov. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük (üç hissədə) B.-Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.-400 s.

3. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük (üç hissədə) .-H3, Kitabxana işi haqqında təlim.- B.:Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003.-314 s.

4. 2007-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya fəaliyyətinin inkişafı və modernləşdirilməsi.- B.-2006., 22 s.

5. İsmayılov X.İ.Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi: (1918-2000-ci illər) B.-2000., 415 s.

6. İsmayılov X.İ. *Kitabxana işinin idarə edilməsinin metodiki və təşkilati məsələləri*.-B., 1995.- 96 s.

7. İsmayılov X.İ. *Kitabxana menecmentinin əsasları (Dərs vəsaiti) B.*, 2005.-200 s.

Rus dilində

8. Н.С. Карташов, В.В. Скворцов. *Общие библиотековедение Часть 1.* М. 1996, 88 с.

9. Н.С. Карташов, В.В. Скворцов. *Общие библиотековедение Часть 2.*М.- 1997, 256 с.

10. Фрумин И.М. *Библиотечное дело: Организация и управление.* М., Книга, 1980.- 271 с.

11. Ильязева И.А., Маркова В.Н. *Стратегическое управление библиотечной учебно-методической пособие*.-М., 2007.-164 с.

12. Тилко И.С. *Информационные и библиотечные технологии: Учебное пособие*.-Санкт-Петербург, 2006.-341 с.

Халил Исмаилов

Стратегические основы управления библиотек

РЕЗЮМЕ

Стратегические управления –область деятельности высшего руководства библиотеки, главная обязанность которого состоит в определении предпочтительных направлений развития, постановка целей, распределении ресурсов и всего того, что дает библиотеке конкурентные преимущества.

Данное направление управленческой теории и практики является сравнительно новым для руководителей библиотек.

В статье анализирована методология, сущность, значение и социологические аспекты и др. стратегического управления библиотек на современном этапе.

Xalil Ismayilov

Strategic bases of the management of libraries

SUMMARY

Strategic administrations are the sphere of activity of the superior direction of library whose main duty consists in definition of preferable directions of development statement of the objects distrution of resources and all that gives library competitive advantage. The given direction of the administrative theory and practice is comparativele new to heads of libraries.

The metodology essence value and sociological aspecte and other strategy directions of the modern libraries have been analysed in this article.

SAHİB RZAYEV
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti

MÜTALİƏNİN FUNKSIYALARI VƏ İNSANA TƏSİR MEXANİZMI

Bəşər övladı tarixən təbiətdən lazımı səviyyədə səmərələnmək məqsədilə daim mübarizə aparıb. Bu mübarizə təkcə fiziki imkan deyil, həm də mənəvi keyfiyyətlər hesabına həyata keçirilib.

Məlum həqiqətdir ki, insan dünyaya gəlişinin ilk vaxtlarından başlayaraq ətraf mühiti, onu əhatə edən maddi aləmi, əşya və predmetləri öyrənməyə, getdikcə ondan daha çox istifadə etməyə meyllidir. Bununla əlaqədar olaraq insan müəyyən keyfiyyətlər əldə etmək, təbiət və cəmiyyətin qanunlarını daha ətraflı öyrənmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Bu cəhətdən təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını, eləcə də bəşəriyyətin əldə etdiyi nailiyyətləri mahiyyətə mənimsəmək üçün ən səmərəli vasitə olan mütaliədən istifadə etməli olur. Artıq danılmaz həqiqətə çevrilmişdir ki, insan təfəkkürünü tam qidalandırmaq, istənilən anlayışı bütün təfsilatı ilə dərk etməyə kömək göstərmək baxımından heç bir köməkçi vasitə mütaliəni əvəz etmir. Belə ki, məlumatlandırıcı vasitələr olan radio, televiziya, kino, teatr, hər cür mühazirələr tamaşaçıların və dinləyicilərin iradəsindən və istəyindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir. Belə ki, insan onu maraqlandıran hər hansı suala istədiyi vaxt həmin vasitələrdən cavab ala bilməz. Bizim mütaliəmiz isə öz istəyimizdən, iradəmizdən asılıdır. Yəni hər hansı məsələ haqqında məlumatlanmaq məqsədilə çap məhsulundan istədiyimiz vaxt, istənilən şəraitdə istifadə etmək imkanına maliklik.

Mütaliənin mahiyyəti açılarkən məlum olur ki, mütaliə hər hansı mətnə verilmiş məlumatı əxz etməyə yönəlmiş kommunikasiya - əlaqə fəaliyyətidir. Bu kommunikasiyada müəllif, çap məhsulu, oxucu və ya oxucu auditoriyası iştirak edir. Tədris proqramının tələbinə uyğun olaraq oxucu məfhumunun məzmununu açmağa ehtiyac duyulur. Oxucu məfhumu haqqında professor A.A.Xələfovun fikrini olduğu kimi verməyi lazım bildik. Professor A.A.Xələfov yazır: «Bircə, oxucu sözü öz məzmununda kitaba təkcə bir günlük tələbi olan adamı ifadə etmir, əksinə kitaba

daimi ehtiyacı olan, öz professional səviyyəsini və mənəvi zənginliyini həmişə təkmilləşdirən, kitabxananın daimi abonenti olan, kitabxananın ictimai fəaliyyətində ardıcıl iştirak edən, sistemli qaydada biliklərə yiyələnmək istəyən, kitabxana mühiti yaradan ziyalı şəxslər oxucu tituluna sahib ola bilərlər».(3, s.278).

XX əsr mahiyyətə elmi-texniki tərəqqi əsri olduğu kimi, mütaliənin də geniş vüsət aldığı bir əsrdir. Həm bütün dünyada, həm də bizim ölkəmizdə kitab nəşri, eyni zamanda geniş kitabxanalar şəbəkəsinin yaradılması, onların oxuculara xidmət işi, əhalinin bunlardan səmərələnməsi sahəsindəki göstəricilər bu fikri təstid edir. Həm elmi-texniki tərəqqinin, həm də sosial tələbatın nəticəsi kimi bu gün mütaliə həyatımızın ictimai hadisəsinə çevrilmiş, nəticədə geniş sosial məzmun kəsb etmişdir.

Müasir elm mütaliyəyə, onun mahiyyətinə, prinsiplərinə, məzmununa və quruluşuna cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında gedən proses kimi baxır.

Bir cəhəti qeyd edək ki, mütaliə mahiyyətə fərdi psixoloji proses olsa da, cəmiyyətin sosial həyatına, ictimai marağın istiqamətlərinə, mövcud maraqların məhsulu olan yeni ideyaların yayılmasına, bütövlüklə hamının malına çevrilməsinə imkan yaradır.

Məlumdur ki, insanların müxtəlif xarakterli maraqları və tələbatları olur. Hər bir kəsin özünə məxsus marağı tələbatı və mütaliə tələbatının və mütaliə marağının yaranmasına təsir göstərə bilər. Eyni zamanda insanın mütaliə marağının və mütaliə tələbatının reallaşmasında mühüm rol oynayır.

Maraq nədir? Tələbat nədir? Bunu izah edək. Marağın və tələbatın bir-birinə mahiyyətə oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Marağ – obyektin emosional cazibədarlığına və həyati əhəmiyyətinə görə insanın ona olan seçimə müsbət münasibətidir.(1,s.351)

Tələbat isə – insanın konkret həyat şəraitindən asılılığını ifadə edən və onun bu şəraitdə aktivliyini şərtləndirən özünəməxsus psixi halətidir. (2,s.141) Bu mənada insanın maraqları və tələbatları onun gündəlik mütaliəsinin hərəkətverici qüvvəsidir. Müasir insanın həm tələbatları, həm də marağ obyektləri əvvəlki dövrlərlə müqayisədə həm çoxcəhətli, həm də rəngarəngdir. Bu çoxcəhətlik və rəngarənglik isə mütaliənin geniş

vüsət almasına, kütləvi xarakter daşmasına səbəb olan amillərdən biridir.

Müasir insanın mütaliə tələbatının artmasını şərtləndirən amillərdən biri də elmi-texniki nailiyyətlərdir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində istehsal sahələrinin yeni-yeni texnika ilə silahlanması, yeni elmi kəşflərin, böyük elmi nailiyyətlərin meydana gəlməsi, yeni-yeni elm və bilik sahələrinin yaranması, eləcə də dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər mütaliəni obyektiv sosial zərurətə çevirmişdir.

İndiki dövrdə dünya xalqları öz ölkələrində sosial xarakter daşıyan və ictimai məzmun kəsb edən mühüm problemlərin həllində fəal iştirak etməyə xüsusi səy göstərirlər. Eləcə də bizim müstəqillik əldə etmiş respublikamızın vətəndaşları ölkənin tale yüklü problemlərinin həllində öz səylərini əsirgəmirlər. Bu isə hər kəsdən yüksək ictimai şüur, mənəvi zənginlik, intellektual imkan tələb edir. Bütün bunlara nail olmaq üçün axtarış obyektini kimi çap məhsullarına, öyrənmək vasitəsi olan mütaliəyə ehtiyac yaranır.

Həyatda insanın məqsədyönlü inkişafı üçün müvafiq biliklər sisteminə yiyələnməsi vacibdir. Bu məqsədlə ilkin ümumi biliklər əldə etmək üçün bütün inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da ümumtəhsil məktəbləri yaradılmışdır. Eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının müəyyən ixtisas və peşələrə yiyələnməsi üçün ali və orta ixtisas məktəblərinin bütöv şəbəkəsi fəaliyyət göstərir.

İstər ümumtəhsil, istərsə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tədris proqramında nəzərdə tutulan biliklər insanın həyata fəal müdaxiləsi üçün kifayət deyildir. Təcrübələr göstərir ki, heç bir ali məktəb öz məzunu olan mütəxəssisə müəyyən ixtisas üzrə müasir həyatın tələbi həcmində məlumat və biliklər məcmuunu verə bilmir. Bu isə təbii haldır. Çünki müəyyən vaxtla məhdudlaşan ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin proqramları lazımi bilikləri tam şəkildə özündə əks etdirmək imkanına malik deyildir. Ona görə də zamanın tələbinə uyğun olaraq rəsmi təhsillə şəxsi təhsil mütaliəsi paralel getməlidir. Bu baxımdan mütaliə mühüm elmi-nəzəri problemdir.

Geniş oxucu kütləsi arasında kitab təbliğini və oxucu mütaliəsini istiqamətləndirməyin elmi əsaslarını təhlil edən mütaliə nəzəriyyəsində təkmilləşmə prosesi gedir. Müasir kitabxanaşünaslıq mütaliənin sosial, sosial psixoloji və pedaqoji

problemlərinin, eyni zamanda onun ictimai həyata təsirinin tədqiqi sahəsində geniş nailiyyətlər qazanmışdır.

Keçmiş ittifaqda aparılmış tədqiqatlar, eyni zamanda BDU-nun kitabxana-informasiya fakültəsinin kollektivinin elmi-nəzəri fikirləri və mövcud təcrübə bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki: a) Mütaliə insanlar üçün fasiləsiz artmaqda olan sosial tələbatdır; b) Mütaliə insanların ictimai şüurunun formalaşmasına və təhsil səviyyəsinin yüksəlməsinə, artmasına təsir göstərən ictimai əlaqə sistemidir.

Bununla da mütaliənin cəmiyyətdə ictimai rolunu müəyyənləşdirir. Bu baxımdan mütaliə mühüm tədqiqat problemi kimi kitabxanaşünaslıqla bərabər sosioloqları, psixoloqları, pedaqoqları da eyni dərəcədə maraqlandırır. Mütaliə ictimai məzmunu kəsb etməklə bərabər, həm də fərdi məzmunu malikdir. Yəni mütaliə prosesi hər bir oxucunun fərdi-psixoloji keyfiyyətləri ilə əlaqədar olaraq fərdiləşir.

Cəmiyyətdə insanların əksəriyyətinin mütaliə marağının məqsəduyğunluğu, dərin ideyalılığı və yüksək mütərəqqiliyi mövcuddur. Əlbəttə bu hal bütün oxucularda eyni vəziyyətdə deyildir. Çünki sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərmişdir ki, cəmiyyətdə mütaliə tələbatının müxtəlifliyi hər bir oxucunun mədəni və intellektual səviyyəsi, həyat təcrübəsi, ixtisası, həyat fəaliyyətinin xarakteri ilə, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri, həyata münasibətdə zövq və təmayül müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar mütaliənin həm ayrı-ayrı fərdlərin, həm də cəmiyyətin həyatının bütün tərəflərinə bilavasitə təsir göstərən ictimai hadisə kimi qiymətləndirilməsi vacib sayılır.

«Mütaliə məlumat-axtariş və idraki fəaliyyət növü kimi insanın inkişafında, tərbiyəsində və təhsilində xüsusi yer tutur». (5,s.13) Bu isə cəmiyyətin ümumi inkişafı fonunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mütaliənin ictimai məzmununu özünü əsasən üç istiqamətdə göstərir:

1. Mütaliə üçün materialın seçilməsi və oxunmuş ədəbiyyatın qiymətləndirilməsi meyarı insana ictimai təsir amili və mexanizmi ilə şərtlənir.

2. Mütaliə üçün material və qiymətləndirmə motivləri şəxsiyyətlər arasında əlaqə predmetidir və ictimai mütaliə atmosferi yaradır.

3. Mütaliənin nəticələri insanın ictimai və istehsalat fəaliyyətində əks olunur, onun dünyagörüşünün, əməyinin səmərəliliyini müəyyən edir.

Bütün bunlar isə mütaliənin sosial xarakterini açan faktlardır.

Mütaliə prosesində oxucu kitabla sosial psixoloji münasibətlərə girir. Məhz bu münasibətlərin mexanizmini və onun sosial nəticələrini aşkar etmək mütaliə haqqında elmin mühüm vəzifələrindəndir.

Kitabla ünsiyyət, ədəbiyyatın qavranılma formaları barədə müxtəlif fikirlər söylənilsə də, mütaliə nəzəriyyəsi, onun elmi metodoloji xüsusiyyətləri elm aləmində hələ də formalaşmaqdadır. Bu da çox güman ki, onun bir çox elmlərin maraq dairəsində, o cümlədən fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya, pedaqogika, filologiya, kitabxanaşünaslıq elmləri üçün tədqiqat obyektinin olmasıdır.

Odur ki, mütaliənin bütövlükdə mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün adları çəkilən elm sahələrində mütaliə barədə mövcud biliklərin inteqrasiya edilməsi zəruridir.

Göründüyü kimi, mütaliə problemləri ilə bilavasitə məşğul olan elmlər insan, insan təbiəti, cəmiyyət, bir sözlə insanla bağlı olan bütün amillərlə üzvi surətdə əlaqədardır. Buna görə də mütaliənin özünün tədqiqat obyektlərindən biri kimi insanı, şəxsiyyət və onun şüurunu, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyini və həyatı fəaliyyət növünü götürmək məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir elm sahəsində olduğu kimi mütaliənin də elmi-nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi üçün ilk növbədə onun modelləşdirilməsi, başqa sözlə onun müxtəlif aspektlərini əhatə edən ümumi bir modelinin yaradılması vacibdir. Əgər nəzərə alsaq ki, bu modelin iki qanadından birini təşkil edən əsas komponent – subyekt – insandır – onda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, mütaliə prosesinin özü ilk növbədə fərdi-psixoloji prosesdir. Mütaliə nəzəriyyəsini formalaşdırarkən insan şəxsiyyətini, onun şüur və fəaliyyətini, eyni zamanda onun tələbat və maraqlarını kitabla vəhdətdə nəzərdən keçirmək lazımdır.

«Subyekt - obyekt» modeli ilə izah olunan mütaliə nəzəriyyəsinin əsas problemləri ilk növbədə mütaliəni doğuran səbəblər, məqsəd və onu şərtləndirən vasitələr, mütaliə vərdişləri,

mütaliə prosesinin özü və onun davametmə mexanizmi, qavrayış, bədii qavrayış və onun xüsusiyyətləri, ən nəhayət nəticə-şəxsiyyətə təsir, mənalı sistemlərinin şüurda inikası, şüurun formalaşması və s. məsələlərdir.

Müasir şəraitdə mütaliənin hansı konkret probleminin nəzəri və təcrübə marağı kəsb etməsi sualına birdəfəlik cavab vermək çətindir. Çünki, müasir mütaliə nəzəriyyəsi mürəkkəb problemlər kompleksini birləşdirdiyi üçün onun dərinədən tədqiqi yalnız müxtəlif elmlərin tədqiqat üsullarından istifadə etməklə həyata keçirilə bilər.

İctimai həyatda mütaliə bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Mütaliənin aşağıda qeyd olunan dörd mühüm funksiyası vardır. Bunlar: 1.Təşkilati funksiya; 2.Qiymətləndirmə və istiqamətləndirmə funksiyası; 3.Kompleks xarakter daşıyan təlim, təhsil və tərbiyə funksiyası; 4.Modelləşdirmə funksiyasıdır.

Təşkilati funksiya dedikdə – burada ölkənin əhalisinin kollektiv fəaliyyətinə, bu fəaliyyətin planlaşdırılmasına, əlaqələndirilməsinə və tənzimləndirilməsinə mütaliənin təsiri nəzərdə tutulur. Bu fikir onunla izah olunur ki, dövlət sənədlərinin, müxtəlif qərar və göstərişlərin mətbuat vasitəsilə təbliği, adamların əhəmiyyətli hadisələrlə tanış edilməsi ölkənin həyatında xalqın şüurlu iştirakını təmin edir, onların vətəndaşlıq hisslərini fəallaşdırır, hər kəsin üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə səfərbərliyə alır.

Mütaliənin qiymətləndirmə və istiqamətləndirmə funksiyasını izah edərkən göstərmək lazımdır ki, oxucular oxuduqları kitablardan və dövrü nəşrlərdən yalnız müxtəlif məsələlər üzrə məlumat məcmusunu deyil, həm də bu məsələlərin, hadisələrin sosial baxımdan qiymətləndirilməsi haqqında aydın təsəvvür əldə edirlər.

Beləliklə, mütaliə müasir dövrün və tarixi keçmişin hadisələri ilə yaxından tanış olmağa, ictimai münasibətlərin dərk edilməsinə, həyatda obyektiv baxışın formalaşmasına, eləcə də cəmiyyətin həyat tərzi üçün xarakterik olan etik, hüquqi və estetik normaların mənimsənilməsinə kömək edir.

Mütaliənin tədris, təhsil və tərbiyə funksiyaları kompleks xarakter daşıyır. Bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlı olan bu proseslər də mütaliənin nəticəsi olaraq cəmiyyət tərəfindən toplanmış biliklərin mənimsənilməsi (tədris), bu biliklərin sisteminin yaradılması (təhsil) və şəxsiyyətin inkişafı gedişinin idarə edilməsi

(tərbiyə) kimi ifadə olunur. Bu funksiyalar insanın məktəbə getdiyi ilk dövrdən ömrünün sonuna qədərki intellektual fəaliyyətində ifadə olunur.

İnsanın tefəkkürünü qidalandırmaq baxımından mütaliə tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalardan biri də modelləşdirmədir. Mütaliənin modelləşdirmə funksiyasının özünəməxsus cəhətləri vardır. Belə ki, mütaliə prosesində çap əsərlərindən götürülmüş hər bir məlumat bəhs edilən mövzunun və onunla əlaqədar məsələlərin bu və ya digər tərəfinin insan təsəvvüründə modelini yaradır. Bu cəhətdən mütaliə nə qədər hərtərəfli, həyat məsələlərini təsvir edən mətnin dərk edilməsi nə qədər dərindirsə, oxucunun təsəvvüründə həmin məsələnin modeli bir o qədər həcmli, tam və aydın olur. Bütün bunlar isə mütaliəni doğuran səbəb və məqsədlərlə əlaqədardır.

Elmi ədəbiyyatda mütaliənin səbəb və məqsədlərinin növləri təxmini olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir.

1. Həyat təcrübəsi qazanmaq və özünü təkmilləşdirmə
2. İdraki ehtiyac
3. Şəxsi təhsil və təcrübəni faydalanmaq
4. Emosional və estetik tələbat
5. Əylənmək.(4,s.163)

Əlbəttə bu bölgünün özü də tam hesab olunmur. İnsanı mütaliəyə cəlb edən daha başqa səbəblər haqqında fikirlər söylənilmişdir.

İnsanı mütaliəyə cəlb edən səbəblər haqqında mütaliə psixologiyası sahəsində aparılan tədqiqatlarda kifayət qədər fikirlər söylənilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mütaliə nəzəriyyəsinin formalaşdırılması məsələsi ilə məşğul olan bir çox elmi araşdırmalarda mütaliə psixologiyasının xüsusiyyətləri oxucu psixologiyasının fonunda nəzərdən keçirilib. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, mütaliə prosesinə oxucu şəxsiyyəti, onun sosial statusu, həyat fəaliyyəti, tələbat və maraqları, həmçinin idrak səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən yanaşan oxucu psixologiyasından fərqli olaraq, mütaliə psixologiyası oxucunu bütün xüsusiyyətləri ilə kompleks halda götürməklə, eyni zamanda bu problemin digər tədqiqat obyektini olan kitab, çap məhsulu, onun struktur komponentləri və qavranılması tərzini, eləcə də bədii və elmi qavrayışın psixoloji aspektlərini də yaddan çıxarmır.

Oxucuların müəliə etmək təzləri və motivlərinə, eyni zamanda yaş, peşə, cins, sosial faktorlara görə təsnifləşdirilməsi problemi ilə də əsasən oxucu psixologiyası elmi məşğul olur. Müəliə psixologiyası isə daha geniş spektri – müəliə prosesinin psixoloji mexanizmini, fərdi-psixoloji, fikri proses kimi spesifik xüsusiyyətlərini, elmi araşdırmaya daha çox ehtiyacı olan qavrayış və digər idrak proseslərinin (diqqət, hafizə, təfəkkür, təxəyyül) sistemli müəliəni şərtləndirən amillər kimi öyrənilməsi məsələlərini əhatə edir.

Fəaliyyətin dərkətmə – estetik, həmçinin professional sferasına birbaşa təsir edən müəliənin nəticəsi öz növbəsində oxucu fəaliyyətinin bir motivləşdirilmiş – sövqətmə mərhələsini yaradır. Beləliklə əldə edilmiş nəticələr və onların qiymətləndirilməsi əsasında oxucu fəaliyyətinin təkrar istehsalı baş verir.

Müəliənin elmi-tədqiqat istiqamətləri müəliə psixologiyası tərəfindən araşdırılan problemlərlə – yəni müəliə prosesinin psixoloji məzmunu, mexanizmi, qavrayış, təfəkkür, nitq və şüür mərhələləri ilə məhdudlaşmır. Elmi və bədii sözlə mənəviyyətə təsir göstərmək, mənəviyyət sahibini real, məqsədyönlü və xeyirxah fəaliyyətə sövq etmək, əxlaqi keyfiyyətlər aşılamaqla da müəliə cəmiyyətin bütövlükdə, eyni zamanda hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda həyatında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Öz təsir obyektinə və əhatə dairəsinə görə müəliə psixologiyası ilə haradasa yaxınlıq təşkil edən müəliə pedaqogikası məhz bu vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Müəliə pedaqogikası ilk növbədə müəliənin, hissi predmetlərlə ifadə olunan emosional-tərbiyəvi, eyni zamanda təfəkkür materialları vasitəsilə idraki funksional xüsusiyyətlərini araşdırır. Bütün bunlarla bərabər, sistemli müəliənin elmi-nəzəri, həmçinin təcrübi əsaslarının işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi, müəliənin daha çox keyfiyyət göstəricilərinin aşkar edilməsi problemləri də müəliə pedaqogikasının tədqiqat obyektlərindəndir.

Şəxsiyyətin müəliə vasitəsilə tərbiyə olunması prosesi birinci növbədə ailədə başlanır. Sonra orta ümumtəhsil məktəblərində davam etdirilir, sonrakı ali və orta ixtisas təhsili zamanı davam edərək geniş məzmun kəsb edir.

Mütaliənin təhsillə birgə həyata keçirdiyi pedaqoji funksiyalar özünü ümumtəhsil məktəblərində daha aydın göstərir. Belə ki, siniflərdə, uşaq və məktəb kitabxanalarında keçirilən ifadəli oxular, sinifdən xaric oxu tədbirləri, müxtəlif dərnək məşğələləri, uşaqları ardıcıl və sistemli mütaliyəyə cəlb etməklə bərabər, onlarda vacib olan mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır.

Professor A.Xələfov bu barədə yazır: «Təhsil sisteminin çoxillik təcrübəsindən məlumdur ki, sinifdən kənar mütaliə şagirdlərin əqli inkişafında, tədris olunan fənlərin daha dərinə mənimsənilməsində, ümumiyyətlə, şagirdlərin ümummədəni səviyyəsinin yüksəlməsində, hərtərəfli, ahəngar inkişafda və tərbiyədə olduqca mühüm rol oynayır.» (3,s.325)

İnsanpərvərlik, əməkdə və ünsiyyətdə həmrəylik, fəal həyat mövqeyi, fikir və fəaliyyətin bacarıqla əlaqəsi, ideya inamı, həqiqi milli mənlilik və s. bu kimi yüksək insani keyfiyyətlər şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi zənginliyinin göstəriciləridir. Cəmiyyətin bütün tərbiyə və təhsil strukturları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mütaliə də bütün bu keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm təsiredici gücə malikdir. Şəxsiyyətin əxlaq və həyat mövqələrini aydınlaşdırmaqla mütaliə ona sanki mənəvi mövqə qazandırır. Həyatın aydın dərk edilməsi, şəxsiyyətin fikir və hərəkətləri ilə səciyyələnən mənəvi mövqə insanda hadisələrə, ictimai hallara, əməllərə prinsipial münasibət formalaşdırır.

Sistemli və ardıcıl mütaliə üçün kitabların seçilməsi və toplanmasında məqsədmüvafiqlik izlənilməlidir. Yalnız sistemli mütaliə oxucuya, öz bilik və məlumatını, təsəvvür və anlayışını, elmi dünyagörüşünü daha dərinə formalaşdırmağa imkan verir. Sistemli mütaliə oxucunun müstəqil mühakimə yürütmək qabiliyyətini inkişaf etdirir, onun zəkasını və hissini zənginləşdirir.

İnsana həyatda professional mövqə qazandıran ali təhsil strukturu ilə təmasda olan mütaliə öz pedaqoji funksiyasını daha çox kitabxanalar vasitəsilə həyata keçirərək, ona mənəvi mövqə qazandırır.

Təhsil prosesinin iştirakçısı kimi mütaliə pedaqogikasının və onun daşıyıcısı olan kitabxanaların kəsb etdiyi əhəmiyyət öz əksini mühüm dövlət sənədlərində də tapmışdır. Bütün bunlar mütaliənin geniş ictimai məzmun kəsb etdiyini təstid edir.

Mütaliənin ictimai məzmun kəsb etməsi və sosial xarakter daşması bu gün daha aydın şəkildə meydana çıxır. Mütaliənin

belə bir mahiyyət kəsb etməsi aşağıda qeyd olunan sahələrdə xüsusilə nəzərə çarpır:

1. Mütaliə getdikcə daha çox adamın ictimai şüurunun və dünyagörüşünün formalaşmasına, onlarda yüksək mənəvi ideyaların tərbiyə edilməsinə xidmət göstərən mühüm vasitəyə çevrilir.

2. Fasiləsiz şəxsi təhsili həyata keçirmək, dövlət səviyyəsində əhalinin ümummədəni səviyyəsini yüksəltmək üçün mütaliədən geniş istifadə olunur.

3. Mütaliə həm də insanların peşə, bilik və vərdişlərinin səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edən səmərəli vasitəyə çevrilir.

Cəmiyyətin həyatında mütaliənin rolunun artması, sosial funksiyalarının genişlənməsi onun getdikcə kütləvi xarakter almasına səbəb olur. Bu isə kitaba, müxtəlif çap məhsullarına daha çox müraciət edilməsi ilə nəticələnir. Ona görə də respublikamızda adamların mütaliənin təmin edilməsi ciddi dövlət qayğısına çevrilməlidir. Əlbəttə, bu sahədə az iş görülmür.

Mütaliənin kütləviləşdirilməsi sahəsində isə kitabxanalar aparıcı qüvvə hesab olunur. Kitabın nəşrinin və yayılmasının kommersiya xarakteri aldığı bir şəraitdə əhalinin mütaliəyə olan tələbatı ən çox kitabxanalar vasitəsilə ödənilir. Kitabxanalar tarixən, eləcə də bu gün kütləvi mütaliənin təşkilatçısı olaraq qalır. Çünki kitabxanalar:

a) Əhalinin mütaliəsini təşkil etmək üçün sistemli qaydada seçilmiş, oxucuları maraqlandıran problemləri öyrənmək əsasında yaradılmış kitab fondlarına malikdirlər.

b) Kitabxanalar mütaliənin təşkilatçısı kimi ölkə ərazisində planlı qaydada yerləşdirilmiş, əhaliyə daha çox yaxınlaşdırılmış, həmçinin müxtəlif oxucu qruplarını müntəzəm mütaliəyə cəlb etmək üçün böyük imkanlara malikdirlər.

c) Burada hər bir oxucunun mütaliəsi üçün lazım olan kitabların məqsədyönlü şəkildə seçilməsinə kömək göstərmək, oxuculara kitabxananın məlumat aparatından istifadə etmək verdiyi aşılamaq imkanına malik mütəxəssis işçilər üçün səmərəli fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar əhalinin intellektual tələbatının ödənilməsi üçün mütaliənin sosial zərurətə çevrilməsini şərtləndirən amillərdir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C. 6.- B., 1982.- S.351*
2. *Bayramov Ə.S. və Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya/ Ali məktəblər üçün dərslik.- B., 2002.- 624 s.*
3. *Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik. 3 hissədə. N. 1-2.- B., Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.- 400 s. N.3-B.: BUN, 2003.-315 s*
4. *Художественное восприятие. Сборник.-Л.: «Наука», 1971.-386 с.*
5. *Засорина Л.Н. Структура читательской деятельности. Психолого-педагогический аспект. Психологические проблемы чтения.-Л.-1981.- 126 с.*

Сахиб Рзаев

Функции чтения и механизм его влияния на человека

РЕЗЮМЕ

В статье расписываются общественная сущность и социальный характер чтения и его роль в формировании личности. В этой связи освещены содержательные функции чтения и механизм его воздействия на отдельные личности и общества в целом.

Sahib Rzayev

**The functions of reading and its influence
mechanizm to the man**

SUMMARY

In the article is explains the public essence and social character of the reading and its role in formation of person. From this point of view is lictend the base functions of the reading and its influence mechanism to the separately persons and generally to society.

Əli Rüstəmov,
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti
Nuriyyə Mustafayeva
Kompüter mərkəzinin mühəndisi

ELEKTRON KOMMUNİKASIYA MÜHİTİNDƏ BİBLİOQRAFİYANIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Elektron kommunikasiya fərdi kompüterlərin, disk və telerabitə vasitələrinin istehsalı və sürətlənən inkişafı, internetin geniş imkanları, yeni informasiya metod və texnologiyalarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olaraq formalaşmışdır. Bu mühitdə bibliqrafik fəaliyyət daha yüksək elmi və texnoloji səviyyəyə çatmış, digər sosial kommunikasiya sistemləri ilə daha sıx integrasiya olunmuşdur. Hazırda minlərlə şəbəkə bibliqrafik məlumat bazalarının və banklarının, virtual elektron kataloq sistemlərinin, beynəlxalq bibliqrafik yazı formatlarının, ekspert sistemlərinin və bilik bazalarının yaradılması bibliqrafiyanın elektron kommunikasiyası mühitində aparıcı roluna əyani misal ola bilər.

Elektron kommunikasiya baxımından təcrübi bibliqrafik fəaliyyətdə xeyli dəyişikliklər yaranmışdır. Belə ki, bibliqrafik vasitələrin işlənməsində ağırlıq mərkəzi yaradıcılıq prosesinə keçərək bibliqrafı üzücü texniki əməliyyatlardan azad etmiş, oxucular isə maşınlaşdırılmış formada bibliqrafik yazıların istifadəsində vaxta və əməyə qənaət edərək, dolğun informasiya əldə edirlər. Burada zaman və məkan məhdudluğu aradan qaldırılmışdır.

Gil lövhələrdən papirusa, ondan da kitab blokuna, yeni əvvəlcə perqamentə, sonra kağıza keçid hər dəfə informasiya kommunikasiyasında dəyişiklik yaratmışdır. Kitab mədəniyyətinin inkişafında hərəkət edən literlə kitab çapının ixtirası xüsusi rola malik olmuşdur. Kompüterlərdən simvol, qrafiki və multimedia informasiyalarının hazırlanmasında, emalında, zaman və məkan etibarilə ötrülməsində kitab çapına nisbətən daha geniş sahələr və obyektlər əhatə edilmişdir. Beləliklə, elektron kommunikasiya həm kitab nəşrində, həm də onunla sıx əlaqədə olan bibliqrafiyada əsaslı dəyişikliklər yaratmışdır. Məsələn, elektron kommunikasiyası mühiti baxımından «Kitab» anlayışı xeyli

genişlənmiş, zənginləşmiş və ənənəvi baxışlara nisbətən qismən dəyişmişdir. Bu dəyişiklik elektron sənədlərin və onların yayılma vasitələrinin sürətlənən inkişafı ilə bağlıdır. Nəşriyyat işi sahəsində proqnozlar göstərir ki, yaxın on-iyirmi illərdə elektron kitablar həm çeşidi, həm məzmunu, həm də kəmiyyəti etibarilə xeyli üstün mövqə qazanacaqdır.

Burada elektron kitab dedikdə istənilən əsərin kompüter yaddaşında və diskret informasiya daşıyıcısında toplanan, (yazılan), əlaqədar proqram və aparat vasitələrinin köməkliyi ilə oxunan məlumatların (mətn, səs, statik və hərəkət edən obyektlər) məcmuyu başa düşülür. Elektron kitab müxtəlif daşıyıcılara (sərt, çevik və ya yığcam disk) yazıla, mətn fraqmentlərini məntiqi və digər münasibətlərlə (hipermətn) əlaqələndirə, mətndən, audio və video materialların (multimedia birliyindən) ibarət ola, elektron və telefon kanalları ilə ötürülə bilər. Bütün bunlar elektron kitabı istifadə edən şəxslərə imkan verir ki, onu istənilən coğrafi ərazidən və istənilən vaxt istifadə etsin, forma və məzmununu öz marağına uyğun olaraq dəyişsin.

Burada bibliograf üçün o cəhət vacibdir ki, belə kitabın fiziki forması bibliografiyaləşdirmə baxımından öz əhəmiyyətini itirir. Belə ki, elektron vasitələrlə hazırlanmış (emal edilmiş) əsər öz formasını asanlıqla dəyişərək məkan etibarilə yayılır. Bununla əlaqədar olaraq bibliografiyaləşdirmə üçün əsərin nəşredilmə vacibliyinə, dərc edilmə faktına yeni müstəvidə baxmaq tələb olunur. Belə ki, məhz nəşredilmə faktı deyil, əsər bibliografiyaləşdirmə obyektinə çevrilir, yəni elektron kitab, elektron jurnal və digər elektron sənədlər konkret maddi forma deyil, virtual obyekt xarakterini alır. Əlaqədar əsərin bibliografik yazı ilə birlikdə olması, məkan etibarilə ayrılıb-ayrılmaması az əhəmiyyət daşıyır. Bununla əlaqədar olaraq əsərin bibliografik yazı elementləri (müəllif, sərəlvhə və s.) və onun digər axtarış vasitələri (təsnifat indeksi, predmet rubrikaları, annotasiya və ya referat) yeganə axtarış vasitəsi olaraq qalır. Əgər əsər hipermətn formasında təqdim edilirsə, mətn fraqmentləri üzrə də axtarış aparmaq olar. Aydındır ki, burada əsas problemlərdən biri bibliografik təsvir qaydalarına yenidən baxmaqla əlaqədardır. Bu problem beynəlxalq və milli proqramlar çərçivəsində kataloqlaşdırma üzrə mütəxəssislər və bibliograflar tərəfindən baxılmaqdadır. Xüsusilə, universal bibliografik uçot problemi üzrə

Alman Milli Kitabxanası və beynəlxalq MARK sahəsində İFLA bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşlər [1]. Deyilən işlərin görülməsində əsas məqsəd, yəni kataloqlaşdırma sahəsində əsaslı dəyişikliklər edilməsi, mütəxəssislərin fikrincə bu prosesə sərf edilən vəsaitin ilbəil artması, bu sahədə təkrarçılığın aradan qaldırılması kimi göstərilərsə də, aydındır ki, dəyişiklikdə əsas məqsəd müxtəlif növ sənədlərin bibliografik qaydalarını «kompüter mühitinə» tam adaptasiya etməkdən ibarətdir.

Həqiqətən, ənənəvi və elektron sənədlər vəhdət təşkil edir. Demək olar ki, bütün kitablar, jurnallar və digər növ sənədlər əvvəlcə maşınlaoxunan formaya keçirilir, sonralar ya elektron kommunikasiya üçün (diskret, yığcam disk, internet saytı) istifadə olunur ya da kağız formasında çap edilir. Minlərlə adda jurnal paralel olaraq həm kağız, həm də elektron formada mövcuddur. Xeyli miqdarda kitab və jurnal isə ancaq elektron formada, yəni kağız çap analoqu yoxdur. Bir çox hallarda əsərin hansı fiziki formada hazırlanması son mərhələdə maliyyə imkanlarından asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bir neçə sahədə (elm, texnika, iqtisadiyyat, biznes və s.) elektron nəşrlər kağız nəşrlərə nisbətən təqribən iki dəfə ucuzdur və bir saata hazırlana bilər. Bu ucuzlaşma və operativlik getdikcə artır. Çünki elektron vasitələrin satış qiymətləri ilbəil azalır, konstruktiv elementləri təkmilləşdirilir və operativliyi artır.

Kitab nəşri sahəsində elektron sənədlərlə kağız nəşrlərin texnoloji baxımdan vəhdəti və kommunikativ funksiyaları xeyli dərəcədə müəyyən edilsə də, bibliografiyalaşdırma baxımından onların səmərəli inteqrasiya problemi hələlik həll edilməmişdir. Yuxarıda deyilən təşkilatlar tərəfindən işlənməkdə olan bibliografik təsvirin yeni qaydaları ilk növbədə ən müxtəlif kateqoriyalı istifadəçilərin informasiya tələbatlarının ödənilməsinə, sonra isə kommunikasiya sferasında professional ehtiyacların təmin edilməsinə xidmət edərək, yalnız mətni sənədləri deyil, həm də bütün növ yazıları (simvol, rəqəm, analoq, akustik, optik) müxtəlif informasiya daşıyıcıları (kitab bloku, vərəq, sərt disk, maqnit kartı və s.) baxımından əhatə etməlidir. Bunlarla yanaşı, yeni təviri qaydaları müəyyən mövzuda və konkret adda sənədlərin axtarış məqsədlərini nəzərə almalı, istifadəçinin imkanlarına uyğun olaraq əlamətlərin (məs: mətnin dili və ya istifadəçinin kompüterinin imkanlarına uyğun olması), həmçinin sənədə çıxış imkanlarına

(kitabxananın şifri, abonement şərtləri, elektron ünvan) və onun identifikasiyasını təmin etməlidir. Təbii ki, yeni biblioqrafik təsvir qaydaları heç bir ənənəvi kataloqlaşdırma qaydalarına (kitabın sərlovhə ilə təsvirini əsas götürən ingilis-amerikan kataloqlaşdırma qaydaları) oxşamamalıdır. Təsadüfi deyildir ki, yeni təsvir qaydalarının işlənməsi ilk növbədə sənədin məzmun elementlərinin axtarışına (Prusiya sistemi), sonra isə formal identifikasiya tələblərinə cavab verən kataloqlaşdırma qaydalarına xeyli tarixi dövrdə tətbiq etmiş alman mütəxəssislərinə həvalə edilmişdir.

Bütün tələbləri ödəyən, əhatəli beynəlxalq təsvir qaydalarının işlənməsi sadə problem deyil, onun tətbiqi isə yüksək dərəcədə məsarif tələb edir. Bundan başqa, müxtəlif ölkələr, hətta ayrı-ayrı kitabxanalar və informasiya mərkəzləri öz elektron kataloqları üçün formatlar işləyirlər. Bu isə biblioqrafik təsvir qaydalarının yeni standartının işlənməsi sahəsindəki vəziyyəti daha da ağırlaşdırır.

Deyilən istiqamətdə vacib problemlərdən biri də rəqəmləşdirilmiş obyektlərlə biblioqrafik identifikasiya sisteminin hazırlanmasıdır. Bu problemin 1994-cü ildə ABŞ Naşirlər Assosiasiyası təşəbbüs edilmiş, beynəlxalq dəstək qazanmış, musiqi və proqram obyektlərinə də aid edilmişdir. Sistemin işlənməsi hələlik başa çatdırılmamışdır. İşlənmənin bir neçə mərhələsi göstərir ki, bu sistem eyni zamanda rəqəmləşdirilmiş obyektlərin məzmun axtarışına, internetdə yerləşdirilməsini və onlara çıxışı təmin edən universal identifikator olmalıdır. Sistem faylın adı ilə obyektin yerləşmə yerini, yəni sənədi, təsviri (image) və istənilən kompüter proqramını əlaqədar qovluq və ya fayl kataloqu ilə əlaqələndirir. Bu yeni ad prefiksdən (hər bir təşkilat üçün eynidir) və həmin adın məxsusi faylından (və ya qovluqdan) ibarətdir. Ad maşın ədədindən, beynəlxalq standart nömrədən və ya digər istənilən vahid identifikatordan ibarət ola bilər.

Sistemin idarə edilməsi əlaqədar fondun üzərinə qoyulur və həmin fond aparıcı təşkilat hesab edilir [2]. Fond biznes qurumu deyil, yəni gəlirsiz işləyən təşkilatdır. Onun əsas vəzifəsi sistemi yaratmaq və inkişaf etdirməkdir. Üzvlər tərəfindən fonda verilən vəsait sistemin təşkilinə və inkişafına xərclənir. Üzvlük haqqı xeyli yüksəkdir: sisemi yaradan üzvlər üçün 30 min dollar, adi üzvlər üçün-təşkilatın tipindən asılı olaraq 10 mindən 30 min dollara

qədər. Ayrıca bir identifikator almaq üçün istifadəçilərin maraqları əsas götürülərək bir neçə sent təşkil edir. Sistem müəlliflik hüququnun qorunmasını təmin etmir, lakin belə bir sistemin qurulması üçün baza yaradır. Üzvlər nəşirlərdən, texnologiya işləyən kompaniyalardan, musiqi üzrə konsorsiumlardan, standartlaşdırma üzrə təşkilatlardan, bir neçə iri kitabxanadan, informasiya mərkəzlərindən və s. ibarətdir. Baş fond funksiyasını Almaniya Milli Kitabxanası yerinə yetirir. Hazırda fondun konkret vəzifələri, fəaliyyət proseduru, təqdimat standartı və s. işlənmişdir [2].

İnformasiya axtarışı həmişə kommunikasiya prosesinin tərkib hissəsi olmuşdur. Axtarışın əsas məqsədi hər şeydən əvvəl ilkin sənədin və ya ona dair məlumatın tapılmasıdır. İnformasiya axtarış sistemləri (İAS) ənənəvi texnologiyalardan avtomatlaşdırılmış texnologiyalara qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir. Ümumdünya hörümçəyinin (Word Wide Web) yaranması bu təkamül yolunu inqilabi yola çevirmişdir. Bununla da külli miqdarda sənəd massivləri, müxtəlif formatlı və məzmunlu əsərlər dünyəvi coğrafi, xronoloji və dil əhatəsində bütün insanların istifadə obyektinə çevrilmişdir. Onların çox hissəsi artıq kitabxanalara toplanmır, nəzarət edilmir və vahid texnoloji sxem əsasında emal olunmur.

Biz bir obyektiv reallığı nəzərə almalıyıq ki, bütün parametrlər üzrə kəskin dəyişən müasir dünyəvi sənəd axınıni strukturlaşdırmaq və müəyyən kitabxanada, hətta ərazi kitabxana kompleksində onun dolğun və dinamik soraq aparatını yaratmaq mümkün deyil. Buna görə də informasiya axtarışınının yeni texnoloji mexanizmini işləmək və istifadəçi üçün daha əlverişli sistemlər yaratmaq bütün müasir informasiya sferası üçün aktualıq kəsb edir. Rabitə sistemlərinin hazırkı vəziyyətini (nisbətən ləng işləməsini) və kanalların ötürmə qabiliyyətini nəzərə alaraq fikrimizcə informasiya axtarışı sahəsində aşağıdakı problemlərin həlli ilk plana keçir:

Axtarış sisteminin seçilməsi. İstifadəçi axtardığı informasiyanı optimal şəkildə əldə etmək üçün çoxlu axtarış sistemləri içərisindən sadə və operativ olanını seçmək imkanlarına malik olmalıdır. Başqa sözlə desək, ona rahat mühit yaradan və axtardığı informasiyanı dəqiq və dolğun ödəyən axtarış sistemi lazımdır.

İnformasiya sorğusunun formalaşdırılması. Öz sorğusuna informasiya alan istifadəçi onu elə strukturlaşdırmalıdır ki, baxmaq üçün ələrişi olsun, sonra isə alınmış inteqrasiyanın sorğuya uyğunluğu ilk baxışdan görünsün. Bunun üçün nəinki istifadəçinin istəyinə uyğun filtrasiya mexanizmini təmin edən proqram vasitələri, həm də aparılmış axtarışın nəticələrini keyfiyyətcə qiymətləndirmək üçün meyarlar olmalıdır.

Bu problemin həllinin ağırlıq qüvvəsi, texniki, hətta proqram vasitələrindən daha çox insan faktoru sahəsinə keçmişdir. Biblioqrafın kvalifikasiyasından və istifadəçinin bilik səviyyəsindən asılı olaraq sorğunun düzgün formalaşdırılması və təmin edilməsi üçün vasitələrin təyini axtarışın keyfiyyət dərəcəsini müəyyən edir.

XX əsrin 70-ci illərində yaranan, 80-ci illərdən geniş yayılan və kütləvi istifadə olunan İAS-lar off-line və on-line rejimlərində işləyirdilər. Axtarış texnikası etibarilə prinsipial fərqi olmayan bu rejimlər bir çox hallarda ancaq vaxt parametrləri və verilən sənədlərin miqdarı baxımından fərqlənirdi.

Deyilən birinci qrup İAS-larda yığcam disklərdə və disketlərdə mühafizə edilən biblioqrafik və referativ məlumat bazaları aiddir. Sorğunu formalaşdırmaq üçün belə sistemlərdə daha zəif leksika, lakin mürəkkəb sintaksis istifadə olunur. Sorğunun axtarış əlamətlərinin orta həddi 5-7 söz (deskriptor) əhatəsindədir. Axtarış üçün çoxlu sayda həm formal, həm də məzmun əlamətlərinin kombinasiyasından istifadə olunur. Belə bazaların çoxunda soruq aparatı, yəni bazanın tezlik lüğəti, yaxud tezaurusu vardır. Buna baxmayaraq off-line rejimli məlumat bazaları ilə işləmək xeyli mürəkkəbdir və xüsusi hazırlıq (bazanın strukturu və axtarış imkanları ilə tanışlıq) tələb edir.

On-line bazaları ilə işləməyin üstün cəhətləri də vardır. Məsələn, konkret profilə dair materialları əvvəlcədən seçmək, bu siyahıya sonralar sərbəst baxmaq və dəqiq seçim etmək mümkündür; eyni tipli və təyinatlı bütün bazalar vahid interfeysə malikdir; onların əksəriyyəti uyğun axtarış rekvizitinə (fiksasiya olunmuş sahə) malikdir ki, bu da axtarış mexanizminin asan öyrənilməsinə imkan yaradır.

Xüsusilə 90-cı illərdən başlayaraq on-line biblioqrafik məlumat bazaları daha sürətlə inkişaf edir. İFLA-nın məlumatına görə belə bazalar ildə orta hesabla 28%, tam mətnli bazalar-40%, sərt disklərdə bazalar isə 100%-dən çox artır [3]. Onlar sürətlə

inteqrasiya edilir, yeni biblioqrafik məlumat bazası tam mətnli məlumat bazasının tərkib hissəsini, bir interaktiv elementini təşkil edir. Məlumat bazalarının belə arxitekturası elmi və təcürbi baxımdan biblioqrafiya sahəsində tamamilə yeni istiqamətdir.

On-line rejimində axtarış da istifadəçiyə xeyli üstünlüklər verir. Lakin bu rejim axtarış məqsədindən və axtarılan materilin xarakterindən asılı olaraq dəyişir. Rusiya axtarış sistemlərindən (Rambler, Aport, Yandex və s.) alınan məlumatlara görə kütləvilik rejimində sorğunun 25%-i tədris və elmi ədəbiyyatın payına düşür. Rusiya Milli Kitabxanasının statik məlumatlarına görə oxucuların 60%-i internetdə tədris və elmi işlər üçün axtarış aparır. Həmin sorğuların 35%-i mürəkkəb və kitabxanadan “yox” cavabı verilən sorğulardır [4]. Həmin məqalədə göstərilir ki, istifadəçilərin axtardığı çap elmi jurnallar milli kitabxanada olmadıqda internetə daha çox müraciət etməli olurlar. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, internetdə külli miqdarda material olmasına baxmayaraq, bu sahə nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Çünki internetdə elmi ədəbiyyatın axtarış vasitələri kifayət dərəcədə işlənməmişdir və bir sıra hallarda isə həmin vasitələr istifadəçi üçün rahat mühit yaratmır.

Müxtəlif İAS-larda sorğuların xüsusiyyətlərinə və axtarış strategiyasına keçməzdən əvvəl qısaca olaraq axtarış münasibətlərinə baxaq.

İstifadəçi kitabxanaya gəlir. Əlifba kataloqundan istifadə onun təsəvvürü səviyyəsində sadədir. Yüksək ixtisaslı biblioqraf isə ilk baxışdan istifadəçiyə sadə görünən əlifba kataloqundan bir sıra hallarda daha çox informasiya aşkarlaya bilər. Bu, xüsusilə «psevdotematik axtarışa», yeni kollektiv müəllifi olan əsərlərə və müəllifsiz kitablara aiddir. Sistemli və predmet kataloqunda axtarış isə əlavə biliklər və vərdişlər tələb edir və buna görə də istifadəçilərin əksər hissəsi biblioqrafın köməyindən istifadə etmək zərurətində qalır. Sorğunun təsnifat indeksi və predmet rubrikası ilə tam üst-üstə düşməsi istisna olmaqla, digər axtarış variantlarında sənədlərin tapılması istifadəçi üçün çətinlik yaradır. İstifadəçinin eyni tip ənənəvi axtarış sistemindən xeyli istifadə vərdişi olduqda kənar kömək olmadan lazımı sənədləri tapa bilər. Belə sistemlərin kütləvi istifadəsi onların xeyli tarixi dövrdə mövcud olması, geniş yayılması və sadəliyi ilə əlaqədardır.

Kataloqlarda axtarış apardıqda müəyyən mövzuya yaxın və istifadəçi üçün yeni olan digər sənədlər də tapılır ki, bu da axtarış dairəsini xeyli genişləndirir.

Mexanikləşdirilmiş axtarış sistemlərində axtarış aparmaq üçün istifadəçilər vaxtilə məlumat mərkəzlərinə müraciət edirdilər. Belə sistemlər kitabxana kataloqlarına nisbətən az miqdarda bibliografik yazıları əhatə edirdi və axtarış sürəti kataloqlardakı orta axtarış vaxtına yaxın idi. Mexanikləşdirilmiş sistemlərdən bir sıra hallarda sorğuya uyğun çox az sənədlər (əsasən cari informasiyalar) əldə etmək mümkün olurdu. Sorğunun əlaqəli axtarış əlamətlərinin (unitermlər və ya deskriptorlar) miqdarı sistemdən verilən sənədlərin miqdarı ilə tərs mütənasiblik təşkil edirdi, yəni sorğuda açar sözlərin sayı, əlaqəli miqdarı nə qədər çox olurdusa, sistemdən alınan sənədlərin miqdarı da o qədər az olurdu. Buna görə də kitabxana kataloqları ilə mexanikləşdirilmiş İAS-lar arasındakı fərqlər axtarış nəticələri baxımından deyil, məhz texniki reallaşdırma baxımından müqayisə edilirdi. XX əsrin 50-60-cı illərində mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış bibliografik informasiya axtarışı sahəsində az təcrübə toplanmışdı. Buna görə də mexanikləşdirilmiş sistemlərlə ənənəvi axtarış sistemlərinin müqayisəsi birtərəfli, yəni sistemin texniki vasitələri baxımından müqayisə edilirdi. Çünki məhz bu cəhət (texniki vasitələrin tətbiqi) kitabxanalarda zəif inkişaf etmişdi və bir sıra hallarda da bundan yapışaraq kitabxana kataloqlarını köhnə iş üsulu hesab edirdilər. Zaman keçdikcə, təcrübələr toplandıqca məlum olurdu ki, ənənəvi İAS-lar bütün axtarış imkanlarına görə mexanikləşdirilmiş sistemlərdən üstündür və texniki təminat dərəcəsi informasiya axtarışında heç də hər şeyi həll etmir.

Lakin mexanikləşdirilmiş sistemlər sonralar avtomatlaşdırılmış İAS-ların işlənməsi üçün bir sıra təcrübi-elmi nəticələrin alınmasına səbəb oldu. Məsələn, koordinat indeksləşdirilməsi metodu, dinamik lüğətlərin yaradılması, sistemin istifadəçi interfeysinin işlənməsi, riyazi proqramların informasiya axtarış strategiyasına uyğunlaşdırılması zəruriliyi və s. Informasiya axtarışı istiqamətində mübahisəli fikirlər hələ də qalmaqdadır. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə avtomatlaşdırılmış sistemlərdə axtarış üçün vasitəçi (bibliograf, informasiya işçisi və s.) gərəksizdir. Əlbəttə, bu fikir doğru sayıla bilməz. Çünki istifadəçinin informasiya axtarışında vaxtının səmərəli təşkilinə və axtarış

strategiyasının öyrədilməsinə kömək edən vasitəçilər həmişə olmuşdur və olacaqdır. İndiki şəraitdə kitabxana-informasiya sistemi axtarış zamanı vasitəçi-biblioqrafın aparıcı rolu vardır.

Dünyanın bir sıra kitabxanaları eyni zamanda informasiya brokerləri kimi fəaliyyət göstərirlər. Onlar şəbəkə sistemlərində nəyi necə axtarmağı, yeni müasir informasiya axtarışı strategiyasını yaxşı bilirlər. Tam mətnli sənədlərin axtarışını təmin edən sistemlərdə (hipermətn sistemləri) sorğunun leksikasına nəzarət edilmir. İstifadəçi müəyyən dildə və mövzuda sənədlərin tapılması üçün sorğunun axtarış elementlərini dəqiq formalaşdırmağı bacarmalıdır. Bundan əlavə, sərbəst leksikanın istifadəsi retrosənədlərin axtarışını xeyli çətinləşdirir. Buna görə də vasitəçilər, yəni informasiya axtarışının təşkili sahəsində çalışan mütəxəssis-biblioqraflar belə mürəkkəblikləri nəzərə almalı və onları aradan qaldırmaq bacarığına malik olmalıdır. Bu baxımdan müasir səviyyəli biblioqraf dilçiliyin bəzi bölmələrini (semantika, morfologiya və s.) formal məntiqi yaxşı bilməli, şəbəkə İAS-ları, məlumat bazaları ilə texniki vasitələrlə işləmək vərdişinə yiyələnmişdir.

Nümunə üçün bir sorğu götürək və müxtəlif avtomatlaşdırılmış axtarış sistemlərindən alınan nəticələri göstərək. Tutaq ki, sorğu belədir: «Elektron mühitdə kitabxanalar». Bu sorğu iki axtarış əlamətindən (Elektron mühit və Kitabxanalar) ibarətdir. İnternetdə 4 rus və 4 uzaq xarici ölkələrin sistemlərində axtarışın nəticələri belədir: Alta Vista və Yahoo!-1352,5 min sənəd, Magellan-20,8 min sənəd, Yandex-18,3 min sənəd, Lukas-2 mindən çox sənəd, Rambler-528 sənəd, Infoseek-118 sənəd, Aport-3 sənəd, Aİ-1 sənəd.

Təbiidir ki, müxtəlif avtomatlaşdırılmış sistemlər internetdə axtarış robotlarının indeksləşdirmə səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif miqdarda elektron sənədlərlə işləyirlər. Lakin burada ümumi mənzərə belədir ki, internet tərəfindən təklif edilən sənədlər müntəzəm olaraq sürətlə artır və istifadəçi sənəd okeanında necə deyirlər «boğulur». Buna görə də peşəkar kömək olmadan lazımı informasiyanın tapılması getdikcə çətinləşir. Elektron informasiya axtarış strategiyasının kompleks halda mənimsəmiş vasitəçilərin, yəni biblioqrafların hazırlanmasına ehtiyac duyulur.

Ənənvi kataloqlarla işləyərkən bir qayda olaraq, axtarış dolğunluğu zəif olur. Lakin tapılmış sənədlər əksər hallarda bu və

ya digər dərəcədə sorğuya uyğun gəlir. Belə ki, sənədin sərlovhəsi əksər hallarda onun məzmununu ümumi şəkildə olmasa da, dəqiq əks etdirir. Lakin burada sənəd spektri (növləri) məhdud olur və xarici referativ jurnallarla axtarış təmin edilmir, yəni axtarış birtərəflidir (ancaq kitablar və ən yaxşı halda məhdud dolğunluğa malik olan jurnal məqalələri axtarılır). Sənəd növlərindən asılı olaraq istifadəçi müxtəlif məsafələrdə yerləşən ayrı-ayrı kataloqlara müraciət etməli olur. Bu işə xeyli vaxt itkisi deməkdir.

Avtomatlaşdırılmış sistemlər tərəfindən deyilən sahədə prinsip etibarilə yeni imkanlar təklif olunur. İndi axtarış zamanı formal məntiq operatorlarından (VƏ, VƏ YA, DEYİL və s.) və digər sintaktik strukturlardan, çəki əmsalından və s. –dən istifadə etmək və yaxın məzmunlu sənədləri axtarmaq mümkündür. Burada axtarış leksikasına normativ nəzarət yoxdur və sənəd növləri də məkan etibarilə ayrılmamışdır. Bütün bunlarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, informasiya axtarışını təmin edən ən mükəmməl sistem yaradılsa belə istifadəçini tam, dolğun təmin etmək çətindir. Çünki informasiya axınının sürəti ilə onun müəyyən obyektə (obyektlərə) toplanması və emalı arasındakı vaxt intervalı getdikcə artır və daha çox vəsait tələb edir. Digər tərəfdən, axtarış həm cari, həm də retrosənədlər sistemində aparılır.

Elektron kommunikasiya inkişaf etdikcə kitabçılıq işinin bütün sahələri, o cümlədən biblioqrafiya işi ilə bu və ya digər cəhətdən bağlı olan və hələlik həll edilməmiş problemlər yaranır. Buraya intellektual mülkiyyətin müəlliflik hüququ və digər hüquqi qorunması, yalnız internet vasitəsilə istifadə edilə bilən elektron sənədlərin uzunmüddətli mühafizəsi, sənədlərin elektron göndərişi, onların istifadə haqqının ödənilməsi və s. problemlər daxildir.

Elektron sənədlərə müəlliflik hüququ problemlərilə kitabxanaçı və biblioqraflar ümumdünya hürümçəyi yarandığı dövrdən (1969-cu il) qarşılaşmışlar. Kitabxanalarda elektron sənədlər (nəşrlər) əksər hallarda kağız sənədlərin rəqəmləşdirilməsi, skanirovkası, yəni maşınla oxunan formaya keçirilməsi və həmçinin profil informasiyaları mühafizə edən saytların şəbəkədən yüksək sürətli kanallarla alınması vasitəsilə yaradılır.

Müəlliflik hüququna dair milli qanuna əsaslanaraq demək lazımdır ki, elektron sənədlərin yayılması məsələləri hələlik bitkin

formada öz hüquqi həllini tapmamışdır. Rəqəmləşdirilmiş jurnal məqalələri və elektron jurnallar əksər hallarda internet vasitəsilə yazıldığına görə onların istifadəsinə nəzarət etmək mümkün deyil. Hələlik bu sahədə dəqiq və dolğun qanunlar olmadığına görə nəşirlərin özləri öz maraqlarını təmin etmək məcburiyyətində qalırlar. Beynəlxalq konvensiyalarda da (Bern, Cenevrə) elektron informasiyaların hazırlanması və yığılmasının hüquqi məsələlərinə az diqqət verilmişdir. Bunlar da müasir elektron kommunikasiya mühiti üçün yaramır. Məsələn, ədəbi və bədii əsərlərin qorunmasına dair Bern və Cenevrə konvensiyalarının əsas məğzi odur ki, konvensiyanın üzvü olan bir ölkədə nəşr edilmiş əsər digər üzv ölkələrdə də milli nəşr kimi hüquqi cəhətdən qorunur. Bu prinsipi tam şəkildə elektron sənədlərə aid etmək çətindir. Çünki burada sənədlərin milli mənsubiyyəti deyil, onların mövzu əhatə dairəsi, tipi və onların ünvanlarının müxtəlif axtarış sistemlərində dərc edilməsi (domen adı) əsas rol oynayır. Buna görə də beynəlxalq miqyasda elektron informasiyaların hazırlanmasına, mühafizəsinə və yayılmasına dair qanunların işlənməsinə ehtiyac vardır.

Əlaqədar dövlətlərarası standartın [5] olmasına baxmayaraq hələlik tam məlum deyil ki, «elektron sənəd» anlayışı nələri əhatə edir. O, internetdə orijinal formada olan ayrıca səhifədirmi, müəllif tərəfindən qaydaya salınmış və müxtəlif növ sənədlərdən ibarət olan saytdır, yaxud hər hansı qurum, o cümlədən kitabxana tərəfindən yaradılan məlumat bazasıdır, onun bir elementidirmi (məs: bibliografik yazı), diskret elektron nəşrdirmi və s. Burada qəti fikir hələlik yoxdur. Məsələn, müəlliflik hüququnu idarə edən kopirayt © işarəsi çap nəşrlərində bütün sənədə aid edilsə, elektron sənədlərdə bütün sayta, ana səhifəyə, ayrıca sənədin müəyyən səhifəsinə, qrafiki elementinə və s.-yə qoyula bilər.

Beynəlxalq informasiya mübadiləsi baxımından müəlliflik hüququ zəif işlənmiş problemdir. Milli çərçivədə mübadilə prosesi nisbətən asandır. Çünki mübadilədə iştirak edən hər iki tərəf eyni qanunçuluq üzrə hərəkət edir. Əgər mübadilə iki müxtəlif ölkənin hüquqi və ya fiziki şəxsi iştirak edirsə, təbii ki, buraada əlaqədar qanunlar müxtəlif olduğundan ziddiyyətlər yaranır. Bu ziddiyyətləri elektron informasiyaların mübadiləsi baxımından beynəlxalq müqavilə, yaxud konvensiya çərçivəsində tənzim etmək ehtiyacı

meydana çıxır. Mübadilənin iqtisadi mexanizmi də burada müəyyən əhəmiyyət daşıyır.

Ancaq internetlə istifadə edilən keçmiş illərə aid sənədlərin uzunmüddətli mühafizəsi də sadə problem deyil. Kitabxanalar xeyli tarixi dövrdə kitabları, jurnalları və digər növ çap əsərlərini sisemləşdirilmiş şəkildə mühafizə edən və kütləvi istifadəsini təşkil edən sosial institutlar olmuşlar. Bəs elektron sənədlər üçün bu funksiyaları kim yerinə yetirməlidir? Təbii ki, belə bir vəzifəni nəşriyyatların özləri yerinə yetirməlidir. Lakin bu iş onlardan hətta nəşrin qiymətindən də çox vəsait tələb edərdi və ilbəl daha da baha başa gələrdi. Belə ki, zaman keçdikcə yeni, daha təkmil texniki vasitələr, informasiya daşıyıcıları, proqram məhsulları yaranır. Retroinformasiyanı həmin mühitə konversiya etmək hədsiz dərəcədə mürəkkəb problemdir. Digər tərəfdən, əgər nəşriyyat ləğv olsa, yaxud başqa bir təşkilatla birləşsə onun retrospektiv elektron sənədləri necə olmalıdır, onlar istifadə edilə bilərmi? Bu problem istiqamətində elmi kitabxanaların elektron depozitar fondlarının təşkili ideyası da irəli sürülür [6].

Nəşriyyatların əksəriyyəti yüksək tələbat olan materialları yaymağa daha çox cəhd edirlər. Buna görə də onların xeyli vəsait sərf edərək, az sorğu olan keçmiş illərə dair sənədləri mühafizə etməsi və interaktiv istifadə verməsi real görünür. Bu sahədə bir sıra variantlar olsa da, indiyə qədər səmərəli model yoxdur. Kitabxanalar və bibliyoqrafiya idarələri bu sahədə fəal rol oynaya bilər. Elektron kommunikasiya şəbəkəsinin yaranması ilə əlaqədar olaraq informasiyanın toplanmasında və yayılmasında yeni imkanlar yaranmışdır. Bu imkanlar içərisində virtual kitabxanaların yaradılması ideyası mühüm yer tutur. Virtual kitabxana-kompüter metaforasıdır, paylanmış elektron kitabxanalar, yaxud məlumat bankları şəbəkəsidir və onu ifadə edir ki, müxtəlif ölkələrdə, hətta qitələrdə yerləşən şəbəkə elektron kitabxanalarından informasiya alan istifadəçi elə zənn edir ki, onu yerli kitabxanadan almışdır. Əslində isə bu informasiya virtual elektron kitabxanadan və ya məlumat bankından verilmişdir. Şəbəkədə kitabxanaların bibliyoqrafik və tam mətnli məlumat bazaları yüksək ötürücülüyə malik olan supermagistral vasitəsilə əlaqələndirildikdə virtual kitabxana təcrübi olaraq reallaşdırılmış olur. Avropa İttifaqının İnformasiya İnstitutu və ABŞ-da Klinton-Qor layihəsi çərçivəsində

neçə ildir ki, belə informasiya supermagistralının yaradılması istiqamətində tədqiqatlar aparılır.

Fondun fəal istifadə olunan hissəsinin rəqəm formasına keçirilməsi və uzunmüddətli mühafizəsinin təşkili ilə birlikdə, virtual kitabxananın əsas tərkib hissələrindən biri də sənədlərin elektron göndəriş sisteminin yaradılmasıdır. Bu prosesdə elektron sənəd geri qaytarılmadan sifarişçiyə göndərilir. Kitabxanalarda hələlik bu proses biblioqrafik yazıların, referatların və kiçik həcmli sənədlərin ötürülməsi sahəsində daha geniş yayılmışdır. Tam mətnli sənədlərin ötürülməsi texniki və iqtisadi baxımdan zəif işləndiyinə görə hələlik məhdud çərçivədə həyata keçirilir. Qrafiki və multimedia informasiyalarının ötürülməsi problemi də hələlik tam təcrübi həllini tapmamışdır.

Müasir şəraitdə kitabxana fondlarının çap əsərlərilə dolğun komplektləşdirilməsi ancaq müəyyən ərazi baxımından bütün kitabxanaların sıx koordinasiyası ilə bağlıdır. Belə bir tədbir xüsusilə dövrü nəşrlərə aiddir. Çünki oxucuların ən azı 50%-i jurnallardan istifadə edir. Xarici jurnallara abunə o qədər yüksəkdir ki, ayrıca bir kitabxananın, hətta, profl jurnalları tam komplektləşdirməsi çətindir. Elektron sənədlərin komplektləşdirilməsi baxımından işlər daha mürəkkəbdir. Burada elektron nəşr təchizatları (naşirlər, kitab mağazaları, mətbuat yayımı agentlikləri və s.) və sayt sahibləri ilə kitabxanalar və kitabxanalarla istifadəçilər arasında əlaqənin hüquqi və iqtisadi mexanizmi işlənməlidir, elektron nəşrlərin çeşidivə sənəd növləri, hansı tip saytların elektron kitabxanalara alınması sabit olaraq müəyyən edilməlidir. Elektron nəşr və sənəd təchizatları son istifadəçilərin maraqlarını müəyyən etməyə, birbaşa vasitəçi olmadan onları təmin etməyə cəhd edirlər. Son istifadəçilər isə elektron nəşrləri biblioqrafik yazı formasında deyil, tam mətn (ilkin mətn) formasında konkret bir obyektə istəyirlər. Buna görə də kommunikasiya prosesinin iştirakçılarının rolu dəyişir. Bu cəhət biblioqrafiyaya da aiddir.

İnformasiya cəmiyyətinə keçid mahiyyət etibarilə bütün maddi və mənəvi məhsulların əmtəə xarakteri almasıdır. Çünki bu proses bazar iqtisadiyyatı şəraitində baş verir. İndi ən bahalı məhsul informasiyadır. Buna görə də getdikcə daha çox hüquqi və fiziki şəxs öz informasiya məhsullarını satmağa cəhd edirlər. Bununla da rəqabət getdikcə kəskin şəkil alır. Elektron informasiya

bazarının təchizatçıları daha sürətlə artır, elektron kommunikasiya spektri genişlənir və mürəkkəbləşir. Bu bazarda hər kəs öz yerini tapmağa və daha orijinal, yeni vasitələr tətbiq etməyə çalışır. Elektron kommunikasiya şəraitində biblioqrafın rəqabət aparan digər şəxslərdən peşəkar fərqləri nələrdən ibarət olmalıdır, hansı fəaliyyət istiqamətləri rəqabətə davamlılığı təmin etməlidir? Hələlik bu kimi suallara cavablar yoxdur.

Elektron kommunikasiya erası qaçılmazdır və dönməzdir. Bu eranı ideallaşdırmaq lazım deyil, ona ciddi şəkildə hazırlaşmaq, təşvişə düşməmək, elektron və kağız sənəd kommunikasiyası arasında sələfliyi və inteqrasiya nöqtələrini tapmaq gərəkdir. Biblioqrafiyaşünaslığın elektron kommunikasiya nəzəriyyəsini yaratmaq və ümumiyyətlə, biblioqrafiya problemlərini yeni informasiya texnologiyaları ilə nəzəri və metodiki baxımdan uzlaşdırmaq aktual problem kimi qarşıya çıxır. Biblioqrafik prosesdə şəbəkə texnologiyaları, virtual biblioqrafik kommunikasiya, internetin biblioqrafik resurs kimi xarakteristikası, elektron sənədlərin kataloqlaşdırılması kimi təcrübi problemlər hələlik az öyrənilmişdir. Biblioqrafiyaşünaslığın müxtəlif konsepsiyaları (kitabşünaslıq, sənədşünaslıq, koqintoloji) [7] geniş işlənsə də, daha perspektiv əhəmiyyət daşıyan elektron konsepsiyaya az işlənmiş problemdir.

Ədəbiyyat

1. *Functional requirements and biblioqrafik records: Draft reports for Word Wide rev/Recommended by the IFLA study Group on the Institutional Requirement for Biblioq. Records* // www.ifla.com

2. *The International Digital object Identifier Foundation* // www.doi.org

3. *Malunconuce S.M. The Use of Electronuc Documents un Lubrarues* // <http://www.bnc.ca/ufla/uu/ufla61/6/-mals.htm>

4. *Галеева И.С. Статистические исследования: к вопросу оптимизации обслуживания пользователей интернет* // Тез. докл. 2-й науч.-прак. конф. СПб 25-27 марта, 1998 г. - СПб: РНБ, 1999. - с. 12-13.

5. *ГОСТ 7.83.2001. Электронные издания. Основные виды и выходные сведения.* - М., 2001. - 9 с.

6. Евстенгеева Г.А., Земсков А.И. Электронные версии депозитарных фондов научных библиотек//Науч. и техн. б-ки, 2003.-№7.-с.6-21.

7. Соколов А.В. Вехи и альтернативы русской библиографии//Библиогр., 2001.-№6.-с.3-23

**Али Рустамов,
Нурия Мустафаева**

**Некоторые вопросы библиографии в среде
электронной коммуникации**

РЕЗЮМЕ

В статье излагаются основные характерные особенности библиографии в среде электронных коммуникации. Особое внимание уделено формированию электронной библиографии, ее предметам и объектам, а также информационно-библиографическому обслуживанию в сетевом решении. Приведена комплексная характеристика библиографических баз данных и их взаимодействия в коммуникационной среде.

**Ali Rustamov,
Nuriya Mustafaeva**

**Some questions of the bibliography in medium
the electronic communications**

SUMMARY

In the article discusses the basic prominent feature of the bibliography in medium of the electronic communications. A special attention is paid to creation of the electronic bibliography, its subjects and objects, and also informational- bibliographic upkeep in the network solution. The complex performance of the bibliographic database and their interactions in communication medium is emphasised.

KNYAZ ASLAN
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti

ABBASQULU AĞA BAKIXANOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ KİTAB VƏ MÜTALİƏ MƏSƏLƏLƏRİ

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının inkişafında mühüm xidmətləri olan görkəmli ziyalılardan biri də Abbasqulu ağa Bakıxanovdur (1794-1847). O, ensiklopedik biliyə malik istedadlı alim, mütəfəkkir və şair kimi məşhurdur. Xalqımızın ictimai və mədəni inkişafı tarixində özünəməxsus yer tutan Abbasqulu ağa Bakıxanov qiymətli elmi və bədii əsərləri ilə Azərbaycan, eləcə də Yaxın Şərqlə bir sıra əvəzçiz yeniliklər gətirmişdir.

İlk təhsilini Bakıda alan Abbasqulu ağa sonralar yazırdı: “Məni 7 yaşından oxumağa qoydular, lakin vəziyyətin qarışıqlığı və müharibələr nəticəsində olan dəyişikliklər, məqsədin lazımı qədər əldə edilməsinə mane oldu. 10 il içərisində farsca azacıq savaddan başqa heç bir şey qazanmadım. Bundan sonra Qubada 10 il ərəb dili və sair fənləri təhsil etməklə məşğul oldum. Vəsaitin azlığı və sair maneə əngəllərə baxmayaraq, mən yenə bir qədər təhsil almağa müvəffəq olmuşdum. Bu zaman Qafqaz ordusu və vilayətlərinin baş komandanı general A.P.Yermolov 1820-ci ildə məni dəvət edib dövləti vəzifələrdə işə təyin etdi. Tiflisdə rus dili və yazısını öyrəndim, bu dilə tərcümə edilmiş kitablar vasitəsilə cürbəcür elmlər və müxtəlif tayfaların əhvalı ilə tanış oldum. Vəzifə işləri ilə əlaqədar olaraq və bu dövlət böyüklərinin hüzurunda olmaq münasibəti ilə Şirvan, Ermənistan, Dağıstan, Çərəkəzistan və Gürcüstan vilayətlərinin bir çox yerlərini dolandım. Anadolu və Azərbaycan şəhərlərinə də gedib böyük şəxslər və əhəlinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub adamlarla görüşdüm. İran və Rum (Osmanlı) dövlətləri ilə olan müharibə və barışıq işlərində rus əsgərlərinin baş komandanı böyük əmir Paskeviçin yaxın adamlarından biri oldum. 1833-cü ildə səyahət qəsdilə səfərə çıxıb iki il Don ölkəsini, Malorossiyanı, Velikorossiyanı, Lifliyandıyanı, Litvanı və Lehistanı (Polşanı) gəzdim. Avropa ölkələrinin təcrübəli dövlət adamları, məşhur alimləri və bilici sənətkarları ilə görüşdüm. Bir çox qəribə işlər və saysız təəccüblü əsərlər gördüm. Hər bir

ölkədə, hər bir işdən bilik və təcrübəmi artırdım. Get-gedə cəhalətim azaldı” (3).

Xatırlatmaq lazımdır ki, 1827-ci ilin noyabında İran Azərbaycanında Rusiya və İran dövlətləri arasında keçirilən sülh məclisində A.Bakıxanov Rusiya dövlətinin nümayəndəsi kimi iştirak edirdi. Onun İranda gördüyü faydalı işlərdən biri də Cənubi Azərbaycanda – Ərdəbildə rus qoşunlarının əlinə keçən Şeyx Səfi məqbərəsinin zəngin kitabxanasının tədqiqi ilə məşğul olmasıdır. Qraf Paskeviç o zaman bu işi Rusiyanın İrandakı səfiri Aleksandr Qriboyedovla diplomatik xidmətdə olan Bakıxanova tapşırırmışdı. Çox qiymətli fonda malik olan Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanası rus qoşunlarının mühafizəsi altında Tiflisə daşındıqdan sonra A.Bakıxanov orada bütün əlyazma və çap kitablarının siyahısını tutmuş, başqa sözlə, Şərq müəllifləri tərəfindən yazılmış əsərlərin kataloqunu tərtib etmişdi (7, 287).

1832-ci ildə Bakıda rus dilində məktəb açmağa təşəbbüs göstərən və hökumətə xüsusi layihə təqdim edən A.Bakıxanov yazır: “Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün var qüvvəmi bu işə həsr edlirəm və öz nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edlirəm” (3).

Müharibələr qurtardıqdan sonra A.Bakıxanov Rusiyanın və Avropanı bir çox şəhərlərini gəzib-dolaşır. Həmişəlik məzuniyyətə çıxdıqdan sonra isə Tiflisdən Qubaya köçərək atasının Əmsar kəndindəki malikanəsində yaşayır. Burada elmi və ədəbi fəaliyyətini davam etdirərək “Təhzi-bi-əxlaq”, “Kitabi nəsihət”, “Kitabi-Əsgəriyyə”, “Mişkatül-ənvar” əsərlərini yazır.

A.Bakıxanov bu dövrdə Qubada “Gülüstani-İrəm” adlı ədəbi məclis təşkil edir, tanınmış şair və ziyalıları bir yerə toplayıb vaxtını şeir yazmaqla və arifanə söhbətlərlə keçirir.

1841-ci ildə A.Bakıxanov uzun illər çəkdiyi zəhmətin və apardığı ciddi tədqiqatın məhsulu olan məşhur “Gülüstani-İrəm” əsərini başa çatdırır. Fars dilində yazdığı bu əsərin rus dilinə tərcüməsi və nəşri uğrunda çalışması ilə əlaqədar tez-tez Tiflisə gedir, fasilələrlə həmin şəhərdə yaşayır.

A.Bakıxanov 1844-ci ildə “Gülüstani-İrəm” əsərinin rusçaya tərcüməsini tamamladıqdan sonra onu çap olunmaq üçün çar I Nikolaya göndərir. Əsər imperator tərəfindən qəbul olunaraq baxılmaq üçün Peterburq Elmlər Akademiyasına verilir. Alimlər bu

əsərin həm zəif cəhətlərini göstərir, həm də elmi əhəmiyyətini qeyd edirlər.

“Gülüstani-İrəm” akademiklərin bu mülahizələri ilə bərabər əvvəlcə Maarif Nazirliyinə, sonra Hərbi Nazirliyə, oradan da Qafqaz komitəsi idarəsinə və canişin Vorontsova göndərilir. Bir ildən artıq müxtəlif idarələrdə dolaşan, əldən-ələ keçən, lakin çap olunmayan əsərə hökumət başçılarının laqeydliyi müəllifi ruhdan salır.

Elm sahəsində öz bilik və təcrübəsini artırmaq məqsədi ilə A.Bakıxanov Şərqə səyahət etmək fikrinə düşür. O, 1846-cı ilin martında səyahətə çıxır, Təbriz, Tehran, Bağdad, İstanbul, Qahirə, Məkkə və digər şəhərlərə gedir, ayrı-ayrı xalqlarının vəziyyəti ilə tanış olur.

A.Bakıxanov 1846-cı ildə Mədinə ilə Məkkə arasında “Vadiyi-Fatimə” adlanan yerdə vəba xəstəliyindən vəfat edir, elə orada dəfn olunur. Təəssüf ki, bu böyük Azərbaycan aliminin məzarından indi heç bir iz qalmamışdır.

“Qanuni-Qüdsi”, “Əsrarül-Mələkut”, “Təhzi-bi-əxlaq”, “Eynəl-mizan”, “Gülüstani-İrəm” kimi əsərləri ilə böyük şöhrət qazanmış A.Bakıxanov Azərbaycan elmi tarixində mühüm rol oynayan böyük alimdir. Dil, coğrafiya, tarix, astronomiya, məntiq, psixologiya və digər elmlərə aid əsərləri onun hərcəhətli bir alim olduğunu təsdiqləyir.

Coğrafiya və astronomiya elmləri ilə məşğul olan böyük alimin Rusiyaya səyahətinin və müxtəlif ölkələri gəzməsinin bir səbəbi də coğrafiyaya marağı ilə bağlı idi. A.Bakıxanov coğrafiyaya dair fars dilində iki əsər yazmışdır. O, şair-alim Mirzə Məhərrəmlə birlikdə yazdığı “Kəşfül-Qəraib”də Amerikanın Xristofor Kolumb (1451-1506) tərəfindən kəşf olunması, Yer kürəsinin qərb hissəsində yaşayan qəbilələrin adət-ənənə və mərasimləri, əxlaq normaları və s. kimi məsələlərdən bəhs edir, digəri isə “Ümumi coğrafiya” adlanır.

İki fəsildən ibarət olan yarımçiq qalmış “Ümumi coğrafiya” əsəri haqqında müəllif özü belə məlumat verir: “Bu əsər farsca olub, dünyanın riyazi, təbii və siyasi əhvalından, əcramın vəziyyətlərindən, ünsürlərin xassələrindən, məvalidin (camadat, nəbatat və heyvanatın) məhsulətindən, iqlimlərin hüdudunu təyin etmək və Yer kürəsi əhəlisinin siniflərini müəyyən etməkdən və hər bir ölkənin yaşayış tərzindən bəhs edir”.

A.Bakıxanov ərəbcə yazdığı “Əsrarül-Mələkut” əsərinin müqəddiməsində bu əsəri “Ümumi coğrafiya” kitabının “riyazi hissəsindən” götürdüyünü qeyd etmişdir. Təəssüf ki, “Ümumi coğrafiya” əsəri hələlik tapılmamışdır.

30-cu illərdə A.Bakıxanov kainatın quruluşu və vəziyyətindən bəhs edən əsərlərlə maraqlanır, qədim yunan və ərəb alimlərinin bu sahədə yazdıqları əsərləri mütaliə edir. Yeni inqilabi kəşfləri ilə məşhur olan Nyuton, Qaliley, Kopernik, Kepler kimi məşhur alimlərin əsərləri ilə tanış olur.

Kopernikin kainat haqqındakı heliosentrik sistemindən ilham alaraq yazdığı “Əsrarül-Mələkut” əsərinin əlimizdə ancaq ərəbcə mətni ilə birlikdə türk dilinə tərcüməsi vardır. Əsər müqəddimədən, üç hissədən və nəticədən ibarətdir. Əsərin müqəddiməsində astronomiya elminin qısa tərfi verildikdən və əsas vəzifələri göstərildikdən sonra eramızdan əvvəl II əsrdə yaşamış qədim yunan astronomu Klavdi Ptolemeyin və Polşa astronomu Nikolay Kopernikin (1472-1543) astronomik sistemləri müqayisə olunur.

A.Bakıxanov bir alim kimi pedaqoji məsələlərlə də məşğul olmuş, uşaqların və gənclərin tərbiyəsi ilə əlaqədar olan iki əsər yazmışdır. Onlardan biri “Təhzibi-əxlaq”, digəri isə “Kitabi-nəsihət”dir.

“Təhzibi-əxlaq” müəllifin pedaqogika və psixologiyaya aid elmi və nəzəri məsələləri əhatə edən fəlsəfi əsəridir. Əsər fars dilində yazılmış müqəddimə, on iki fəsil və nəticədən ibarətdir. “Təhzibi-əxlaq” əsərinin əsas məqsədi gəncləri pis əməllərdən çəkindirmək, onlarda nəcib və gözəl əxlaqi normaları tərbiyələndirməkdir. Şəxsiyyətin bütövlüyü, vicdan təmizliyi, doğruluq, ədalət, mərdlik, yoxsul və məzlumlara hamilik, insanlarla yaxşı rəftar, düşkün ehtiraslardan özünü saxlamaq, dünya malına tamah salmamaq, şöhrətpərəstlikdən çəkinmək, təvazökarlıq, zəhməti sevmək, elm və maarifin bayrağını hər şeydən uca tutmaq, vətənə və xalqa məhəbbət və s. “Təhzibi-əxlaq” əsərinin irəli sürdüyü əsas əxlaqi məsələlərdir.

“Təhzibi-əxlaq”da müqəddimədən sonra gələn “Etidala riayət”, “Yaxşı işlərin fəziləti”, “Can sağlığının qazanılması”, “Şöhrətin bəyanı” fəsilləri əxlaq normalarının şərhinə həsr olunur. A.Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsi onun insanlığa, vətənə və xalqına olan məhəbbəti, maarifçi və demokratik dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, bu nəzəriyyəsi ilə gənclərdə eə gözəl əxlaqi sifətlər

tərbiyə etmək istəyir ki, onlar müasir cəmiyyətin faydalı və xeyirxah üzvləri olsunlar, onlardan xalqa zərər yetişməsin.

“Təhzibi-əxlaq”da A.Bakıxanov nəzəriyyə ilə təcrübənin (“elmlə əməlin”) qarşılıqlı əlaqə və münasibətini təyin etməyə çalışır. Elmlə əməlin bir-birindən asılı olduğunu izah edərkən, elmə üstünlük verir.

A.Bakıxanovun ikinci pedaqoji əsəri “Kitabi-nəsihət” və ya “Nəsihətname”dir. “Kitabi-nəsihət”də 102 nəsihət vardır. Əsər müəllifin kiçik müqəddiməsi və dini nəsihətlərlə başlanır.

Dini nəsihətlərdən sonra dövlət başçısına (padşaha), ata-anaya, böyüklərə itaət və ehtiramın vacibliyi, həyat və məişət məsələləri ilə əlaqədar əxlaqi nəsihətlər verilir. Əxlaqi nəsihətlərin əksəriyyəti “Təhzibi-əxlaq”dakı əxlaqi nəzəriyyə ilə sıx bağlıdır. “Kitabi-nəsihət”in girişində müəllif əsərinin izlədiyi əsas məqsəddən danışarkən tərbiyə və təlimə dair yazılan kitabların uyğunsuzluğundan, çətin dildə yazılmasından şikayət edir.

“Kitabi-nəsihət” əsərində əsas məqsəd özündən böyüyə hörmət, ata-ananı sevmək, onların itaətindən çıxmaq, qohum-əqrəbaya mehribanlıq, dostluqda sədaqət, işdə və haqq-hesabda düzlük, doğru danışmağa adət etmək, pis və “hərzəgu” adamlarla ünsiyyət etməmək, özünə rəva görməyən işi başqasına rəva görməmək, həyatdakı çətinliklərə və müsibətlərə dözmək, səbirli olmaq, mərdlik və qorxmazlıq, zəhməti sevmək, tənbəliyyə nifrət, elm və təhsilə həvəs və s. kimi əxlaqi nəsihətlər “Kitabi-nəsihət”in əsas məzmununu təşkil edir.

Uşaqların əxlaqını yaxşılaşdıran və onlarda nəcib xasiyyətlərin yaranmasını təmin edən belə nəsihətlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının tarixinə aid olan “Gülüstani-İrəm” A.Bakıxanovun ən böyük elmi əsəridir. Əsər ilk məxəzlər arasında, müəllifin uzun illər bu sahədə apardığı ciddi tədqiqatın nəticəsində yaradılmışdır. Müəllif özü dövlət başçısına və müasirlərinə yazdığı müraciətnamələrində bu əsər “mənim uzun illər zəhmətimin məhsuludur” - deyə qeyd edirdi. Müəllif əsəri yazarkən bir neçə dəfə arxeoloji tədqiqat işləri aparmış, tarixi abidələrdən, köhnə binaların qalıqlarından, sikkələrdən, padşahların və xanların fərmanlarından, milli əfsanələrdən, dini kitablardan, “Zənd-Avesta”dan, qoca kişilərin nağıl və rəvayətlərindən, səyyahların verdiyi xəbərlərdən, gürcü və ləzgi

salnamələrindən, çoxlu Şərqlə mənbələrindən, qədim yunan, Roma, Azərbaycan və rus alimlərinin əsərlərindən istifadə etmişdir.

A.Bakıxanova qədərki tarixçilərin əsərlərində Azərbaycan coğrafi, iqtisadi və siyasi vahid kimi öyrənilməmişdir. İran tarixinə və müxtəlif xalqların tarixinə həsr olunmuş əsərlərdə Azərbaycan tarixinin müəyyən dövrlərinə aid tarixi hadisələr pərakəndə halda öz əksini tapırdı. Azərbaycanı vahid bir ölkə kimi qədimdən 1813-cü ilə qədər öyrənən ilk tarixşünas A.Bakıxanov olmuşdur.

A.Bakıxanovun Azərbaycan tarixşünaslığına gətirdiyi yeniliklərdən biri də Azərbaycan tarixinin dövrləşdirilməsidir.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai fikir formalaşır və inkişaf edir. Tərəqqipərvər ziyalılar xalqı gerilikdən, cəhəldən, köləlikdən xilas etmək yollarını maarifçilik ideyalarının, qabaqcıl mədəniyyətin təbliğində görürdülər. Belə mütərəqqi xadimlər arasında özünəməxsus yer tutan Abbasqulu ağa Bakıxanov çox düzgün olaraq göstərirdi ki, Avropaya Asiya qarşısında üstünlük verən bəzi asiyalıların düşündükləri kimi tale və təsadüf deyil, maarifdir. O dövrün təhsili ilə tanış olmuş asiyalılar isə öz elmlərinin naqisliyini görüb yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmir, öz həmvətənlərinin miskin vəziyyətinə böyük bir qüssə ilə baxırdılar.

A.Bakıxanov xalqı cəhəlt, avamlıq, mədəniyyətsizlik bəlalərindən qurtarmaq üçün elmə, maarifə, kitaba üz tutmağı məsləhət görürdü. O deyirdi ki, xalqın maarifləndirilməsi üçün ilk növbədə məktəblər açılmalı və dərs kitabları tərtib edilməlidir.

A.Bakıxanov gələcək nəsillərin inkişaf və tərəqqisi üçün çalışan, öz əməyi ilə onlara bir mənəvi yadigar qoyub gedən şəxsləri xoşbəxt hesab edirdi.

Böyük maarifçi yazır: “Şəxsi ləyaqət olmadan, nəsəb və sülalə şərəfi qürbətdə naməlum, vətəndə isə məzəmmətə məruzdur. Bunlara təkəyə etmək mənasızdır, etibar ediləcək və arxalanacaq bir dövlət varsa, o da hər bir halda elm və adabdan (ədəbdən) ibarətdir... Bu elm və adab da zahirpərəst adamların boşboğazlıq edib, özləri üçün fəzilət sandıqları mənzum kəlmələrdən və mövhumi (xəyali) qaydalardan ibarət deyildir...”

Bəlkə bu elm və adab, sərf olunan mərifət və edilən əməldən ibarətdir ki, bu da ümumun mənfəəti, sülh və asayiş üçün yararlıdır. Əsərləri vasitəsilə bir çox əsrlər boyu öz xeyir və mənfəətini saxlar...

Dünyada əsərlərin ən möhkəmi və dayanıqlısı təlifdir (əsər yazmaq, kitab tərtib etməkdir). Bunun fəziləti tərifə möhtac deyildir”.

A.Bakıxanov kitabları insanlara doğru yol göstərən, onlara inkişaf yolunu göstərən bir vasitə hesab edir. O göstərir ki, gözəl qələmi olan sənətkarların borcu keçmişdə baş verən hadisələrin nəticələrini ümumiləşdirərək gələcək nəslə yadigar qoymaq üçün kitablar yazmaqdır. Həmin fikirlər onun bu şeirində ifadə olunmuşdur:

*Gözəl əsərlər yazan sənətkarın qələmi,
Əski rəsm və ayindən yeni bir tərh yaratmazsa,
Keçmişlərdən kim bir nişan və xəbər verə bilər,
Və kim gələcək nəslə yadigar olaraq bir töhfə
qoya bilər? (3)*

Onu da qeyd etmək maraqlı olar ki, A.Bakıxanovun bu sözləri böyük rus inqilabçı-demokratı Gertsenin “Kitab bir nəslin o biri nəslə qoyub ketdiyi qiymətli yadigardır” - sözləri ilə uzlaşır və ondan əvvəl deyilmişdir.

Elmə və əqli təhsilə yüksək qiymət verən, elmlı adamların yazdığı, hamının maariflənməsi üçün əhəmiyyətli olan kitabları müsbət dəyərləndirən A.Bakıxanov yazır: “İnsanın işlərinə dərin nüfus etdikdə inandım ki, dünyada heç bir şey əbədi deyil. Sərvət və mənəb yox olub gedə bilər... Mən yalnız bircə şeyə inanıram ki, ona etiqadım çox möhkəmdir. O da elmdir. Elm aləmində lazım olan biliyi əldə edib özün sonra gələcək nəsil üçün biliklərdən bir iz buraxdığın zaman özünü xoşbəxt insan hesab etməkdə haqlısan və öldükdən sonra bu dünyada ömrünü davam etdirmiş olursan”.

A.Bakıxanovun bütün tədqiqatlarının nəticəsi idi ki, dünya bütünlüklə dərk edilə bilər. Lakin insan bu məqsədinə çatmaq üçün inad və səbrlə kitabları mütaliə etməli, elmə sahib olmalıdır. Mütaliə vasitəsi ilə insanların yaratdığı bütün mədəniyyət sərvətini tənqidi mənimsədikdə, ardıcıl surətdə bilik səviyyəsini yüksəltdikdə və təcrübələrini zənginləşdirdikdə insan hər şeyə müvəffəq ola bilər və dünya sirləri onun üçün qaranlıq qalmaz.

A.Bakıxanov xalqın maariflənməsi yolunu göstərməklə kifayətlənməmiş, bu yolda əməli fəaliyyət göstərmiş, Bakıda

müsəlman məktəbi açmağa təşəbbüs göstərmiş, bir sıra qiymətli dərs kitabları tərtib etmiş, elmi əsərlər yazmışdır.

A.Bakıxanov bu sahədə ilk addımı Bakıda müsəlman dünyəvi təhsil məktəbi açmaq üçün hazırladığı layihəsidir. O, həmin layihəni 1832-ci ildə tərtib edir və Qafqazın o zamankı canişini V.T.Rozenə göndərir. Lakin bu layihə yerli millətlərə, onların mədəniyyətinə pis münasibət bəsləyən general Rozen tərəfindən etinasız qarşılır və onun şəxsi arxivində yatıb qalır.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun 20 fevral 1832-ci ildə tərtib etdiyi “Müsəlman məktəbi təsis edilməsinin layihəsi” hazırda Moskvada Dövlət Tarix Muzeyinin Baron Rozen Fondunda saxlanılır.

A.Bakıxanov çox düzgün olaraq göstərir ki, müsəlmanlar arasında maarif yayıldıqca yerlərdə məmurların və tərcümanların qərəzkarlığı üzündən baş verən cinayətlər də kəsilər. Maarif yerli xalqı rus xalqı ilə daha sıx birləşdirər və bundan hər iki tərəf böyük fayda götürər.

A.Bakıxanov yazır: “Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün bütün qabiliyyətimi bu işə həsr edirəm və mənim nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edirəm”.

A.Bakıxanov məktəb üçün Bakını seçməyə, məktəbin üç sinifli olması, orada keçiləcək fənlər, şagirdlərin məktəbə qəbul yaşı, məktəbin tədris və əyani vəsaitləri haqqında 2 maddədən ibarət təkliflər irəli sürür.

Bu layihə A.Bakıxanovu qabaqcıl bir maarifçi, xalqının gələcəyini düşünən bir vətənpərvər kimi yüksəldir.

A.Bakıxanovun kitab və mütaliə haqqında fikirlərinə bədi və elmi əsərlərində də rast gəlmək mümkündür. O, özündən əvvəlki alimlərdən, filosoflardan fərqli olaraq xalqın inkişaf yolunu düzgün müəyyən etməklə kifayətlənməmiş, bu yolda yorulmadan fəaliyyət göstərmiş, kitabların, mütaliənin xalqın inkişafında böyük rolunu nəzərə alaraq bir sıra qiymətli elmi, bədi və fəlsəfi əsərlər yaratmışdır. Belə kitabların yazılması o dövr üçün böyük hadisə, elmi yenilik idi.

Etiraf etmək lazımdır ki, A.Bakıxanova qədər yaşamış Azərbaycan alimlərinin çoxu dil, incəsənət, ədəbiyyat, məntiq, tarix, coğrafiya, astronomiya və s. elmlərə aid əsərlər yazsalar da, bunları mütləq dini nöqtəyi-nəzərdən işıqlandırır, əsasən köhnə

ilahiyat kitablarına şərh və dini məsələlərə dair əsərlər yazırdılar. O dövrdə Azərbaycanda elm sahəsində müəyyən durğunluğun hökm sürməsi bununla izah edilə bilər.

A.Bakıxanovda öz xalqı üçün kitab yazmaq fikri rus dilini yaxşı öyrəndikdən, bu dilin vasitəsilə rus və Avropa mədəniyyəti ilə tanış olandan sonra yaranmışdır. Ona görə də A.Bakıxanovun kitaba verdiyi tələblər müəyyən mənada rus və Avropa maarifçilərinin fikirləri ilə uyğun gəlir.

A.Bakıxanovun kitab haqqındakı fikirlərindən biri kitabın əhatə etdiyi sahəyə dair bilikləri sistemli və ardıcıl verməsidir. O, bu fikrini 1828-ci ildə yazdığı ilk elmi-pedaqoji əsəri olan “Qanuni-Qüdsi” (“Fars dilinin qrammatikası”) kitabında həyata keçirmişdir. Əsər müəllifin dərin məzmunlu yığcam girişindən, “Hərflər”, “Kəlmələr” və “Cümlə” adlı üç fəsildən ibarətdir.

Girişdə müəllif dilin qısa elmi tərifini verdikdən sonra bu əsəri nə münasibətlə, nə kimi şəraitdə və hansı prinsiplər əsasında yazdığı haqqında aydın elmi izahat verir. Həmin girişdən görünür ki, müasir dilçilik elminin tələbləri baxımından çıxış edən alim əsəri yazarkən fars dilinin qayda-qanunlarını kitablardan deyil, canlı danışq dilindən öyrənmişdir. O, “Qanuni-Qüdsi”də həmin materialdan istifadə edərək, fars dilinin qanunları haqqında elə bu dilin təbiətinə uyğun şəkildə müəyyən hökmlər vermiş və nəticələr çıxarmışdır.

Əsərin ikinci fəslində nitq hissələrinin bölgüsü, üçüncü fəslində isə cümlənin şərhə əsasən ərəb sərfi üzərində qurulmuş, fars dilində işlənən ərəb sözlərinin izahı da verilmişdir. Müəllif “Qanuni-Qüdsi”nin məktəb şagirdləri üçün bir dərslik olmasını nəzərdə tutduğu üçün əsərdə əyanilik prinsipinə riayət etmiş, qrammatika qaydalarının yadda möhkəm saxlanması üçün misalların çoxunu şeir parçaları ilə vermişdir.

“Qanuni-Qüdsi”nin farsca əsli 1831-ci ildə Təbrizdə, ruscaya tərcüməsi isə 1841-ci ildə Tiflisdə 500 nüsxə tirajla nəşr olunmuşdu. Bu kitabın elmi qiymətini nəzərə alan çar hökuməti A.Bakıxanovu 1500 manatlıq brilyant üzüklə mükafatlandırmışdı.

Bakıxanovun kitabının elm qiyməti nəzərə alınaraq əsərin hər iki nəşrindən uzun müddət Cənubi Qafqazda, Şimali Qafqazda və Rusiyanın əksər gimnaziyalarında, digər tədris müəssisələrində əsas dərs vəsaiti olmuş, fars dilinin öyrənilməsində böyük rol oynamışdır. Odessa Rişelyov liseyi nəzdindəki Şərq Dilləri

İnstitutunda A.Bakıxanovun bu əsərindən 15 il dərslik kimi istifadə edilmişdir.

Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Asiya Departamenti nəzdindəki Şərq Dilləri İnstitutunda da bu əsər xüsusi dərslik rolunu oynamışdır.

Görkəmli dilçi alim, professor Ə.Dəmirçizadə bu əsərinə görə A.Bakıxanovu birinci Azərbaycan dilçisi hesab edir.

“Qanuni-Qüdsi” əsəri A.Bakıxanovu tək alim-tədqiqatçı kimi yox, həm də pedaqoq-metodist, ictimai xadim kimi tanıdır.

A.Bakıxanov Azərbaycan tarixinə həsr etdiyi “Gülüstani-İrəm” əsərində də elm, kitab və mütaliə haqqında çox qiymətli sözlər söyləmişdir.

Əvvəllər Azərbaycan tarixinə aid zəngin və qiymətli materiallara ancaq pərakəndə halda tarixi və coğrafi əsərlərdə, səyahətnamələrdə və digər yazılı sənədlərdə təsadüf olunurdu. Abbasqulu ağa Bakıxanov ilk dəfə olaraq bu pərakəndə materialları toplamış, təhlil etmiş, sistemləşdirmiş və sanballı bir tarixi əsər yazmışdı (3).

Bu əsəri yazmaqda onun məqsədi həm öz xalqına, həm də başqalarına Azərbaycanın zəngin tarixini tanıtdırmaq idi. Qafqazlıları vəhşi adlandıran, onların əqli inkişaflarını qeyri-qabil hesab edən çarizm məmurlarının, ruslaşdırma siyasəti nöqətlərinin bu cür həqarətli və alçaldıcı müddəalarına cavab olaraq Abbasqulu ağa bu əsəri ilə sübut etdi ki, “Hər şeyin səbəbi xalqa qarşı yeridilən siyasətdə, xalqın mənafeyinə uyğun gələn kitabların, tərbiyə üsullarının, asayişin olmamasındandır”.

A.Bakıxanov Azərbaycan xalqının başqa millətlərdən geri qalması səbəblərini təhlil edərək bu qənaətə gəlir ki, əgər asayiş imkan versəydi, lazımı tərbiyə üsulları, məktəblər, kitablar yaradılsaydı, “o zaman qafqazlılar böyük tərəqqiyə nail olar, maarifin zirvəsinə ucala bilərdilər” (4).

A.Bakıxanov göstərirdi ki, hər bir xalqın, millətin inkişaf dərəcəsinə həmin xalqın kitabları ilə müəyyən etmək olar.

A.Bakıxanov bununla xalqın şüurunun, əqlinin, mədəniyyətinin inkişafında kitabın oynadığı böyük rolunu açıb göstərir: “Hər bir tayfanın kəmalət dərəcəsi, vəziyyət və hallarının gözəlliyini onların kitablarından, əsərlərindən anlamaq olar” (4).

Sonra müəllif göstərir ki, bu elmi və ədəbi boşboğaz adamların yazdıqları həyatla əlaqəsi olmayan, boş nəsihətlərdən,

xeyali qaydalardan ibarət kitablardan deyil, xalqa inkişaf yolunu öyrədən, həyatda ona düzgün yol göstərən kitabları mütaliə etməklə qazanmaq olar.

A.Bakıxanov insanların var-dövlətini iki qrupa bölür: maddi və mənəvi sərvətlər. O, bunların fərqi göstərərək yazır ki, insanların yığdığı maddi sərvətlər pul olub gedəcək və nə sərvətdən, nə də onu yığan adamdan heç bir nişanə qalmayacaq. Qabaqcıl, mütərəqqi elmlərlə biliyi, elmi, xalqın maariflənməsi, irəliləməsi, inkişafı üçün sərf edən və qiymətli kitablar yazan şəxsləri A.Bakıxanov mənəvi sərvət sahibləri adlandırır və göstərir ki, bu şəxslər özləri üçün heç zaman azalmayan, itməyən, əsrlər boyu yaşayacaq bir dövlət qazanırlar. “Kitab yazan şəxs əsrlər boyu öz xeyir və mənfəətini saxlar” – deyən A.Bakıxanovun fikrincə, kitab durduqca onu yazan şəxsin fikirlərini də yaşadacaqdır.

A.Bakıxanov təkcə kitabları yox, kitab yazan şəxsləri də yüksək qiymətləndirərək yazır: “Dünyada əsərlərin ən möhkəmi və dayanıqlısı təlifdir. Bunun fəziləti tərifi möhtac deyildir. Bunsuz nə məişətin səpgi və qaydaları qala bilər, nə də davam edə bilər” (4).

A.Bakıxanov öz dövrü üçün böyük işlər görərək ilk dərslilər, elmi kitablar yazmış, qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Buna baxmayaraq təvazökarlıq etmiş, öz məqsədinə çatmadığına görə təəssüflənmişdir: “Mən imkan olduqca müxtəlif kitablar və təsnifat yaratmışam. Lakin əsl məqsədimə yenə də çatı bilməmişəm”.

A.Bakıxanov belə hesab edir ki, kitablar və başqa mədəniyyət abidələri dövrün nəbzini tutmaqla, hər xalqın mənəvi aləmini, onun elm və mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini əks etdirir: “Hər bir tayfanın kəmalət dərəcəsini, vəziyyət və hallarının gözəlliyini onların talifatından və s. əsərlərindən gözəlcə anlamaq olar”.

A.Bakıxanova görə “Hər bir xalqın keçmiş olduğu həyat yolunda yaranmış müsbət mədəniyyət, ədəbiyyat zəminindən kənarda heç bir ədəbiyyat, kitab yarana bilməz” (4).

A.Bakıxanov tarix elminə və bu elmə dair yazılmış kitablara daha yüksək qiymət verirdi. O göstərirdi ki, tarixə dair yazılmış kitabları mütaliə edən şəxslər bilik və gözəl əxlaqlı olur. Tarix kitablarının mütaliəsi keçmişdə baş vermiş yaxşı və pis işlərin səbəblərini insana aqah edir və bunlara əsasən gələcəkdə baş verəcək işləri əvvəlcədən görməyə imkan yaradır. Tarixə dair yazılmış kitablar xalqın özünü özünə tanıtmışdır, xalqı vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edir. O, bu haqda yazır: “Tarix elə

bir natiqdir ki, ehtiyac və rifah səbəblərini, tərəqqi və tənəzzül yollarını anladır. Gələcəkdə törəyə bilən əhvalatı keçmişin libasında insanların ibrət nəzərinə çatdırır. Tarix elmi dünyanın təcrübəsini bizə kəşf edir. Hər bir ölkənin tarixi orada yaşayan xalq üçün faydalıdır” (4, 10).

Tarix kitablarına böyük qiymət verən A.Bakıxanov göstərirdi ki, tarix elminə dair kitablar yazmaq çətin və məsuliyyətli işdir. Çünki saysız-hesabsız müharibələr, istilalar bir çox kitabları və başqa mədəniyyət abidələrini məhv etmişdir. O qeyd edir ki, tarix kitabları yazan alimin təfəkkürü yüksək dərəcədə inkişaf etməli, hadisələrdən nəticə çıxarmağı bacarmalıdır. Çünki qədim tarix kitablarında və sənədlərdə hadisələr olduğu kimi əks olunmayıb, buna görə də onlara tənqidi yaşamaq lazımdır. Bu haqda A.Bakıxanov yazır: “Əxbar kitabları və əsəriyyəti qalıqları heç bir ölkədə keçmişdə vaxt olan işləri lazımı tərtib və təhsil ilə ifadə edə bilməz xüsusilə bu ölkə müxtəlif tayfaların gedişi-gəlişi və istilasından üzündən həmişə ixtişaş və qarşılıq meydanı olmuşdur. Bir çox kitab, tarixi sənədlər və maddi mədəniyyət əsəri tələf olmuşdur. Başqa millətlərdən heç birinin tarix kitabları da bu məsələni layiqincə izah etmir... Mən mümkün olanı ələ keçirib, qalanlarını əlaqələndirdim. Mövcud əsərləri neqlə və rəvayətlərlə tutuşdurdum” (4).

A.Bakıxanov yazırdı ki, tarix elmindən bəhs edən kitablarda hadisələr müxtəsər, oxucunun anlaya biləcəyi sadə dildə, həmçinin biliklər sistemli şəkildə verilməli və hadisələr arasında əlaqə yaradılmalıdır. A.Bakıxanova görə kitabın qiymətli olması üçün orada müstəqil, obyektiv fikirlər öz əksini tapmalı, müəllif kitabına daxil etdiyi hər bir faktı dəfələrlə yoxlamalı, təhlil etməlidir. Onun fikrincə, kitab yazan şəxs millətçilik, yerçilik naminə faktları, hadisələri təhrif etməməlidir. “Kitab yazarkən millət təəssübündən, vətən tərəfdarlığından çəkindim. Hər bir mötəbər sözlər, cürbəcür kitablar və məktublar, sultanların məktubları, fərmanları, sikkələr, əsəri-ətiqələrin qalıqları, əhalinin təhqir və bəyanları ilə əsaslandırmağa çalışdım” (4).

Kitabın, elmin, mütaliənin qüdrətinə, insan ağına, insan biliyi və qabiliyyətinə inam, etiqad A.Bakıxanovun bütün nəzəri fikirlərinin əsasını təşkil edir. O, elmin, mütaliənin, kitabın bir sıra qiymətli keyfiyyətlərini, onların xalqın mədəni səviyyəsinin inkişafında mühüm rolunu və qüdrətini anlamış, bütün varlığını

elmə və kitaba, kitab yazmaq işinə həsr etmişdir: “Mən rahiblikdə nıcat yolu görmədim, etiqad və etimadsızlıq kimin başında dolanır. Qara torpaqdan günəş yüksəlir. İnsan bilmədiklərini öyrənir”.

Burada A.Bakıxanov savadsız insanları qara torpağa, elmlı, bilikli insanları isə günəşə bənzətmiş və onların bu səviyyəyə çatmasında mütaliənin roluna böyük qiymət vermişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, A.A.Bakıxanov ilk dəfə olaraq “Gülüstani-İrəm” əsərində konkret tarixi faktlara əsaslanaraq Azərbaycanın İran və Türkiyədən, müsəlman ölkələrindən asılı olmayaraq xüsusi mədəniyyətinin olduğunu sübut edir.

A.Bakıxanov şeirlərinin birində “Gülüstani-İrəm” əsərinin yazılması barədə maraqlı məlumat verir. Bu şeirində o, xalqına xeyir vermək üçün, gələcək nəsillərə yadigar qoymaq üçün kitablar yazan müəllifi körpəsini əmizdirən anaya bənzədir. Kitabın xalq tərəfindən mütaliə olunmasını, xalqa xeyir verməsini görəndə zaman müəllifin keçirdiyi sevinc hissi ilə müqayisə edir. Şeirdən məlum olur ki, alim “Gülüstani-İrəm” əsərini o zaman Dağıstan Hərbi Dairəsinin komandanı olmuş, Bakıxanova və onun ailəsinə çox yaxın olan rus ordusu generalı Moisey Arqutinskiyin xahişi ilə yazmışdır.

A.Bakıxanov yazırdı ki, vəzifə yalnız bilik verməkdən deyil, həm də onu asan yolla, sürətlə və möhkəm verməkdən ibarətdir. Onun fikrincə, kitablarda həddən artıq uzunçuluq olanda onun anladacağı fikirlər dolaşır, fikirlər qısa verildəndə isə təhsil alanlar üçün bu kitab əhəmiyyətsiz olur. Bu haqda A.Bakıxanov 1835-1836-cı illərdə Qubada məntiqə dair qələmə aldığı, hazırda Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti Elmi Kitabxanasının Şərq əlyazmaları şöbəsində saxlanan “Eynül-mizan” (“Tərəzinin mahiyyəti”) əsərində yazır: “Məntiq əsərlərinin uzunçuluğu allahsızlığa bais, müxtəsərliyi isə təhsil sahibləri üçün faydasız olduğunu görüb biliksevər dostların xahişi ilə yığcam bir əsər tərtib etdim” (3).

Bu əsərində A.Bakıxanov göstərir ki, təhlil dairəsini başa vurmaq üçün məntiq elmini öyrənmək lazımdır.

A.Bakıxanov elm, bilik, kitab, mütaliə və əxlaq haqqında ən gözəl fikirlərini “Təhzibi-Əxlaq” və “Nəsihətnamə” əsərlərində söyləmişdir. Bu əsərlərin məzmunundan aydın olur ki, o, apardığı uzun tədqiqatlar nəticəsində bu fikrə gəlmişdir: dünya bütünlükdə dərk edilə bilər, insan inad və səbatla mütaliə etdikdə, elmə sahib

olduqda, insanların yaratmış olduğu bütün mədəniyyət sərvətini tənqidi mənimsədikdə, ardıcıl surətdə bilik səviyyəsini yüksəltməyə, təcrübələrini zənginləşdirdikdə hər şeyə müvəffəq ola bilər və dünya sirləri onun üçün qaranlıq qalmaz.

A.Bakıxanov "Təhzi-bi-əxlaq" ("Əxlaq təmizliyi") əsərinin müqəddiməsində qeyd edir ki, o, bu əsəri "xalqların görkəmli adamlarının, islam, yunan və Avropa filosoflarının əsərlərindən bir qədər tədqiqat işi apararaq, öz aqlımın dərəcəsinə görə material toplayıb" yazmışdır.

A.Bakıxanov "Təhzi-bi-əxlaq"ın müqəddiməsində elmin, kitabın, mütaliənin insan həyatında necə böyük rol oynadığını göstərmək üçün həyatı, öz başına gəlmiş hadisələri misal çəkir. O qeyd edir ki, insanla heyvanı fərqləndirən onların şüurudur. Bu şüur insanlarda mütaliə edən kitabların və uzun müddətli təcrübələrin nəticəsində əmələ gəlir. Lakin bəzən biliksiz təcrübə fayda vermir. Buna görə də A.Bakıxanov qabaqcıl adamların kitablarını oxumağı və əldə edilən bilik vasitəsi ilə həyatda olan çətinlikləri aradan qaldırmağı məsləhət görürdü: "Hər gün öz biliyimi artırmaq üçün ciddi-cəhd göstərdim. Dünyanın böyük və qabaqcıl adamlarının, xalqların görkəmli şəxsiyyətlərinin əsərlərini araşdırmağa başladım. Özümün az məlumatım olmasına baxmayaraq daha çox faydalandım. İndi bir çox çətinlikləri aradan qaldırmağa müvəffəq ola bilib təsəlli tapmaqdayam... Bundan qiyaas etmək olur ki, bilik daha çox əldə edilə və təcrübə artsa, daha çox müvəffəqiyyətlərə nail olacağıq" (3).

A.Bakıxanov elmin uşaqlara kiçik yaşlarından öyrədilməsinin əhəmiyyəti haqqında yazır: "Uşaqlara öyrədilən elm daşda həkk edilən kimidir".

Lakin o, öz dövründə uşaqlar üçün dərsliklərin olmamasından şikayətlənərək göstərir ki, "uşaqlar üçün yazılmış kitabların dil çətinliyi və fikir dolaşığı yalnız şagirdləri deyil, həm də müəllimləri və tədqiqatçıları çətinliyə salır".

A.Bakıxanov səthi və başdansovdu bilik verən kitabları rədd edərək göstərir ki, kitabların dili sadə və anlaşılıq olmalı, həyatla, təcrübə ilə əlaqəsi möhkəm olmalıdır. A.Bakıxanov uşaqlar üçün dərsliklərin ana dilində, sadə, yığcam olması barədə "Nəsihətname" əsərində də bir sıra qiymətli fikirlər söyləmişdir. O, bu haqda əsərin girişində yazır: "Mən nə qədər axtarıdım, uşaqların təlimi üçün elə bir kitab tapa bilmədim ki, asan və

anlaşıqlı dil ilə əxlaq gözəlliyinə dələlət etsin... Bəzi kitablar o qədər uzun və pərakəndədir ki, onları anlamaq çətindir..." (3).

A.Bakıxanov göstərir ki, elm, bilik qazanmaq üçün kitabların mütaliəsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Mütaliə vasitəsilə insan böyük alimlərin, filosofların, dövlət adamlarının fikirləri, işləri ilə tanış olur, bilik xəzinəsinin incilərindən istifadə edir. Mütaliə insanı xoşbəxtliklə bəzəyir, insan bədbəxtliyə düşər olduğu zaman isə qazandığı bilik onun dayağı olur. Mütaliənin təsiri isə şagirdlərin səyindən asılıdır. A.Bakıxanov qeyd edir ki, ağıllı adamlar bilmədiklərini mütaliə vasitəsilə aradan qaldırır.

A.Bakıxanov göstərir ki, elmə maraq xatirinə yox, ondan həyatda istifadə etmək üçün məşğul olmaq lazımdır. O, elmin, biliyin həyatda insana böyük dayaq olduğunu söyləyərək yazır: "Elmli adamlar həyatda müvəffəqiyyətsizliyə uğrasa da adamlar onun haqqında deyir: "Öz işini bilən adamdır". Elmsiz adam məqsədinə çatdıqda isə deyirlər: "O adamın bəxti gətirdi" (3).

A.Bakıxanov qeyd edir ki, kitablar təcrübə əsasında yazılmalı və kitabda verilən nəzəriyyələr təcrübədə özünü doğrultmalıdır. O, belə kitablara böyük qiymət verərək yazırdı: "Kitab xeyir əməlin ən yüksək dərəcəsi olmaqla tükənməz bir sərvətdir. Kitab təcrübənin məhsuludur, təcrübə üçün də yaşayır. Təcrübə-nəzəriyyəsiz şor torpağa əkilən toxuma bənzər. Elm təcrübəsiz qəbrə basdırılmış canlı orqanizmə bənzər".

A.Bakıxanov göstərir ki, hiyləgərliklə yox, elmlə, biliklə, savadla öyünmək lazımdır. Çünki, bilik bütün çətin işlərdə insana lazım olan kəsərli bir silahdır. Bəzi adamlar isə az kütlüyünü, savadsızlığını gördükdə hiyləyə əl atırlar.

Biliyin, elmin tükənməz xəzinə olduğunu qeyd edən A.Bakıxanov deyirdi ki, bütün ehtiyatlar istifadə etmə nəticəsində azalır, elm isə əksinə, artır. O, elmi əbədi dövlət adlandıraraq yazırdı: "Ağıldan və elmdən daha yaxşı bir dövlət yoxdur. Çünki onlar həmişə səninlədir heç kəs onları sənin əlindən ala bilməz".

A.Bakıxanov elmi, kitabı, mütaliəni hər şeyin açarı hesab edirdi və göstərirdi ki, onlar bütün arzulardan yüksək tutulmalıdır: "Elm və kamal əldə etməyi hər şeydən əziz tut. Çünki hər şey onların vasitəsilə əldə edilir".

A.Bakıxanov öz xalqını maarifləndirmək üçün tək kitablar yazmaqla kifayətlənməmiş, başqa dillərdə olan qiymətli kitabları ana dilinə tərcümə etməklə də məşğul olmuşdur. Bu tərcümələrə

alimin ərəb, fars, türk və rus dillərindən etdiyi tərcümələr aiddir. Bu tərcümələrin xalq üçün faydalı olmasına çalışan şair onları xalqın başa düşəcəyi bir dildə yazmışdır.

Məşhur ədəbiyyat tarixçisi F.Köçərli A.Bakıxanovun tərcümələri haqqında yazırdı: “Bizim şairlərin bir neçəsi Kırilovun “Eşşək və bülbül” adlı təmsilini uşaqlar üçün tərcümə etmişdir, lakin onlardan heç kəs həmin təmsili Bakıxanov qədər gözəl, bədii, saf, ustalıqla tərcümə edə bilməmişdir. Bu gözəl, şairanə tərcümə bizim dərslərlərin bəzəyi ola bilər”.

Müasir dövrdə klassik yazıçıların, şairlərin, filosofların zəngin ədəbi-bədii irsini öyrənilib üzə çıxarmaq, onlardan xalqımızın mənəvi və estetik tərbiyəsində istifadə etmək böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə şəxsiyyətlərin əsərləri ilə bərabər onların şəxsi kitabxanalarını, bu kitabxanalarda olan kitab və əlyazmaları, onların məktublarını, həmin şəxslər haqqında xatirələri öyrənmək tədqiqatçılardan ötrü mühüm mənbədir. Bu zaman əldə olunan faktlar tədqiq olunan şəxsin özü, yaradıcılığı, maraq dairəsi, elmi dünyagörüşü haqqında tək tədqiqatçı üçün yox, həm də geniş oxucu qrupu üçün maraqlı məlumatlar verir. Bu mənada A.Bakıxanovun yaradıcılığı müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi, şəxsi kitabxanaları da sadəcə olaraq kitab toplusu deyil, alimin zəngin mənəvi aləmə, geniş elmi dünyagörüşə malik olduğunu sübut edən bir faktdır.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 3 cildə. C.2 (XIX əsr – XX əsrin əvvəlləri)*. – Bakı: Azərb. SSR EA nəşr-tı, 1962. – 906 s.
2. *Bakıxanov A.A. Bədii əsərləri.*–Bakı, 1973. – 392 s.
3. *Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm.* – Bakı: Azərb. SSR EA nəşr-tı, 1951.–256 s.
4. *Bakıxanov A.A. Seçilmiş əsərləri.* – Bakı: Yazıçı, 1984. – 476 s.
5. *Qasımlı F. Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsi.* – Bakı, 1956. – 166 s.
6. *Tağıyev H. Azərbaycanda kitabxanaçılıq işi.* – Bakı, 1964. – 130 s.
7. *Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslük. 2 hissədə. H.2 (Ən qədim dövrlərdən XX əsrə qədər)*. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 326 s.

Князь Аслан

**Вопросы чтения в произведениях
Аббас-Кули Ага Бакиханова**

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский писатель Аббас-Кули Ага Бакиханов-Кудси (1794-1847) один из великих представителей раннего просветительства. Крупным ученым и поэтом был А.Бакиханов, автор ряда трудов по истории, географии, педагогике и психологии, написанных как на азербайджанском, так и на арабском и фарсидском языках. Близость к передовым поэтам и мыслителям эпохи наложила отпечаток на его творчество.

В числе основных произведений Бакиханова – сочинение по истории Азербайджана с древних времен до начала XIX века («Райский цветник»), поэма «Книга Аскера», философские произведения, этические трактаты, несколько сборников лирических и сатирических стихотворений и др.

В данной статье отражены выдающиеся мысли А.Бакиханова о книге и чтения.

Knyaz Aslan

**Views of Abbasgulu Agha Bakixanov
on reading issues**

SUMMARY

The great Azerbaijan educator and writer Abbasgulu agha Bakixanov (1794-1847) plays an important role in the social and cultural development of people living in Azerbaijan. He was popular as a talented scientist, thinker and poet with encyclopedic knowledge.

A.Bakixanov advised people the ways of avoiding intellectual darkness and ignorance by being enlightened. He that said if we wanted to educate people, first of all we had to open schools and compile textbooks for them.

Being proud of his personal library A.Bakixanov considered happy those people who tried to do something for the develop-

ment and progress of the future generations and left good morals and knowledge for them.

Ideas and thoughts of A.Bakixanov about books, reading and the importance of the library are studied in the current article.

SEVDA XƏLƏFOVA

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış
sistemləri kafedrasının müəllimi*

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT KÜTLƏVİ KİTABXANALAR ŞƏBƏKƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

XX əsrin 70-80-ci illəri Azərbaycanın kitabxana işi tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bu illərdə respublikamızın sosial-iqtisadi və mədəni həyatının bütün sahələrində olduğu kimi kitabxana quruculuğu sahəsində də xeyli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu səbəbdən Azərbaycanın kitabxana işi tarixində XX əsrin 70-80-ci illəri Heydər Əliyev mərhələsi sayıla bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, 70-ci illərə qədərki dövrdə Azərbaycanda əhaliyə kitabxana xidmətinin vəziyyəti yüksək səviyyədə olmayıb, dövrün tələblərindən geri qalırdı. Bu gerilik özünü ilk növbədə kitabxana şəbəkəsinin düzgün yerləşdirilməməsində, kitabxanaların və xüsusən kütləvi kitabxanaların maddi-texniki bazasının zəifliyində, kitabxana fondlarının məqsədyönlü şəkildə formalaşmamasında, əhalinin kitabxana xidməti ilə lazımı səviyyədə əhatə edilməməsində, metodik təminat işinin təşkilində və s. göstərirdi.

60-cı illərdə Azərbaycanda kitabxana işinə vurulan ən ciddi zərbə 500 kənd kitabxanasının ictimai əsaslara keçmək adı ilə faktiki olaraq ləğv edilməsi oldu. 70-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyevin ciddi söyləri nəticəsində ölkədə kitabxana işi sahəsində islahatlar başlamış, əhaliyə kitabxana xidmətində mühüm kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, ləğv edilmiş kitabxanalar bərpa olunmuş, dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsi mərkəzləşdirilmiş, kitabxana işində əvvəllər həll edilməsi mümkün olmayan problemlərin həlli üçün geniş imkanlar açılmışdır. Bu illərdə əhaliyə kitabxana xidməti sahəsində qazanılmış uğurlar kitabxana sistemində aparıcı şəbəkə olan dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin sosial funksiyalarının təşəkkülünə səbəb olmuşdur. Şəhər, rayon və kənd yerlərində əhalinin bütün təbəqələrinə xidmət edən bu ümumaçıq xalq kitabxanaları tədqiqat dövründə cəmiyyətdə ictimai mütaliənin, xalqın maariflənməsinin,

mütəxəssislərin peşə səviyyəsinin inkişafına səmərəli xidmət göstərmiş, bu məqsədlə kitab təbliğinin bütün forma və metodlarından hərtərəfli istifadə etmişdir.

70-ci illərin I yarısında dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin fəaliyyətinin bütün göstəriciləri əsasən yüksələn xətlə inkişaf etmişdir.

1970-1975-ci illərdə bu kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işi kütləvi kitabxanaların məqsəd və vəzifələrinə, tipoloji mahiyyəti və xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə formalaşmış və təkmilləşdirilmişdir. Bu illərdə dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsi Azərbaycanın kitabxanaları arasında aparıcı şəbəkə kimi oxucuların mənəvi inkişafında, onların elmi, mədəni və peşə səviyyəsinin yüksəlməsi istiqamətində qiymətli təcrübə və uğurlar əldə etmişdir.

70-ci illərin I yarısında dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsi maksimum dərəcədə əhaliyə yaxınlaşdırılaraq, əməli olaraq bütün xalq kütlələrinin həmin kitabxanalardan istifadəsini təmin etmişdir. Cəmiyyətdə ümumtəhsil müəllimlərinin təşkilatçısı kimi dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində bu dövrdə öz oxucularının hərtərəfli inkişafı, politexnik biliklərinin zənginləşməsi məqsədilə ən mühüm ədəbiyyatın əldə edilməsi və oxuculara çatdırılması, müasir oxucunun müəllim mədəniyyətinin formalaşmasına yönəlmiş fəal və təsirli metodların tətbiq edilməsi istiqamətində xeyli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu illərdə kütləvi dövlət kitabxanaları yerlərdə çalışan mütəxəssislər ordusunun, fəhlə və kolxozçuların peşə müəllimlərinə köməklik işində, ixtisas ədəbiyyatının təbliğində səmərəli fəaliyyət göstərmişlər. Bu proses şəhər, rayon və kənd kitabxanalarının komplektləşdirilməsi profilinin genişləndirilməsi, xüsusilə mütəxəssislərə ən mühüm yeni kitab və dövri orqanlarla xidmət göstərmək üçün ixtisas ədəbiyyatının əldə edilməsi və onların təbliğində mütərəqqi üsulların tətbiqi ilə həyata keçirilmişdir.

1970-1975-ci illər ərzində respublikada 531 yeni dövlət kütləvi kitabxanası yaradılmışdır. Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin fondu 4 milyon 100 min nüsxə artmış, oxucuların sayı 1 milyon 599 min nəfərdən 1 milyon 813 minə qalxmış, kitab verilişi isə 1970-ci ilə nisbətən 2 milyon 762 min nüsxə artmışdır. Tədqiqat dövründə dövlət kitabxanalarının maddi-texniki bazası xeyli genişlənməmiş, onların müvafiq avadanlıqla təmin

edilməsi, yeni ədəbiyyatın alınmasına ayrılan pul vəsaiti hər il orta hesabla 50% artmış, metodik və kadr təminatında müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

1975-1980-ci illər respublikanın dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin tarixində keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsi olmuşdur. Bu tarixi mərhələ ilk növbədə onların mərkəzləşdirilməsi, ölkənin bütün şəhər və rayonlarında mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Mərkəzləşdirmə hər bir inzibati ərazidə fəaliyyət göstərən dövlət kütləvi kitabxanalarının vahid fond, texnoloji proseslər və maddi-texniki bazası əsasında birləşib kompleks şəkildə fəaliyyət göstərməsinə yönəlmişdir. Bu iş müvafiq şəhər və rayonlarda əvvəllər bir-birindən tədric olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərən kütləvi dövlət kitabxanalarının mexaniki şəkildə birləşdirilməsi deyil, keyfiyyətə yeni kitabxana-informasiya müəssisələrinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

70-ci illərin ikinci yarısında respublikada yaradılan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin ənənəvi kitabxana müəssisələrindən fərqli və üstün cəhətləri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

– Hər bir inzibati ərazidə iriləşdirilmiş kitabxana-informasiya kompleksləri meydana gəlmiş;

– Mərkəzləşdirmə nəticəsində müvafiq ərazidə vahid kitabxana fondu formalaşaraq əhalinin bütün təbəqələri həmin fondan tam və maneəsiz istifadə etmək imkanları əldə etmiş;

– Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində bütün texnoloji və əməliyyatlar mərkəzi kitabxanalar tərəfindən həyata keçirilməsindən filial kitabxanalar oxuculara daha səmərəli xidmət göstərmək imkanları əldə etmişlər;

– Mərkəzləşdirmə nəticəsində hər bir şəhər və rayonun mərkəzi kitabxanasının statusu genişlənmiş, onlar müvafiq ərazidə dövlətin kitabxana siyasətini həyata keçirən baş müəssisəyə çevrilmişlər.

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin üstünlüklərindən biri də kitabxana birliklərinin iqtisadi baxımdan daha səmərəli olması idi. Belə ki, mərkəzləşdirmə şəraitində vahid kitabxana fondunun formalaşması ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin sistem daxili əlaqələndirilməsini təmin edir və bu işdə paralelçilik və təkrarlanma hallarını aradan qaldıraraq yeni ədəbiyyat üçün

nəzərdə tutulmuş dövlət vəsaitinin daha səmərəli istifadə edilməsinə geniş imkanlar açdı. Bu isə öz növbəsində mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin informasiya ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin daha sürətlə inkişaf etməsinə təminat yaradırdı.

1980-ci ilin əvvəllərində respublikada dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi əsasən başa çatdırılmış və respublikanın şəhər və rayonlarında artıq 69 mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi səmərəli fəaliyyət göstərməyə başlamışdılar.

1975-1980-ci illərdə dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi respublikada əhaliyə kitabxana-informasiya xidməti sahəsində bir sıra mütərəqqi meyllərin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bu dövrdə dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin kitab fondu 5 milyon nüsxə, oxuculara kitab verilişi 9 milyon nüsxə, onların ümumi sayı isə 513 min artmışdır. Bu illərdə respublikanın şəhər və kənd rayonlarında 332 yeni kitabxana yaradılmış, 400-dən artıq kitabxana əsaslı təmir edilmişdir.

70-ci illərin ikinci yarısında dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində həyata keçirilən mühüm dövlət əhəmiyyətli tədbir kitab fondlarının köhnəlmiş və istifadə üçün yararsız ədəbiyyatdan kütləvi şəkildə təmizlənməsi olmuşdur. Bununla yanaşı, respublikada depozitar fondların yaradılması, kitabxanalarda az istifadə edilən, lakin öz tarixi əhəmiyyətini itirməyən nəşrlərin həmin fondlarda mühafizə edilməsinə başlanması milli kitablarımızın gələcək nəsillər üçün itib-batmaması üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi prosesində meydana çıxmış çox mühüm mütərəqqi hadisə kənd əhalisinə kitabxana xidmətinin əsaslı surətdə təkmilləşməsi idi. Bu dövrdə respublikanın kənd əhalisinə xidmət edən filial kitabxanalarda kitab verilişinin həcmi ildən-ilə yüksəlir və onun struktur tərkibi zənginləşirdi. Belə ki, yalnız 1979-cu ildə dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində oxuculara verilmiş müxtəlif məzmunlu ədəbiyyatın ümumi həcmi 52 milyon 295 min 500 nüsxə olduğu halda, bunun 29 milyon 180 min nüsxəsi kənd kitabxanalarının öhdəsinə düşürdü.

Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsinin ilkin nəticələri özünü yeniyetmələrə kitabxana xidmətində kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin inkişafında göstərməyə başladı. Mərkəzləşdirmə dövründə yalnız müstəqil uşaq kitabxanalarında oxucuların sayı 220 min 100 nəfərə çatmış, kitab verilişi isə 5 milyon 256 min nüsxədən 5 milyon 428 min nüsxəyə qədər artmışdı. 1980-ci ilin əvvəlində bir uşaq kitabxanasından istifadə edən oxucuların sayı orta hesabla 2.246 nəfər, hər uşaq oxucusuna verilən kitab isə 25 nüsxə olmuşdu.

1978-1980-ci illərdə şəhər və rayon MKS-ləri mərkəzi kitabxanalarının fəaliyyətində elmi-tədqiqat işlərinin ilkin rüşeymləri formalaşmağa başlamışdır. Bu illər ərzində Qəbələ, Zaqatala, Yevlax, Kəlbəcər, Masallı, Salyan, Xanlar, Cəlilabad və Şahbuz rayon MKS-lərinin mərkəzi kitabxanaları M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının rəhbərliyi ilə "Azərbaycan kəndində kitab və mütaliə" probleminə həsr edilmiş sosioloji tədqiqatlar, o cümlədən anketləşdirmə, müşahidə, sorğular keçirib maraqlı nəticələr əldə etmişlər. Bu nəticələr mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində əhaliyə kompleks kitabxana-informasiya xidmətinin optimallaşdırılması üçün olduqca qiymətli material vermişdir.

70-ci illərdə respublikada dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi əsaslı dərəcədə bu mürəkkəb təşkilati və elmi-metodik prosesin metodik təminatından asılı idi və bu işin öhdəsindən M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə uğurla gəlmişdir.

1975-1980-ci illərdə M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi ilə əlaqədar təşkilati-metodik fəaliyyəti bir tərəfdən MKS-in formalaşmasının metodik təminatı, digər tərəfdən isə yeni yaradılan MKS-lərin müvafiq regionda filial kitabxanalar üçün metodik mərkəzə çevrilməsini təmin etməyə yönəlmişdi. Bu məqsədlə həmin illərdə Dövlət kitabxanası tərəfindən respublikanın şəhər, rayon və kənd kitabxanalarına 1.567 gediş təşkil edilmiş, 349 seminar, müşavirə və praktikum keçirilmiş, 2.688 məsləhət və tövsiyələr verilmiş, 2 məcmuə və 12 metodik vəsait tərtib edilmiş, 5 qabaqcıl təcrübə məktəbi yaradılmışdır. Bütün bunlar həmin dövrdə respublikanın şəhər və rayonlarına müasir təşkilati-metodik prinsiplərə

əsaslanan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin formalaşmasında çox mühüm rol oynamışdır.

1975-1980-ci illər eyni zamanda yeni formalaşan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin kadr potensialının da möhkəmlənməsi dövrü kimi xarakterizə edilə bilər. Belə ki, bu illərdə kitabxana işçilərinin sayı 331 nəfər ali ixtisas, 680 nəfər isə orta ixtisas təhsilli gənc kadrlar hesabına artmışdır. 1980-ci ildə MKS-in tam əksəriyyəti ali kitabxanaçılıq təhsili almış mütəxəssislər tərəfindən idarə olunurdu. Bununla yanaşı, mərkəzi kitabxanalarda təsis edilmiş yeni direktor müavinləri və əksər şöbə müdirləri ali kitabxanaçılıq təhsilli mütəxəssislər idi.

Beləliklə, 1975-1980-ci illər respublikanın dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi və mərkəzləşdirilmə nəticəsində onların sosial funksiyalarının daha da təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanların yaranması dövrü olmuşdur.

XX əsrin 80-ci illəri Azərbaycanda kitabxana işinin tarixinə mərkəzləşdirmə şəraitində əhaliyə kitabxana-biblioqrafiya xidmətinin bütün sahələrində inkişaf və təkmilləşmə dövrü kimi daxil olmuşdur. Bu inkişaf və təkmilləşmə dövrü MKS-lərdə vahid fondun məqsədyönlü şəkildə zənginləşməsində, oxuculara göstərilən xidmətlərin məzmun və forma baxımından daha yüksək səviyyədə təşkil edilməsində, kitabxanaların idarə edilməsi və metodik təminatında daha qabarıq şəkildə göstərirdi ki, bu da dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsinin mütləq mahiyyətini sübut edirdi.

80-ci illərdən başlayaraq respublikanın bir çox şəhər və rayon MKS-lərində vahid fondların tərkibində elmi-kütləvi və istehsalat ədəbiyyatının xüsusi çəkisi müntəzəm surətdə artırdı. Bu illərdə MKS-lərin vahid fondunda, o cümlədən kənd kitabxanalarının fondunda istehsalat ədəbiyyatı ilə yanaşı müxtəlif sahə ensiklopediyalarının, soraq kitablarının, lüğətlərin, biblioqrafik vəsaitlərin, eləcə də not-musiqi və audiovizual sənədlərin xüsusi çəkisi hər il orta hesabla 3-5 % artırdı. Uşaq mütaliəsinə rəhbərliyi təkmilləşdirmək məqsədilə respublikanın MKS-lərində, xüsusən onların mərkəzi uşaq kitabxanalarında və kənd filiallarında məktəb kitabxanaları ilə əlaqələndirmə işləri xeyli genişlənmişdi.

Beləliklə, 80-ci illərdə Azərbaycanın dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsi artıq əhalinin bütün təbəqələrinə səmərəli xidmət göstərən aparıcı informasiya və mədəniyyət müəssisələri

kimi formalaşmışdılar. Buna əsas səbəb mərkəzləşmə nəticəsində onların informasiya ehtiyatlarının intensiv inkişafı və struktur baxımdan xeyli təkmilləşməsi idi.

XX əsrin 80-ci illərində MKS-lərdə ədəbiyyatın kataloqlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüş, bir çox kənd kitabxanalarında sistemli kataloq yaradılmış, diyarşünaslıq xarakterli kartotekalar meydana gəlmiş, soraq-bibliografiya aparatının tərkibi əsaslı surətdə təkmilləşdirilmişdir. Bu dövrdə dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin fond və kataloq sisteminin KBT cədvəlləri əsasında yenidən təşkili o dövr üçün mütərəqqi əməliyyat sayıla bilərdi. Belə ki, KBT-nin ideoloji baxımdan marksizm-leninizm nəzəriyyəsinə əsaslanmasına baxmayaraq, o həmin ideologiya çərçivəsində elmi baxımdan daha mükəmməl təsnifat sistemi idi.

80-ci illərdə respublikada baş verən bir sıra mütərəqqi sosial dəyişikliklər, iqtisadiyyatın bir çox sahələrindəki inkişafı əlaqədar əhəlinin informasiya tələbatı durmadan artır, insanlar və xüsusən mütəxəssislər daha çox hərtərəfli mütaliə edirdilər. Belə şəraitdə MKS-lərdə oxuculara xidmət işinin üstünlükləri özünü daha qabarıq şəkildə göstərirdi. Belə ki, əgər 1980-ci ildə respublikada dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsindən 2 milyon 700 min oxucu istifadə edirdisə, 1988-ci ilin əvvəllərində bu rəqəm artıq 3 milyon 300 min nəfərə çatmışdı. Bu illərdə mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərindən istifadə edən oxucuların struktur tərkibində baş verən mütərəqqi dəyişikliklər bir daha dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin əhəliyə kitabxana xidmətində aparıcı kitabxana-informasiya müəssisələrinə çevrilməsini sübut edirdi. Məsələn, yalnız kənd yerlərində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsindən istifadə edən mütəxəssislərin xüsusi çəkisi hər il orta hesabla 10-12 % artırdı. Nəticədə 1980-1988-ci illərdə MKS-lərdə oxuculara kitab verilişinin sahəvi struktur tərkibində ictimai-siyasi, kənd təsərrüfatı, texnika və incəsənət ədəbiyyatının xüsusi çəkisi orta hesabla 3-5 % artmışdı.

Mərkəzləşmə nəticəsində MKS-lərin mərkəzi kitabxanalarının strukturunda yaradılmış "Bibliografik informasiya" şöbələri müxtəlif oxucu qruplarına, xüsusən mütəxəssislərə informasiya xidmətini təşkil etmək istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərirdilər. Bu baxımdan müxtəlif sənaye müəssisələri, kolxoz və sovxozlarda təşkil edilən "İnformasiya günləri", "Ədəbiyyata baxış",

“Mütəxəssis günü”, “Səyyar sərgi”, “Ədəbiyyat icmalları”, “Yeni nəşrlərin informasiya bülletenləri” mütəxəssislərdə böyük maraq oyadırdı. Yalnız 1984-1988-ci illərdə MKS-lər tərəfindən müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrində ümumilikdə 320 informasiya və 216 mütəxəssis günləri, 2 mindən artıq tematik sərgi, 500-dən artıq biblioqrafik icmal, 200-ə yaxın oxucu konfransı, müxtəlif ədəbi-bədii gecə və digər kütləvi tədbirlər təşkil edilmişdi. Bu dövrdə dövlət kütləvi kitabxanaları öz vəzifə və funksiyalarını getdikcə genişləndirir, oxuculara xidmət işində ənənəvi çap materiallarından istifadə etməklə yanaşı, audiovizual materiallardan: qrammofon vallarından, maqnitofon yazılarından, diafilmlərdən, təsviri sənət materiallarından da səmərəli istifadə edirdilər.

Mərkəzləşmə nəticəsində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin fəaliyyətində meydana gəlmiş əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri özünü oxuculara KAA xidmətinin genişlənməsində də göstərirdi. Belə ki, 80-ci illərin sonunda MKS-lərin 75 faizi artıq KAA xidmətindən istifadə edirdi.

1980-1988-ci illər ərzində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin metodik təminatında, onların kadr potensialının möhkəmlənməsi istiqamətində də əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. MKS-lərin mərkəzi kitabxanalarında yaradılmış “Təşkilati-metodik” şöbələr bu işin daha məqsədyönlü və M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası ilə əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar açmışdı.

80-ci illərdə M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası tərəfindən tərtib edilmiş metodik vəsaitlərin həcmi, onların məzmunu xeyli genişlənmiş, funksiyaları təkmilləşmişdi. Bununla yanaşı MKS-lərin mərkəzi kitabxanaları tərəfindən təşkil edilən seminar və müşavirələr, yerlərə gedişlər, sosioloji tədqiqatlar digər tədbirlər kitabxanaların fəaliyyətində yeni mütərəqqi iş üsullarının tətbiq edilməsinə şərait yaradırdı. Tədqiqat dövründə Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq tədqiqatları xeyli genişlənmiş, kitabxana işinin tarixi, nəzəriyyəsi və təcrübəsinə dair monoqrafiyalar, 11 namizədlik və 1 doktorluq dissertasiyası müdafiə edilmiş, yüzlərlə elmi məqalə yazılmış, kitabxanaların kadr potensialı əsaslı dərəcədə güclənmişdir. Bu dövrdə MKS-lərin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən ən mühüm amillərdən biri ildən-ildə onların maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi idi.

1980-1988-ci illərdə respublikada hər il orta hesabla 5-10 yeni kitabxana binası tikilir, 258 kitabxana təmir edilirdi. Bu illərdə yalnız Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən kütləvi dövlət kitabxanalarına hər il orta hesabla 1 milyon 300 min manat vəsait ayrılırdı, onlara həmin vəsait hesabına ildə təqribən 2 milyon 200 min nüsxə yeni nəşrlər daxil olurdu.

Beləliklə XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri uğurla inkişaf etmiş, onların fəaliyyəti əsasən dövrün tələblərinə müvafiq şəkildə formalaşmışdı. Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsi ölkədə insanların mənəvi simasını, ictimai şüurunu, elmi dünyagörüşünü kitab vasitəsilə tərbiyə, elm və texnikanın nailiyyətlərini, estetik bilikləri təbliğ etməklə cəmiyyətin intellektual potensialının güclənməsinə səmərəli təsir göstərirdilər.

Lakin 80-ci illərin sonunda erməni təcavüzkarlarının ölkəmizə hücumu, ərazimizin 20%-nin işğal edilməsi, bir milyon nəfərdən artıq əhalinin qaçqın və köçkün vəziyyətinə düşməsi, ölkədə baş verən digər sosial-iqtisadi və siyasi çətinliklər, respublikaya rəhbərlik edən şəxslərin və partiyaların səriştəsizliyi bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxana işinə də öz dağıdıcı təsirini göstərdi. Belə ki, 90-cı illərin əvvəllərində ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə 1.000-dən artıq kitabxana və onların fondunda olan 4 milyon nüsxədən artıq ədəbiyyat vəhşicəsinə məhv edildi. Bununla yanaşı, müharibə şəraitindən, siyasi və sosial və iqtisadi çətinliklərdən meydana çıxan problemlər respublikanın bir çox regionlarında kitabxana işinin böhran vəziyyətinə düşməsinə, bəzi hallarda isə onların fəaliyyətinin dayandırılmasına, kitabxanaların bağlanmasına səbəb oldu. Həmkarlar İttifaqı kitabxanaları, bir çox sənaye müəssisələri kitabxanaları demək olar ki, dağıdıldı. Lakin 1993-cü ildən Heydər Əliyevin respublikada hakimiyyətə qayıtdığı dövrdən başlayaraq kitabxana işində başlanan böhran meylləri tədricən aradan qaldırılmağa başladı.

Heydər Əliyevin ölkəmizdə hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycan xalqını, Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdiyi kimi, Azərbaycan kitabxanalarını da məhv edilməkdən qorudu. Məhz bu dövrdə Azərbaycan dövləti keçid dövrünün hər cür çətinliklərinə baxmayaraq dövlət kitabxana şəbəkəsini, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərini qoruyub saxlamağa

müvəffəq oldu. Sonrakı illərdə kitabxanaların maddi-texniki bazası, kitab və kadr təminatı, kitabxana işçilərinin maddi rifahı tədricən yaxşılaşdırılmağa başladı.

Ölkəmizdə kitabxana işinə dair dövlət siyasətinin formalaşması və onun vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində 1995-ci ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının ali qanunu – Konstitusiyasının böyük əhəmiyyəti oldu. Bu ali dövlət sənədində insanların mədəni sərvətlərdən istifadə etmək, həmçinin istədiyi informasiyanı əldə etmək hüquqları və azadlıqları geniş şərh edildi ki, bu da öz növbəsində cəmiyyətdə kitabxana-informasiya xidmətinin yeniləşməsi və inkişafı üçün geniş imkanlar açdı. Məhz Konstitusiyada təsbit edilmiş bu hüquqi normaları Azərbaycan da kitabxana siyasətini formalaşdırıb həyata keçirmək istiqamətində Milli Məclis tərəfindən 1998-ci ildə ölkə tarixində ilk dəfə olaraq qəbul edilmiş “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu Qanun müasir dövrdə və yaxın gələcəkdə Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsasını təşkil edir. Bu Qanunun qəbul edilməsindən sonra respublikada kitabxana işi üzrə yeni vəzifələrə uyğun digər normativ sənədlər qəbul edilməyə başlandı. Əhaliyə kitabxana xidmətinin yeniləşməsi istiqamətində bir sıra mütərəqqi proseslər tədricən reallığa çevrildi və bu proses hal-hazırda uğurla davam edir.

Müasir dövrdə Azərbaycanda dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin fəaliyyətinin yeniləşməsi, bu aparıcı kitabxana şəbəkəsində əhaliyə kitabxana xidmətinin mahiyyəti MKS-in işinin informasiyalaşdırılması, kitabxanalarda yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi və inkişafı, MKS-in bazasında elektron-informasiya mərkəzlərinin yaradılması, vahid avtomatlaşdırılmış şəbəkə texnologiyasının tətbiqi və s. işləri nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər bu istiqamətdə Respublika Mədəniyyət Nazirliyi, M.F.Axundov adına Milli Kitabxana tərəfindən bir sıra səmərəli işlər görülmüşdür. Belə ki, 2001-ci ildən dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin işçilərinin fasiləsiz təliminin təşkili üçün Avrasiya və Soros fondunun maliyyə dəstəyi ilə “Tədris mərkəzi” yaradılmışdır. Mərkəzin hazırladığı “Müasir kitabxanalar və onların vəzifələri” adlı proqram bütün mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinə təqdim edilmiş və təşkil

edilən seminarlarda MKS-in mərkəzi kitabxanalarının 225 əməkdaşı tədris keçmişdir.

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə milli kitabxana tərəfindən son vaxtlar “Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri haqqında Əsasnamə”, “Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin nümunəvi strukturu və ştatları haqqında təlimat”, “Kütləvi kitabxanaların iş rejimi normaları” kimi normativ sənədlər hazırlanmışdır.

Bundan əlavə milli kitabxana tərəfindən 2005-ci ildə əvvəllər nəşr edilən və 80-ci illərdə nəşri dayandırılmış “Əlamətdar və tarixi günlər təqviminin” nəşrinin bərpa edilməsi, şübhəsiz, kitabxanalarda kütləvi tədbirlərin təşkilinə, onların fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xeyli köməklik göstərəcəkdir.

Milli kitabxanada 2005-ci ildə “VTLS-Virtual” sistemi əsasında elektron kataloqunun yaradılmasına başlanılması yaxın gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının bütün kitabxanalarının fondunun toplu elektron kataloqunun yaradılmasına imkan verəcək və son nəticədə dövlət kütləvi kitabxanalarının oxucuları yaşadığı ərazidən asılı olmayaraq dünya kitabxana-informasiya ehtiyatlarından maneəsiz və operativ istifadə etmək imkanlarına malik olacaqlar.

Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin kitab təminatında prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına əsasən onların latın qrafikası ilə yenidən nəşr edilən kitablarla pulsuz təmin edilməsi dövlətimizin kitabxanalara göstərdiyi qayğının bariz nümunəsidir.

Apardığımız hesablamalara görə, yalnız 2005-ci ildə rayon və kənd dövlət kitabxanalarına 200 min nüsxədən artıq belə nəşrlər verilmişdir. Bunların içərisində Azərbaycan, Rus və digər xarici ölkə ədəbiyyatı klassiklərinin əsərləri və məlumat nəşrləri xüsusi yer tutur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, son illər dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində baş vermiş mütərəqqi dəyişikliklərə baxmayaraq bu aparıcı kitabxana sistemində əhaliyə kitabxana-biblioqrafiya və informasiya xidməti sahəsində hələ də ciddi problemlər, həll edilməmiş, təşkilati və metodik məsələlər bir sıra çətinliklər və noqsanlar qalmaqdadır. Bu problemləri belə ümumiləşdirmək olar:

– Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinə onların xidmət etdiyi ərazilərin sakinlərinin kitabxana xidməti ilə əhatə edilməsi müxtəlif

şəhər və rayonlarda qənaətbəxş deyil. Bir neçə ərazi istisna olmaqla əksər rayonlarda bu göstərici 40%-dən yuxarı deyil. Bir sıra MKS-də isə bu göstərici 15-20 % təşkil edir.

Belə vəziyyətin bir səbəbi müvafiq MKS-in vahid fondunun yeni ədəbiyyatla zəif komplektləşdirilməsidirsə, digər səbəbi isə həmin kitabxanalarda, bu işin lazımi səviyyədə təşkil edilməməsidir.

Hazırda dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin və xüsusən kənd kitabxanalarının yalnız 12-15%-nin oxu zalı vardır.

– Bir çox MKS-in, o cümlədən Dəvəçi, Daşkəsən, Lerik, İmişli, Xaçmaz, Qəbələ, Kürdəmir, Zaqatala, Şəki, ümumilikdə isə MKS-lərin təqribən 40 faizi ağır bina şəraitində fəaliyyət göstərir. Kənd əhalisinə xidmət edən dövlət kitabxanalarının təqribən 12 faizi şəxsi evlərdə yerləşir.

– Son illər MKS-lərin xüsusi kitabxana avadanlığı, kitab rəfləri, kataloq qutuları, sərgi vitrinləri, eləcə də kitabxana texnikası ilə təchiz edilməsi qənaətbəxş deyildir. Əksər kitabxanalarda kataloq kartoçkalrı, uçot kitabları, digər normativ sənədlər yox dərəcəsinədir.

– Kitabxanaların yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi planlı və sistemli şəkildə aparılmır, profillilik prinsipi unudulmuşdur. Əksər MKS-lərin vahid fondunun tematik-tipoloji planı yoxdur.

– Respublika Kitabxana Kollektorunun fəaliyyəti yararsız olub MKS-lərin komplektləşdirilməsinin müasir tələblərinə cavab vermir.

– Son 1-2 il ərzində Respublika Mədəniyyət Nazirliyində bu sahədə baş vermiş canlanmaya baxmayaraq MKS-lərin idarə edilməsində və xüsusən onların metodik təminatında ciddi nöqsanlar hələ də özünü göstərməkdədir. MKS-lərə dünya kitabxanaçılıq təcrübəsində baş verən yeniliklər, müxtəlif innovasiyalar operativ şəkildə çatdırılmır. MKS-lərin əksəriyyəti Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilən ixtisas ədəbiyyatını, o cümlədən dövrü mətbuat orqanlarını almırlar.

– 80-ci illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərində respublikanın sosial-iqtisadi həyatındakı ciddi problemlərlə əlaqədar kitabxanaların kadr potensialında yaranmış ciddi boşluqlar hələ də aradan qaldırılmamış, əksər MKS-lərdə yüksək ixtisaslı kitabxanaçı kadrlar çatışmır. Kənd dövlət kütləvi kitabxanalar

şebəkəsinin əməkdaşlarının əksəriyyətinin yalnız ümumorta təhsili vardır.

– Son illər Mədəniyyət Nazirliyi, metodik mərkəzlər, ictimai birliklər, bir sıra xarici təşkilatlar: ABŞ səfirliyi, Avrasiya fondu, Soros fondu və s. təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq kitabxana işçilərinin fasiləsiz təhsili sistemli xarakter almamışdır.

– Respublika daxilində kitabxanalararası əlaqələr, dövlət kütləvi kitabxanalar şebəkəsinin digər kitabxana şebəkələri ilə, həmçinin beynəlxalq kitabxana təşkilatları ilə əlaqələri olduqca zəifdir.

– Kitabxana işçilərinin sosial müdafiəsi ilə əlaqədar müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş əmək haqlarına əlavələr, müxtəlif mükafat və kompensasiyalar, digər maddi və mənəvi stimullaşdırma tədbirləri həyata keçirilmir.

Dövlət kütləvi kitabxanalar şebəkəsinin fəaliyyətinə həsr edilmiş tədqiqatımızın nəticələri yaxın gələcəkdə onların fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına yönəlmiş aşağıdakı dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsini zəruri edir:

1. Azərbaycanda kitabxana işinin inkişaf konsepsiyasının strateji istiqamətləri çərçivəsində dövlət kütləvi kitabxanalar şebəkəsinin yaxın 10-15 il ərzində inkişafının mühüm istiqamətləri müəyyənləşdirilsin. Bu iş Respublika Mədəniyyət Nazirliyi, Milli Kitabxana, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi və mövcud kitabxana ictimai birlikləri tərəfindən həyata keçirilsin.

2. Dövlət kütləvi kitabxanalar şebəkəsinin inkişaf konsepsiyası ilk növbədə bu kitabxana şebəkəsinin məqsədyönlü inkişafı və yerləşdirilməsini nəzərdə tutmalıdır. Kitabxanaların yerləşdirilməsində və onların informasiya ehtiyatlarının formalaşmasında regionların demografik, sosial-iqtisadi və tarixi ənənələri nəzərə alınmalıdır. Dövlət kütləvi kitabxanalar şebəkəsinin yeni dislokasiya siyasəti həyata keçirilərkən ilk növbədə hazırda 2 minə yaxın yaşayış məntəqəsində stasionar kitabxanaların olmaması nəzərə alınaraq həmin yerlərdə universal fonda və ərazinin təsərrüfat xüsusiyyətlərini əks etdirən informasiya ehtiyatlarına malik kitabxanaların yaradılması təmin edilməlidir. Bu məqsədlə yaxın vaxtlarda respublikanın bütün regionlarında kitabxana işinin

inkişafının kompleks planları hazırlanıb həyata keçirilməlidir. Bu iş Respublika Mədəniyyət Nazirliyi və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təmin edilməlidir.

3. Yaxın onilliyin ən mühüm vəzifələrindən biri dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində optimal informasiya ehtiyatlarının formalaşması və səmərəli istifadəsini təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Bu iş müvafiq regionların informasiya tələbatının öyrənilməsi və kitabxanaların komplektləşdirilməsinin elmi prinsiplərə əsaslanması nəticəsində həyata keçirilməlidir.

4. Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin informasiya ehtiyatlarının səmərəli təşkili və istifadəsi kitabxana fondlarının yeni ədəbiyyatla məqsədyönlü, çevik şəkildə yeniləşməsi və paralel surətdə köhnəlmiş, istifadə üçün yararsız ədəbiyyatdan təmizlənməsini nəzərdə tutmalıdır.

5. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin ən mühüm vəzifələrindən biri oxuculara və xüsusən mütəxəssislərə biblioqrafik informasiya xidmətinin yeniləşməsindən ibarət olmalıdır. Bu baxımdan MKS-lərdə müasir informasiya texnologiyasına əsaslanan elektron informasiya xidmətinin təşkili ümdə vəzifə kimi meydana çıxır. Odur ki, MKS daxilində vahid soraq-biblioqrafiya fondu və cari informasiya sisteminin yaradılması, texniki vasitələrdən istifadə etməklə müxtəlif oxucu təbəqələrinə cari və retrospektiv, fərdi və kollektiv biblioqrafik informasiya xidmətinin təşkili mks-lərin fəaliyyətinin optimallaşdırılmasının mühüm istiqamətinə çevrilməlidir.

6. Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının ictimai həyatın bütün sahələrinə tətbiqinin genişlənməsi ilə əlaqədar Mədəniyyət Nazirliyi və milli kitabxana tərəfindən mks-lərdə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinə dair dövlət proqramının hazırlanıb həyata keçirilməsi ən mühüm vəzifə sayılmalıdır. Bu proqram özündə ilk növbədə mərkəzi kitabxanaların kompüter texnikası ilə təmin edilməsini və hər bir regionda mərkəzi kitabxananın elmi informasiya mərkəzinə çevrilməsini nəzərdə tutmalı və mks oxucularının dünya informasiya resurslarından səmərəli istifadəsini təmin etməlidir. Bu məqsədlə MKS-lərdə oxuculara xidmət işində tədricən virtual iş rejiminə keçməli, CD-ROM, Internet, Elektron kataloqu, Elektron məlumat bazaları, Elektron poçtu, Onlayn və s. xidmət vasitələrindən geniş istifadə edilməlidir.

7. Yaxın illərdə MKS-lərin maddi-texniki bazası və ilk növbədə onların dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi işində əsaslı dəyişikliklər baş verməlidir. Belə ki, MKS-lərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyələşdirilməsində qalıcı prinsipinə son qoyulmalı, onların il ərzində normal fəaliyyəti maddi baxımdan tam təmin edilməlidir. Digər ölkələrin təcrübəsinə müvafiq olaraq bütün mks-lər hər ilin əvvəlində onların smeta xərclərini tam ödəyən maddi vəsaitləri almalı və bu vəsait mərkəzi kitabxananın sərəncamına verilməlidir.

8. Dövlət büdcəsi ilə yanaşı MKS-lərin büdcədən kənar maliyyələşdirilməsi işinə diqqət artırılmalı, "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulduğu kimi onların fəndrayzing fəaliyyəti, təsərrüfat fəaliyyəti və ödənişli xidmətlər sistemi hərtərəfli araşdırılıb milli kitabxana tərəfindən bu işin tətbiq mexanizminin hüquqi, təşkilati və metodik məsələləri işlənilib hazırlanmalıdır.

9. Kitabxananın maddi vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi məqsədilə Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən Nazirlər Kabinetinin qarşısında MKS-lərə yeni dövlət nəşrlərinin (kitab, dövri nəşrlər və digər informasiya daşıyıcılarının) güzəştli qiymətlərlə satılması haqqında vəsatət qaldırılmalıdır.

10. Yaxın onillik ərzində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin kədr potensialının təkmilləşməsi, onların yeni, müasir informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə etməsini mənimsəmək məqsədilə xüsusi təhsil və təlim proqramı hazırlanıb həyata keçirilməlidir. Proqramın hazırlanması və həyata keçirilməsi Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərliyi ilə milli kitabxananın tədris mərkəzinin "Müasir kitabxanalar və onların vəzifələri" proqramı çərçivəsində kitabxana assosiasiyaları, Mədəniyyət Nazirliyi nəzdindəki mədəniyyət işçilərinin ixtisasartırma kursu, eləcə də BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin alimləri tərəfindən təmin edilməlidir. Bu məqsədlə Bakıda və respublikanın ayrı-ayrı regionlarında kurslar, seminar və treninqlər, praktikumlar təşkil edilməli, bu işə respublika və xarici ölkələrin aparıcı mütəxəssisləri cəlb edilməlidir. Həmin tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi üçün dövlət təşkilatları ilə yanaşı bir sıra xarici donor təşkilatları, o cümlədən USAID, Avrasiya fondu, Soros Fondundan maliyyə dəstəyi təşkil edilməli, məqsədli qrant layihələri hazırlanıb həyata keçirilməlidir. Kitabxana işçilərinin

kompüter mədəniyyəti və müasir informasiya texnologiyalarından istifadə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə MKS-lərin məsul işçilərinin hər il Rusiya və digər xarici ölkələrin qabaqcıl kitabxanalarında stajorluq keçməsi də faydalı olardı. Beləliklə, yaxın illərdə ölkəmizin bütün mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində əhaliyə kitabxana-informasiya xidmətində müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi prioritet istiqamətə çevrilməlidir.

11. Yaxın 2 il ərzində Bakı şəhərində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsinin başa çatdırılması mühüm vəzifə kimi meydana çıxır. Bu məqsədlə həmin dövrdə paytaxtın Nəsimi, Səbayıl, Nərimanov və Yasamal rayonları kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsinin hüquqi, metodik və təşkilati məsələləri həll edilməlidir. Bu məsələlərin həllində Bakı şəhərinin Nizami rayon MKS-nin mövcud təcrübəsi əsas götürülə bilər.

12. Son illər Bakı şəhərində dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin Metodik təminatında yaranmış boşluq aradan qaldırılmalıdır. Əvvəllər paytaxt kitabxanalarının metodik mərkəzi funksiyalarını həyata keçirən mərkəzi şəhər kitabxanalarının statusunun dəyişməsi ilə əlaqədar bu kitabxananın artıq metod mərkəzi kimi fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür. Bu baxımdan zəngin təcrübəsi və kadr potensialı olan M.Ə.Sabir adına kütləvi kitabxanaya Bakı şəhər kütləvi kitabxanaları üzrə metodik mərkəz statusunun verilməsi məqsədəuyğun olardı. Belə halda kitabxananın maddi təminatı struktur quruluşu və kadr tərkibində müvafiq dəyişikliklərin edilməsi zəruridir.

13. Respublikada mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi onların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qənaətimizə görə yaxın vaxtlarda ilk növbədə "Azərbaycan Respublikası mərkəzləşdirilmiş dövlət kitabxana sistemlərinin Əsasnaməsi" və "Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində əməliyyatların iş normaları" hazırlanmalıdır.

14. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin fəaliyyətinin ölkənin digər kitabxanaları və ilk növbədə elmi və təhsil kitabxanaları şəbəkəsinin fəaliyyəti ilə bütün sahələrdə əlaqələndirilməsi, həmçinin onların MDB kitabxanalararası abonement sisteminə qoşulması və beynəlxalq kitabxana

təşkilatları ilə əlaqələrinin genişlənməsi əhaliyə kitabxana xidmətinin yeni keyfiyyət almasına müsbət təsir göstərir.

Qeyd etdiyimiz təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin sosial funksiyalarının optimallaşmasını təmin edər, müasir dövrdə yeniləşən Azərbaycanda bu aparıcı kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili üçün əsaslı zəmin yaradar.

Ядыбуууат

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında çıxışı // Azərbaycan, 1995, 6 iyun.

2. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri / Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri: Tematik məcmuə. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1986, S. 12-15.

3. Xələfov A.A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı: Azərneşr, 2006, 311 s.

4. Xələfov A.A.Kitabxanaşünaslığa giriş. 2 cildə. I-II hissələr. Bakı, 2001, 276 s.

5. Xələfov A.A. Müasir kitabxanaların sosial funksiyaları // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 1999, №2, s.3-32.

6. Xələfov A.A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin nailiyyətləri (inkişaf mərhələləri, müasir vəziyyəti) / Elmi əsərlərin mövzu toplusu. Bakı: BDU, 1991, s.3-20.

7. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkışaf tarixi (1918-2000): Monoqrafiya. Bakı, 2000, 440 s.

8. Mərkəzləşdirmə şəraitində kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi, mühafizəsi, sistem daxili kitab mübadiləsindən və kitabxanalararası abonementdən səmərəli istifadənin təşkili: Metodik tövsiyələr. Bakı, 1983, 26 s.

9. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının arxivi, elmi-metodik şöbənin 1970-1980-ci illər hesabatları.

10. MKS-lərinin bölmələrinin nümunəvi əsasnamələri. Kitabxana işçilərinin vəzifə təlimatları və uçot formaları / Tərtib edənlər L.Qafurova və B.Şəfiyeva. Bakı, 1979, 130 s.

Севда Халафова

**Перспективы развития сети государственных
массовых библиотек в азербайджане**

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена одной из актуальных и малоизученных проблем отечественного библиотековедения – «Развития сети государственных массовых библиотек в Азербайджане 70-80 гг. XX века (на основе материалов сети массовых библиотек Азербайджанской республики)». Здесь особое внимание уделяется развитию государственных массовых библиотек, их роль в организации библиотечно-библиографического обслуживания населения, научно-методического обеспечения этих библиотек в данном историческом этапе.

В статье также исследуется деятельность централизованных библиотечных систем, развитие единого фонда, их тематико-типологический состав и совершенствование работы по каталогизации в ЦБС республики.

В заключении подведены итоги, подробно изложены основные выводы, вытекающие из проведенного исследования, даны конкретные рекомендации.

Sevda Xalafova

Network development of the state mass libraries in Azerbaijan

SUMMARY

This thesis is dedicated to one of the important and less studied problems of national library science called “Network development of the State mass libraries in Azerbaijan in 70-80s of the XIX century (on the basis of the mass libraries network materials in the Republic of Azerbaijan). The thesis is consisting of an introduction, three chapters, a conclusion and the less of references.

In the introductory part of the thesis is being based the actuality of the topic given the justification of the actuality of the topic the actuality of the topic its scientific novelty, exposed significance of the scientific elaboration of the topic, analyzed the study-

ing degree of it, aims and objectives of the research, thoroughly shown the scientific novelty of the work, expounded the methods of the research, as well as the practical significance of the thesis.

In conclusion all the data obtained here was sum up, the main inferences coming out of this research were expounded in details, done necessary recommendations, as well as the list of references while preparing this scientific work.

YENİYETMƏLƏRİN BƏDİİ ZÖVQÜNÜN FORMALAŞMASINDA KİTABXANALARIN ROLU

Respublikamızda 1990-cı illərdən başlayaraq tərbiyə prosesi milli istiqamətdə məqsədli şəkildə formalaşmağa başlamışdır. Bu da müstəqillik illərində respublika uşaq və gənclər kitabxanalarından yeniyetmələrə xidmətin təşkilini keyfiyyətə yeni vəzifələrin həyata keçirilməsini tələb edir. Yeni şəraitdə mütaliənin məzmununda baş verən dəyişikliklər yeni xidmət növlərinin istifadəsi üçün şərait yaratmalıdır.

Mütaliyəyə rəhbərlik işi hər cür ideoloji ehkamlardan azad olub yeniyetmələrin mütaliəsinə, xalqımızın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğinə və demokratik dünyagörüşünün formalaşmasına istiqamətlənməlidir.

Yetişməkdə olan gənc nəsil üçün milli tərbiyənin vacibliyini ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də ziyalılarla görüşlərində dönə-dönə qeyd etmiş, strateji istiqamətini müəyyənləşdirmişdir: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidirlər.”(4) Liderin sözlərinə istinad edən Təhsil Naziri prof. M. Mərdanov da öz fikirlərində bu məqama toxunmuşdur: “Milli tərbiyə işinin məzmunu ilk növbədə gənclərin dövlətçilik, müstəqillik və mübarizlik ruhunda tərbiyəsindən ibarət olmalıdır. Üzərində düşən borcun dərk edilməsi və bunun üçün məsuliyyət hissi daşımaq artıq yetkinlik əlamətidir. Kiçik yaşlarından başlayaraq tərbiyə işi psixoloji, metodik əsaslar ilə düzgün qurulmalıdır ki, hər bir böyüyən uşaqda yetkinləşmə getsin. Əgər tərbiyə işinin məqsədi aydın müəyyənləşdirilərsə, ona çatmaq yolları düzgün tapılırsa heç şübhəsiz nəzərdə tutulan nəticəni almaq olar.”(3,13)

Bunu biz t.e.d. prof. A.A. Xələfovun “Azərbaycan müstəqilliyinə və milli ideologiyasına qiymətli töhfə” adlı məqaləsində görə bilərik: “Milli ideologiyamız tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə xalqımızın, dövlətimizin bugünü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır.”(6,s 130)

Təhsil alan hər bir yeniyetməyə milli tərbiyə qaydalarının aşılmasında təhsil müəssisələri, tərbiyə ocaqları ilə bərabər

respublika kitabxanaları da yaxından iştirak etməli, bu sahədə dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində köməklik göstərməlidir.

Milli tərbiyənin əsas məqsədi mühitə və ehtiyaca uyğun olaraq gənc nəslin hansı keyfiyyətlərə yiyələnməsi problemini araşdırmaqdır. Uşaq mütaliəsi sahəsində tanınmış alim, dos. Sahib Rzayevin fikirlərinə görə tərbiyə işində öyrətmək başlıca şərtidir. Ona görə də kitabxanaların üzərinə düşən vəzifə onlardan daha böyük məsuliyyət tələb edir. Bu baxımdan mütaliə vasitəsilə öyrətmək, öyrətməklə tərbiyə etmək vəzifəsini üzərinə götürən uşaq kitabxanalarının işi daha rəngarəng və çoxcəhətlidir (5,s 61).

İnkaredilməz faktdır ki, yeniyetmələrin milli tərbiyə prosesinin həyata keçirilməsində mütaliə mədəniyyətinin formalaşması ölkəmizin gələcək taleyində mühüm əhəmiyyət kəsb edən amildir. Çünki yeniyetmələrin mütaliəsi onun lazımı tərbiyə almasına, şəxsiyyətinin formalaşmasına çox güclü təsir göstərir.

Qədim və zəngin tarixi keçmişə malik Azərbaycan xalqının ibrətamiz, tərbiyəvi inci xəzinələri- yazılı tarixi abidələri mövcuddur. Yeniyetmə mütaliəsinə rəhbərlik edən kitabxanaçı öz oxucusuna böyük əhəmiyyətli, qədim abidələri təbliğ etməklə yeni nəslə Metenin vətənpərvərliyi ilə Cavad xan qeyrəti, Koroğlu dəliqanlılığı Dədə Qorqud müdrikliyi ilə tərbiyə etməyi bacarmalıdır. Gənc nəslə yüksək ideyalar uğrunda tərbiyə etmək üçün kitabxanaçı bəşəriyyətin biliklər məcmusundan yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdır. Belə biliklər məcmusunda “Kitabi- Dədə Qorqud” abidəsi mütəsna əhəmiyyətə malikdir. Dastanda deyilən deyimlər, qiymətləndirilən keyfiyyətlər, irəli sürülən hikmətamiz fikirlər yeniyetmələrin möhkəmlənməsi, həyat hadisələrindən baş çıxarması, şəxsiyyət kimi yetkinləşməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir:

“Qız anadan görməyincə öyüd almaz.”, “Ağıllı oğul ağacın közü, ağılsız oğul isə külüdür.” (3, s.66)

Dastanda vəsf edilən ata-ana, valideyn- övlad məhəbbəti bu gün də böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Dastanda baş qəhrəman, el ağsaqqalı Dədə Qorqudun dilindən verilmiş hakimanə sözlər, öyüd, nəsihətlər oxucuya böyük əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır.

Milli sərvətimiz olan folklorumuz o qədər zəngindir ki, kitabxanaya müraciət edən hər bir yeniyetmədə bu mənbələrdən istifadə etməklə milli tərbiyə aşımaq, yüksək bədii zövq

formalaşdırmaq mümkündür. Kitabxanalarda keçirilən kitab sərgilərinin, yaradılan plakatların başlıqlarını zəngin folklor qaynaqlarından maraqlı nümunələr seçməklə tərtib etmək olar. Məs:

Hər zərbi məsəlin öz tarixi var

Yersiz söz deməyib bizim babalar(H.Arif)

başlığı altında disputlar təşkil etməli, hər bir oxucuya müəyyən mövzuda atalar sözü və məsələnin əzbərlənməsi tapşırılmalıdır. Keçirilən disputlarda oxucuların qənaətə gəldikləri əxlaqi fikirlər, çıxarıqları nəticələr digər dinləyicilərə də çatdırılmalıdır. Geniş müzakirələr nəticəsində yeniyetmələrdə fəallıq, təşəbbüskarlıq, müstəqillik, özünütərbiyə, qarşılıqlı hörmət, özünütənqid və s. keyfiyyətlər formalaşır. Nəsildən-nəslə keçən, gündən-günə cilalanan, daha da kəsərli olan atalar sözləri haqqında yazıçı və şairlərimizin çox gözəl fikirləri vardır:

“Atalar sözlərinin hər biri bir dastandır.” S.Vurğun

“Atalar sözləri öyüddür bizə

Yüz illər, min illər deyiləcəkdir” B.Vahabzadə

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası konstitusion əsaslar üzərində qurulmuş dünyəvi dövlətdir. Azərbaycanda tərbiyə prosesi dini dayaqlara söykənib, hüquqi-demokratik əsaslarla birləşərək mükəmməl bir sistem yaratmışdır. Milli istiqlaliyyətimizi əldə etdikdən sonra dinə, mənəviyyata, keçmişə qayıdış sahəsində bir sıra addımlar atılmaqdadır. Bu işə kömək məqsədilə respublika gənclər kitabxanalarında milli-mənəvi və bəşəri dəyərlər əsasında yeniyetmələrin milli tərbiyəsini və bədii- estetik zövqünü formalaşdırmaq labüddür. Bu sahədə yeniyetmələrin mütaliəsinə rəhbərlik zamanı 7-ci əsr abidəsi islam mədəniyyətinin qiymətli incisi olan Qurani- Kərim abidəsini təbliğ etmək vacibdir. Bu abidə ən zəkalı insanların, ən müdrik filosofların, ən qabiliyyətli siyasətçilərin gənclərə verə biləcəyi mükəmməl tərbiyə əsəridir. Şifahi xalq inciləri və klassik ədəbi irs xalqımızın hərtərəfli sosial həyat təcrübəsinə əvəzsiz xəzinə olduğundan həm də şəxsiyyətin kamilləşməsi, yetkinləşməsi, yəni sosiallaşması problemi ilə sıx bağlıdır ki, bu cəhət də kitabxanaçının diqqətindən yayınmamalıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər saldıqda şifahi xalq sənəti ilə bərabər kitabxanalarda yeniyetmələrimizə təbliğ olunacaq klassik ədəbiyyat nümunələri də az deyil. Bu cəhətlərə

diqqət verən kitabxanaçı milli ədəbiyyatımızın hər iki qolunu eyni səviyyədə təbliğ etməlidir. Klassik ədəbi irsə nəzər saldıqda görürük ki, klassiklərimizin yaratdıqları əsərlərdə təsvir olunan səhnələr, şərh olunan ibrətamiz hadisələr kitabxanaların yeniyetmə oxucuları üçün bir ibrət dərslidir, onların qəlbində yüksək bəşəri duyğular oyadır, tərəqqi və inkişafa, ağıl və elmə, yer üzərində həqiqi bərabərlik, ədalət və sülhə ruhlandırır.

Mütaliyəyə yüksək qiymət verən, kitabı və mütaliəni hər cür tərbiyə üsullarından üstün tutan söz dühamız Nizami Gəncəvinin həm mütaliə, həm də tərbiyə barədəki qiymətli fikirlərinə nəzər salaq:

Dünyada nə qədər kitab var belə
Çalışıb –vuruşub gətirdim ələ
Oxudum-oxudum, sonra da vardım
Hər gizli xəznədən bir dürr çıxardım.

“İnsan xeyirxah olmalıdır. Düşməne isə xeyirxahlıq ağılsızlıqdır.”
“İkiüzlü yalançı dost düşmənlərdən daha qorxuludur. Dostu bərk ayaqda, yaman gündə sınamaq lazımdır.”

Nizami Gəncəvinin bu ibrətamiz fikirləri, humanist ideyaları, əxlaqi-estetik görüşləri kitabxanaların həyata keçirdiyi tərbiyə işində tətbiq olunmağa layıqdır.

Yeni dövr Azərbaycan mədəniyyətinin mütəfəkkiri M.F.Axundovun fikirlərinə görə xalqda milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirmədən milli ləyaqət, milli vətənpərvərlik hissi aşılardan onu mədəniyyət yoluna çıxarmaq olmaz(3,s 147). M.F.Axundov özü milli şüurun inkişafının rəmzi idi. O uşaqlarda aşılardan zəruri olan mənəvi keyfiyyətlər içərisində vətənpərvəliyi, millətperəstliyi birinci yerdə qoyurdu. Azərbaycan xalqının tarixində ilk dəfə olaraq milli dil və mədəniyyət məsələlərini qaldırmış bir şəxsiyyətin əsərləri ilə müasir gəncliyimizə milli tərbiyənin, bədii zövqün aşılardan kitabxanaçılarımızın qarşısında duran ən ümdə məsələlərdən olmalıdır.

Bu gün kitabxanalara müraciət edən hər bir yeniyetmə sabah dövlət tribunalarından öz xalqının taleyini həll etməli olacaqdır. Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti, pedaqoji elmlər namizədi E.Y.Əhmədov yeniyetmələrin milli-ideoloji tərbiyəsindən bəhs edərək qeyd edir ki, uşaqların tərbiyəsindən strateji əhəmiyyət kəsb edən milli –ideoloji tərbiyə onların tefəkkürünə tam sahib olmalıdır. Çünki qlobal informasiya məkanında müstəqil

dövlətin malik olduğu atributlara tamamilə uyğun olan bir prosesdir. Bu prosesdə kitabxanalar mədəniyyət instinktinin etibarlı qorunub saxlanması üçün ənənəvi mütaliə ilə eyni zamanda çap məhsullarının elektron variantı vasitəsilə də uşaqlarda mütaliə tərbiyəsini aktual problem kimi qoymalıdır. Belə yeniləşmə mütaliəyə rəhbərlik edən kitabxana işçilərindən xüsusi tədqiqatların aparılmasını və tövsiyələrin verilməsini tələb edir.(2,s 49)

Bu proses yeniyetmələrin milli tərbiyəsini, bədii estetik zövqünü formalaşdırmaq üçün yeni nəzəri metodik əsasların işlənilib hazırlanması, yeni azad cəmiyyətin tərbiyəsinə uyğun prinsiplərin yaradılması və ondan istifadə edilməsini zəruri edir. Odur ki, yeni şəraitdə uşaqlara kitabxana-informasiya xidmətini yeniləşdirmək yaşadığımız informasiya cəmiyyətinin tələblərinə cavab verməyi qarşısına məqsəd qoyan kitabxanaların XXI əsrin əvvəllərində yeniyetmələrə kitabxana xidmətinin təşkili, kitabxanaların müasir informasiya resursları ilə təmin edilməsi məsələlərində nailiyyət qazanması üçün mühüm şərtidir.

Ədəbiyyat

1. Aslan K. *Bədii ədəbiyyatın təbliği üsullarının təkmilləşdirilməsi yolları//Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi –nəzəri, təcrübi jurnal.* - B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2002.-№1. S. 54-64
2. Əhmədov E.Y. *ABŞ və Rusiya kitabxanalarının iş təcrübəsində uşaq mütaliəsi məsələləri.*-B.- 2005,49 s.
3. Əhmədova Ə. *Azərbaycan ictimai- pedaqoji fikrində milli tərbiyə problemi və onun həlli yolları: I kitab.*-B.: “MBM”, 2005, 184 s.
4. Əliyev H. *Hər bir Azərbaycan gənci müstəqil dövlətimizin fəal qurucusu olmalıdır//Azərbaycan.*-1996.-2 fevral
5. Rzayev S.M *Kiçik məktəb yaşlıların mütaliəsinə fərdi rəhbərliyin pedaqoji-psixoloji əsasları.*// ADU-nun elmi əsərləri: *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya ser.*-1983.- №1. S.61-67.
6. Xələfov A.A. *Azərbaycan müstəqilliyinə və milli ideologiyasına qiymətli töhfə//Bakı Universiteti Xəbərləri: Humanitar elmlər ser.*-1998.- №1. S. 128-139.

Эсьмира Зарбалиева

**Рол библиотек художественная вкуса
формирование подрастающее поколение**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы о роли и значения библиотек. Воспитание национального самосознания подрастающего поколения, при помощи пропаганды художественной литературы.

Esmira Zarbaliyeva

**The role of the libraries in formation
adolescent's artistic taste**

SUMMARY

In article is examined questions about a role and values of libraries. Education of national consciousness of rising generation, by means of propaganda of fiction.

learned the operative-information service at libraries. It was discovered number of the factors, including the study of efficiency of the catalogues and cards files of library's bibliographic device usage by readers, the real issue carried out at scientific-research and at the scientific-methodical sphere.

